TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
VII. DİZİ — Sa. 66

ÇANDARLI VEZİR AİLESİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

(Metin dışında 20 resim 13 belge fotokopisi, 3 soy kütüğü vardır)

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1974

İÇİNDEKİLER

Ö N S Ö Z

Osmanlı Devletinin kuruluşunda Osmanlı hanedanıyle beraber tarih sahnesinde görülen ve bir buçuk asır bu devletin idaresini ellerinde bulundurmuş olan Çandarlı vezir âilesi, ilmiye sınıfından yetişerek kumandanlık ve vezirlikle devlet idaresinin başına geçmek suretiyle Osmanlı Devletinin kurulmasında, büyümesinde ve zamanına göre teşkilâtlanmasında büyük hizmetlerde bulunmuş ve üyelerinin çoğu, hükûmet reisi sıfatıyla bir hükümdar derecesinde nüfuz ve kudretini göstermiştir.

Çandarlı vezir âilesi hakkında tarihlerde esaslı surette bir tetkik mahsulu olmayarak lehte ve aleyhte birbirinden aktarma suretiyle bir takım malûmatın yer alması, bu büyük Türk âilesinin tam bir biyografisinin bulunmamasından ileri gelmektedir.

Bundan dolayı bugün elde mevcut olan eser ve belgeleri tetkik ve terkip ederek Çandarlı hânedanı hakkında derli toplu bir bilgi vermeyi düşünerek kısada olsa bu kitabı hazırladım. Eser, bibliyografya kısmında görüleceği üzere, müteaddit kaynaklar görülerek yazıldığından müdekkik ve mütetebbilerin bir dereceye kadar ihtiyaçlarını karşılar zannederim.

Büyükdere, 25 Eylül 1973

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANDARLI ÂİLESİNİN MENŞEİ

Anadolulu olan bu âilenin menşei olarak tarihlerimizde bir yer gösterilmediği gibi aynı zamanda ailenin nisbet adı da tarih ve vesikalarda *Cenderî*[1] ve *Candarlu* veya *Candarlı, Çandarlı, Çandarlu, Cendereli* imlâlarında yazılmaktadır. Sonradan Çandarlı şekli kabul edilerek böylece yayılmıştır.

Çandarlı ailesinin büyük ceddi olan Kara Halil Hayreddin Paşa'nın Anadolunun hangi kasaba veya köyünden olduğu katî olarak bilinememekle beraber aile arasındaki ananeye göre Eskişehir ve Seyitgazi taraflarından olduğu biliniyor.

Müstakim-zâde, *Mecelletü'n-nisâb*'da Cenderî maddesinde Kara Halil'in Karaman beldelerinden Sivrihişar kazası köylerinden Cendere köyünden olduğunu beyan etmektedir[2] ve bu kayıt aile arasındaki rivayetlere de uygundur. Kara Halil Efendi'nin Nallıhan kazasına bağlı Cendere köyünden olması da kuvvetli ihtimal dahilindedir. Bu kayıtlara göre Çandarlı ailesinin menşei, bugün Eskişehir vilâyetine bağlı Sivrihisar'ın veya Nallıhan'ın Cendere köylerinden birinde olduğu anlaşılıyor. Fakat bugün Sivrihisar kazasında Cendere isminde bir köy yoktur; zannıma göre Nallıhan da bir zaman Sivrihisar'ın köylerinden olduğundan daha sonraki teşkilâtta Nallıhan'ın kaza olmasiyle Cendere köyü de buraya bağlı olacaktır.

Eski tahrir defterlerinde Sivrihisar kazasında Candır isminde bir köy vardır[3]. Mamafih zamanla bazı köy isimlerinin değiştiği veya köyün

[1] En eski kaynak olan Ahmedî'nin *İskendername*'sinden:
Bî-nevâlıkdan koyuben Çender'i
Katına geldi Halil-i Cenderî
beyitiyle Kara Halil'in Cender köyünden olduğu görülüyor.

[2] "Cenderî, çenderî vezninde olup bilâd-ı Karaman'da Sivrihisar karyelerindendir. İşte bu karyeden Hayreddin Paşa lâkabiyle mülâkkab Vezir Kara Halil evlâdları vardır." (*Mecelletü'n-nisâb*, Hâlet Efendi Kitapları, 628).

[3] *II. Bayezid devrine ait tahrir defteri* (No. 111, s. 132).

tamamiyle kalktığı görüldüğünden Cendere köyü de kalkmış olabilir [1].

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın babasının adının Ali olduğunu kendisinin İznik'te yaptırmış olduğu camiin kitabesiyle Rumeli'de Serez kasabasındaki Eski cami kitabesinden öğrenmekteyiz ki bu kitabelerin suretlerini daha aşağıda kitabeler kısmında gösterdik.

[1] Eski haritalarda Sivrihisar'ın güneybatısında Çandır isminde bir köy vardır. Bugün ise bu isimde bir köy görülmüyor. Metinde söylediğimiz gibi belki zamanla ismi değişmiş veya kalkmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

HALİL HAYREDDİN PAŞA B. ALİ

Tahsili :

Halil Hayreddin Paşa, kadılıktan vezirliğe kadar olan müddet esnasında Kara Halil diye ve vezirlikten îtibaren de Hayreddin Paşa diye meşhurdur [1].

İlmiye sınıfından yetişmiş olan Kara Halil'in Bilecik ve İznik kadılıklarına tayinine kadar olan ahvali hakkındaki malûmat hemen hiç yok denecek kadar az ve hem de karışıktır. Yalnız bu zatın Osmanlı beyliğinin kuruluşunda mühim rolleri olan Ahî teşkilâtına mensup olduğu ve Osman Gazi'nin kayınpederi olan Ahî reislerinden Şeyh Edebali'nin akrabasından bulunduğu bütün tarihî kayıtlarla malûmdur [2].

Şakayık-ı Nu'maniye metni ile tercümesinde [3] Kara Halil Efendi'nin Kara Hoca diye maruf olan Alâeddin-i Esved talebesinden olduğu beyan edilmektedir. Mehmed b. Hacı Halil Konevî'nin Farsça tarihinde Kadirî tarikati ulularından Mudurnu'lu Şeyh Fahreddin'in müridlerinden olduğu zikredilmektedir.

Rivayete göre Orhan Gazi, Şeyh Fahreddin'in ziyaretine gitmiş ve Şeyhe vezir olmasını teklif etmiş, şeyh vezirliği kabul etmeyerek mü-

[1] *Mir'ât-i Kâinat* müellifi, tarihinin bir yerinde (C. IV, s. 291) Kara Halil ile Hayreddin Paşa'yı karıştırarak "Hayreddin Paşa ki sâbıka Molla Taceddin Kürdî derlerdi" demekte ve birkaç sahife sonra (s. 299) Orhan'ın ulemasını sayarken Cendereli Kara Halil'in Bilecik ve Bursa kadılıklarını yaparak Sultan Murad zamanında iptida buna kazasker ve sonra vezir-i âzam ve beylerbeyi olarak Hayreddin Paşa denildiğini beyan ediyor.

[2] *Şakayık* (Arapça metin s. 7) ve *Şakayik Tercümesi* (s. 28)'ne göre Tacedddin Kürdî'nin iki kızından birisini Şeyh Edebali, diğerini Kara Halil almışlardır. Taceddin'in kızı Edebali'nin ikinci zevcesi olup birinci zevcesinden doğan kızını Osman Gazi aldı. *Neşrî* (s. 84), *Tevârîh-i Âl-i Osman* (Esad Efendi kitapları, No. 2080, Varak, 14.) ve *Âşık Paşa-zâde* (s. 40) ise Kara Halil'i Edebalînin kavminden, yani Ahîlerden olduğunu yazarlar. *Neşrî* de, Kara Halil'in Edebali'nin hısımları olduğunu kaydetmektedir (s. 154). Bazıları da Kara Halil'in, Şeyh Edebali'nin küçük kızının zevci olduğunu kaydediyorlar (*Taeschner, Die Vezirfamilie der Çandarly-zade*, s. 66).

[3] *İbni Hallikân*'ın kenarında basılmış Arapça metin s. 72 ve *Şakayık*, Mecdî Tercümesi s. 30.

ritlerinden Mevlânâ Hayreddin'i tavsiye eylemiş, bu suretle Kara Halil vezir olmuş [1].

Şakayık Tercümesi'ndeki yazılışa göre Orhan Gazi, bir gün Alâeddin-i Esved'in ziyaretine gitmiş, Hoca, ibadetle meşgul olduğundan beklemiş, o sırada namaz vakti olmuş, Kara Hocanın talebelerinden Kara Halil imam olup namaz kıldırmış. Namazdan sonra Orhan Gazi ile Kara Hoca görüşmüşler: Orhan Gazi, hocanın talebelerinden birisinin kendisiyle beraber seferde bulunarak şer'î işleri görmesini istemiş, fakat talebeleri gitmek istememişler, Orhan ısrar edince Kara Hoca, talebelerinden Kara Halil'i vermiş, o da bu vazifeyi istemeyerek kabul etmiş [2]

Yine aynı eser yukarıki mütaleaya aykırı olarak diğer bir rivayeti kaydediyor: Osman Gazi son senelerinde Kara Halil'i Bilecik kadısı yapmış; Orhan Gazi İznik'i zaptedince Kara Halil'i İznik kadılığına ve daha sonra da Bursa kadılığına tayin eylemiş [3].

Şimdi mevcut kaynakların tahliline göre bu hususutaki mütaleamızı söyleyelim:

Şakayık'ın kaydına göre Alâeddin Esved yani Kara Hoca Alâeddin, Orhan Gazi'nin yaptırdığı İznik medresesinin üçüncü müderrisidir [4] ve *Şakayık*'ın kaydı doğru ise 800 H./1397 M. de vefat etmiştir. Bu

1 حکایت وزارت خیر الدین پاشاء جندری بچه نوع رسید : اما سبب وزارت خیر الدین پاشا مرحوم آن بود که روزی ارادت شهریاری ازان که . . . . بعد تفحص الاطراف در مدینهٔ مطرنی فخر المحققین مولانا شیخ فخر الدین أفندی راکه از خلفاء حضرت شیخ عبد القادر گیلانی بود بوزارت اختیار فرمود . فخر الدین أفندی خود این نوع معانی مستغنی بود وگفت که چون مقاصد پادشاهی و زیر فرهنگ خجسته رای آراسته شدن ممالك وثبات دولت و اعتلاء درجات حشمت است اینجا وجود شریفیست از مریدان مستفیدان ما مولانا خیر الدین نام باید که بساط وزارت شریف او مشرف گردد و برای ممالك گشای او مهام سلطنت و نظام معدلت هرچه تمامتر و نیکوتر باتمام انجامد . . . »

(Paris Millî Kütüphanesi Farsça yazmaları arasındaki 1394 Nolu nusha. Tamamı merhum Mükrimin Halil Yınanç'tadır. Ben kendisinden kısmen istinsah ettim.)

2 *Şakayık Tercümesi*, s. 30 ve *Mirat-i Kâinat* (C. 4, s. 299) 'a göre Orhan Gazi, seferlerinde askere kadılık etmeğe Kara Hocadan bir molla istedikte, şakirdi (talebesi, öğrencisi) hocasından ayrılmak istemeyip akibet cebren Kara Halil tayin edilmiş ve o da ağlayarak hizmeti kabul etmiş.

3 *Şakayık Tercümesi* s. 30, ve Neşrî s. 154.

4 İznik medresesinin birinci müderrisi olan Davud-ı Kayserî 751 H./1350 M. de vefat ederek yerine Kara Halil'in kayın pederi Tacüddin-i Kürdî müderris olmuş, ondan sonra Alâeddin-i Esved müderrisliğe tayin edilmiştir.

tarihe göre Cendere'li Kara Halil'in hocası olamaz. Çünkü, Kara Halil Efendi takriben XIV. asrın ortalarında İznik kadılığında bulunduğuna ve bu sırada İznik müderrisliğinde Davud-ı Kayserî'nin müderris olduğuna göre, Kara Hoca'nın ona ders göstermesi varid değildir, Kara Hoca yaş îtibariyle olsa olsa Kara Halil'in ders şeriki olabilir [1].

Mudurnu'lu Şeyh Fahreddin Efendi'ye gelince, *Şakayık*'ta Yıldırım Bayezid devri meşayihı arasında gösterilmektedir [2]. Bundan başka Kara Halil'in doğrudan doğruya vezir oluvermesi tarihî kayıtlara aykırıdır.

Kara Halil'in Şeyh Edebali'den [3] veyahut kayınpederi Tacüddin Kürdî'den ders görmüş olması hatıra geliyorsa da, bu da delilsiz kalmaktadır. Bütün bunlardan en doğru rivayet ise şöyledir: Kara Halil'in hocası *Şakayık*'ın isim benzerliği sebebiyle yazdığı gibi Alâeddin Esved olmayıp o tarihte müderris bulunan Alâüddin bin Hacı Kemaleddin'dir ki sonradan Orhan Gazi'ye ilk vezir olmuş ve bu suretle talebesi Kara Halil'i ileri çekip kadılığa getirmiştır.

Müstakim - zâde'nin Mecellet'ün - nisâb isimli eserindeki mütaleası doğru ise Kara Halil Efendi'nin belâgat ilminden *Telhîsü'l-miftâh* isimli esere şerhi varmış [4].

Bu şerh hakikaten Kara Halil'in ise kendisinin değerli âlimlerden olduğu anlaşılır. Zannıma göre Müstakim - zâde yanılmış olmalıdır.

[1] Âşık Paşa-zâde, Orhan Gazi'nin İznik'i almasını müteakıp bir büyük kiliseyi camie çevirerek hatipliğini Kara Hoca'ya verdiğini yazıyor. s. 42, 47.

[2] *Şakayık Tercümesi*, s. 69, I. Murad devrinde vefat etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

[3] Âşıkpaşazade'nin "Cendereli Kara Halil Bilecik'te kadı olmuştu ve Muallimi Edebali'nin dahi kavmi idi (s. 40) ibaresindeki muallim (muallimi) Edebali'nin kaydı dikkati çekmektedir.

Eski imlâda çok kere hemze yani i'ler (ى) ile gösterilmektedir. Bunun için bu ibareyi muallimi Edebali'nin tarzında okumak mümkündür. Böyle olunca Şeyh Edebali, Kara Halil'in hocası yahud Ahi reisi olur.

[4] *Mecelletü'n-nisab* (Kara Halil maddesi تلخيص المفتاح فى المعانى و البيان Telhisü'l-miftah fi'lmaanî vel'-beyan isimli meşhur eser İmam Celâleddin Mehmed b. Abdurrahman Kazvinî'nin olup bir çok şerh ve haşiyeleri vardır.

KARA HALİL EFENDİ'NİN KADILIĞI

Âl-i Osman vakayi - nâmelerine göre Ahîlerden olan Kara Halil Efendi'nin (Şeyh Edebalî'nin tavsiyesiyle olmalı) Osman Gazi zamanında Bilecik kadısı olduğu[1] ve daha sonra 730 H. /133 M. de küçük Osmanlı beyliğinin merkezi olan İznik kadılığına ve onu müteakıp Bursa kadılığına tayin edildiği görünüyor ise de[2] bunun Osman Gazi zamanında Bilecik kadılığında bulunması yaşı itibariyle tereddüdü mûcip oluyor; fakat Osman Gazi'nin son senelerinde Orhan Bey'in babasına vekâlet ettiği birkaç sene içinde bu hizmette bulunması kabul olunabilir[3].

Bu tarihî rivayetleri bir dereceye kadar telif etmek suretiyle Kara Halil'in, Vezir Alâüddin Paşa'nın tavsiyesiyle Orhan Gazi zamanında Bilecik kadısı ve onu müteakip İznik ve bilâhare Kayseri'li Sinaneddin Yusuf'un 749 H. /1348 M.'den sonra vezir olması üzerine Bursa kadısı olması en makul şekildir ki olayların seyri de bunu göstermektedir.

Kara Halil Efendi'nin Bursa Kadılığı – ki o tarihte en yüksek hâkimlik idi – Gazi Murad Hudavendigâr'ın 763 H./1362 M. de hükûmdar olduğu tarihe kadar devam etti.

Kara Halil Efendi bu kadılığı sırasında yeni kurulan devletin askerî teşkilâtında mühim rol oynadı. Orhan Gazi aşiret kuvvetleri yerine muntazam bir kuvvet vucuda getirmek isteyince veziri Alâüddin Paşa'nın tavsiyesiyle o tarihte Bilecik kadısı olan Kara Halil Efendi'nin mütalâasını sordu ve onun teklifi ile Yaya ismiyle dirlikli asker teşkil edildi ki[4] Osmanlılarda ilk muntazam asker budur. Daha sonra Murad Gazi zamanında gene Kara Halil'in gayretiyle Yeniçeri Ocağı kurulmuştur.

[1] "Ol zamanda Cenderelü Hayreddin Paşa Bilecik kadısı idi ki kadılığı ona Osman kendi vermişti. Orhan sonra onu İznik'e kadı kıldı. Andan Bursa'ya kadı oldu. Orhan'dan sonra Gazi Hünkâr (Murad) anı kadıasker edindi (*Neşrî*, s. 154; *Âşıkpaşa-zâde*, s. 52 ve *Oruç Bey Tarihi*, s. 20 ve 29).

[2] *Âşıkpaşa-zâde* ve *Neşrî* Tarihleri Kara Halil Efendi'nin Bilecik kadısı iken yaya teşkilâtı yaptığını yazarlar.

[3] Âşıkpaşa-zâde ve Neşrî Kara Halil'in Bilecik kadısı iken yaya teşkilatını yaptığını yazarlar.

[4] "Orhan Gazi diledi kim askeri ziyade olub amma ol asker dahî kendu vilâyetinden ola. Bu işi karındaşına danışdı. Karındaşı eyitdi anı kadıya danışmak gerek. Ol zaman Cenderlu Hayreddin Paşa Bilecik kadısı idi. Ve hem Edebali'nin hısmıydı, ana danışdılar, ol eyitdi. Sultanum meger ilden yaya yazup çıkaravuz didi. Reâya bu haberi işidince Pâdişah hidmetinde olalum deyu yaya yazılmağa bir mertebe rağbet gösterdiler ki dimelu değil." *Neşrî*, s. 154., *Âşık Paşa-zâde* de (s. 40) aynı müteleayı beyan eder. *Tâcü't-tevârih* (c. 1. s. 40) Alâüddin Paşa ile Kara Halil Pâdişah'ın huzuriyle meşveret idüp yeni asker teşkili Kara Halil'e havale olundu ve o da Yaya teşkilâtını yaptı, demektedir.

KARA HALİL EFENDİ'NİN KAZASKERLİĞİ

Gazi Hünkâr Sultan 1. Murad zamanına kadar müstakil ordu kadılığı olmayıp en yüksek ilmî, şer'î ve hukukî makam Bursa kadılığı idi. Osmanlı fütuhatı Rumeli'ye atlayarak genişleyince orduda şer'î işleri görmek ve pâdişahla beraber seferlerde bulunmak üzere büyük bir şer'î memurun bulunmasına zaruret hasıl oldu; bunun üzerine Murad-ı Hüdavendigâr hükümdar olur olmaz (763 H./1362 M.) en yüksek şer'î ve hukukî makam olarak kazaskerliği ihdas ederek Âşıkpaşa-zade'nin kaydı üzere kendisi ile âşinalığı olan [1] Bursa Kadısı Kara Halil'i tayin eyledi [2] ve Bundan sonra Kazaskerlerin pâdişahla beraber seferlerde bulunmaları kanun oldu [3].

Kazaskerliğin o tarihlerde Mısır'daki Memlûk teşkilâtından alındığı anlaşılıyor. Cendereli Kara Halil Efendi bu kazaskerliği zamanında da gerek askerî ve gerek malî teşkilâtta birinci derecede rol oynamıştır.

Rumelindeki fütühatın genişlemesi üzerine yayalarda vukua gelen zayiatı önlemek üzere Yeniçeri (Yeni Asker) adıyla yeni bir askerî teşkilât kurulması için Kazasker Kara Halil ile Konyalı Molla Rüstem, bir programla muharebede elde edilen esirlerden istifade edilmesini münasip görerek bu hususta Murad-ı Hüdavendigâr'ın muvafakatını almışlardır. Bu yeni askerî teşkilât Edirne'nin fethinden sonra yapılmıştır. Takriben 766 H./1364 M. Bu yeni askerî teşkilât hakkında Neşrî şöyle diyor [4]:

"Sultan Murad Gazi Edirne tahtına geçüb oturdu... Bir gün Kara Rüstem dirlerdi Karaman vilâyetinden bir danişmend geldi... Hayreddin Paşa ol vakitde Kadıasker idi, Kara Rüstem eyitdi, efendi bunca sultanlık mali ne içün zâyi idersüz; Kazıasker eyitdi, nice mal zâyi' it-

[1] (*Âşık Paşa-zade* s. 52 *Neşrî* s. 190 *Oruç Bey* s. 20 ve 92.) tarihleri de Kara Halil'in Sultan Murad'ın cülûsunu müteakip kazasker olduğunu beyan ediyorlar ki 1362 senesidir. *Tâcü't-tevârîh* de aynı seneyi gösterir. Müneccimbaşı Sultan Murad'ın cülûsunu müteakib Ankara üzerine giderken Kara Halil'i kazasker tayin ettiğini yazar (c. III, s. 292).

[2] *Tâcü't-tevârih* c. I. s. 69.

[3] Murad Gazi'nin hükümdarlığına kadar seferlere payitaht kadıları giderlerken kazaskerliğin teşkili üzerine bundan sonra kazaskerlerin pâdişahla beraber seferde bulunmaları kanun oldu.

[4] *Neşrî* (Türk Tarih Kurumu baskısı. s. 196, 197.) *Âşık Paşa-zade* s. 54 ve *Oruç Bey* s. 32, 94.

düm, dedi. Kara Rüstem eyitti, bu gaziler ki gazalarda esir çıkarırlar, Tanrı buyruğıyle beşde biri hünkârundur, didi. Kadıasker bunu Sultan Murad Gazi'ye bildirüb, Murat Gazi dahi eyitti: Eger Tanrı buyruğıdur şimden giru alun, dedi... Andan sonra Gazi Evrenuz ve Lala Şahin'e ısmarladılar ki akınlardan çıkan esirden beş başda birin pâdişah içün alalar. Eger esir beş olmazsa her esirden 25 akçe alalar, bu tarîk üzre hayli oğlanlar cem'idüb Murad Gazi'ye getürdiler. Cenderlû Hayreddin Paşa eyitdi: Bunları Türke virelüm, hem müslüman olsunlar, didi. Pes öyle idüb yevmen fe-yevmen yeniçeri, ziyade oldu. Evvel (Çift sürmek üzre) Türk'e (köylüye) virüb bunca yıl kullanur, hem Türkî (Türkçeyi) ögrenüb hem de müslüman olur. Andan kapuya girüb ak börk giydürüb adını yeniçeri kodılar ve Solaklar dahi Murad Han zamanında ihdas idildi."

KARA HALİL EFENDİ'NİN VEZİRLİĞİ

Kara Halil'in Kazaskerlikten vezirliğe tayini tarihi belli değildir. Tarihler hiç bir esasa dayanmayarak Osmanlılarda ilk vezirin Halil Hayrettin Paşa, yani Çandarlı Kara Halil olduğunu yazarlarsa da bugün elde edilen bazı yeni vesikalarla bunun doğru olmadığı sabit olmuştur [1].

Şimdiye kadar ele geçen belgelerden öğrendiğimize göre Osmanlılarda ilk vezirin ulema sınıfından gelmiş olan Alâüddin Paşa olduğu malûm olup [2] bundan sonra Ahmed Paşa b. Mahmud ve Hacı Paşa ve Sinanüddin Yusuf Paşa isimlerindeki Osmanlı vezirlerini görmekteyiz ki bu sonuncusu Orhan Gazi'nin son ve Murad-ı Hüdavendigâr'ın ilk veziridir. Bunların hepsi ilmiye sınıfından gelmişlerdir [3].

Sultan Murad-ı Hüdavendigâr'ın ilk veziri Sinaneddin Yusuf Paşanın hangi tarihte vefat ettiği veya sair suretle vezirlikten ayrıldığı malûm değildir. Bundan dolayı Kara Halil'in kazaskerlikten vezirliğe geçtiği tarih de tabiî bilinememektedir [4].

[1] Bu vesika ve Osmanlılarda ilk vezirlere dair mütalea (Belleten sayı 9, s. 99).

[2] Tarihler, Osmanlılarda ilk teşkilâtı yapan bu vezir Alâüddin Paşa ile Orhan Gazi'nin kardeşi Alâüddin Bey'i karıştırmışlardır.

[3] Belleten sayı 9, s. 101.

[4] Sultan Murad "Lalaya Rumeli beylerbeyliğini verdi.... Halil'e Paşalık verdi kim ana Hayreddin dirlerdi..." *Âşık Paşa-zade* s. 55 *Neşrî* de "Murad Han Gazi devletle Gelibolu'ya gelicek Hayreddin Paşa Kazaskerlikten azlolub vezir oldu.." s. 198, *Oruç Bey Tarihi* "Lala Şahin'e İstiklâli Rumeli beylerbeğliğini virdi. Cenderelu Halil'e dahi paşalık virdi. Cenderelu Halil kim vezir oldı adını Hayreddin Paşa kodılar. Gazi Murad ol yıl (senesi belli değil karîneye göre (765 H./1364 M.) Gelibolu'da oturdu. (s. 22 ve 94).

Kara Halil Efendi'nin Hayreddin lakabiyle vezir olduğu malûm ise de yukarıda işaret ettiğimiz gibi vezirliğe tayin edildiği tarih Osmanlı kaynaklarında karışıktır. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesindeki bir *Tevârîh-i Âl-i Osman* nüshasına göre Kara Halil 766 H./1365 M.'de veya az evvel vezir olmuştur. *Âşık Paşa-zâde*, Edirne'nin fethinden sonra sultan Murad'ın Anadolu'ya geçmek üzere Gelibolu'ya geldiği zaman Kara Halil'in vezir olduğunu yazıyorsa da tarih göstermiyor. *Oruç Bey Tarihine* göre 765 H./1364 M. senesinde Kara Halil'in vezir olduğu istidlâl olunuyor [1].

Neşrî Tarihi'ne göre Sultan Murad, Edirne'nin fethinden sonra bir müddet orada oturmuş, sonra Bursa'ya hareket etmiş; bu esnada Rumeli beylerbeyliğini Lala Şahin'e ve uçbeyliğini Evrenuz Bey'e verip, Gelibolu'ya gelerek burada Kara Halil'i vezir yapmış ve oradan Anadolu'ya geçip Bursa'ya gelmiştir. *Neşrî*'nin ifadesinin gelişinden Kara Halil Efendi'nin 765 H./1364 M. senesi sonlarında vezir olduğu anlaşılıyor ki *Oruç Bey* tarihine mutabıktır [2].

Kara Halil Efendi'nin vezirliği tarihini tespit için bildiğimiz üç kitâbe ile bir vakfiyeyi ve namına ithaf edilen bir eseri de gözden geçirmek lâzımdır.

Sûreti aşağıda üçüncü bölümdeki kitabeler kısmında görüldüğü üzere İznik'teki Yeşil Cami'in 780 H./1378 M. tarihli kitabesinde مولانا خير الملة و الدين خليل بن على الجندرى diye adı ve babasının adı geçtiğine ve orada vezir iken kendisine verilen Hayreddin ünvanının bulunduğuna göre Halil Efendi bu tarihten evvel Hayreddin unvaniyle vezir bulunmuştur. Kitabede vezir ünvanının tasrih edilmemesi vezir olmadığına delâlet etmez. Nitekim aynı kitabede I. Murad'a sultan ünvanı olmayarak ملك الكبير شهاب الدين مراد بك denilmektedir.

Hammer (Atâ Bey tercümesi) [3] Sultan Murad'ın Ankara vak'asını halledip Rumeline geçtiği sırada Kara Halil'e kazaskerlik verip

[1] *Oruç Bey Tarihi*, s. 22, 94.

[2] Neşrî, s. 198, 200. Hayreddin Paşa'nın vezirliği Tâcü't-tevârîh'de (c. I., 91) 775 H./1373 M'den evvel ve *Müneccim-başı* (c. III. s. 305) *Hadikatü'l-vüzerâ*'da 770 H./1368 M. de gösteriliyor.

[3] *Hammer*, c. I. s. 206.

bundan dokuz sene sonra vezir tayin edildiğini yazdığına binaen onun hesabiyle takriben 772 H./1370 M. tarihine rastlamaktadır.

Cemâlüddin Aksarayî *Keşşaf Tefsiri* üzerine bir haşiye kaleme alarak 783 H./1381 M. tarihli olan bu haşiye, müellifi tarafından «وزير الفاضل العالم مولانا خير الدين» kaydiyle Halil Hayreddin Paşa'ya ithaf edildiğine göre Çandarlı'nın bu tarihten evvel vezir bulunduğu anlaşılır [1].

Halil Hayreddin Paşa'nın 787 H./1385 M.'de Serez'de yaptırmış olduğu Eski cami ismi verilmiş olan camiin kitabesi suretini Evliya Çelebi zaptetmiş olup camiin kapısı üzerindeki kitabede خليل ابن على الجندرى kaydı olup [2] ne ulemadan, ne de vezir olduğuna dair hiç bir kayda tesadüf edilmemekle beraber Halil Hayreddin Paşa'nın bu tarihten evvel vezir ve kumandan olarak Serez'de bulunmuş olduğundan o münasebetle bu camii yaptırmış olduğu anlaşılır. Zaten kendisinin Batı Trakya ve Makedonya havalisinin zaptına memur edildiği malûmdur.

Yine aynı tarihte Kara Halil'in سيد العلما خير الملة و الدين unvaniyle Gelibolu'da Eski Cami kitabesi de vardır. Burada vezirliğinden bahs edilmiyorsa da kendisine Hayreddin ünvanı vezir iken verilmiş olduğundan bu H. 787 tarihinde vezir bulunduğunu teeyyüd ediyor [3].

Gazi Murad-ı Hüdavendigâr 787 Cemaziyelâhır ortaları tarihiyle (1385 Temmuz sonları) tertib ettirmiş olduğu Bursa'da Çekirge'deki vakıflarının vakfiyesinde evkafının tevliyet ve nezaretini veziri Hayreddin Paşa'ya vermiştir. Aşağıdaki vakfiye kaydından da Hayreddin Paşa'nın 1385'den evvel vezir bulunduğu anlaşılıyor. Vakfiyede Hayreddin Paşa hakkındaki kayıt şöyledir [4]: «وجعل الواقف المذكور يديم الله عزه و تقبل الله منه التولية و النظر فى امر الاوقاف المذكوره للمولى المعظم الدستور الاعظم

[1] Umumî Kütüphane Müdürü merhum üstadımız İsmail Saib Efendi'nin Keşfü'z-zunun zeyline ilâvesinde kendisindeki Keşfu'z-zunun nüshasının kenarına yazdığı notu, c. II. s. 311.

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. V. s. 130.

[3] Çandarlı vezir ailesi (Der Islam Mecmuasında Taeschner ile Paul Wittek'in müşterek tetkikleri (s. 77 de kitabe sureti vardır).

[4] İstanbul Defterdarlığından Başvekâlet Arşivine devredilen vesikalardan A kısmı No. 162/5. Bu vakfiye Yıldırım Bayezıd zamanında tecdid edilmiş ve Molla Fenarî tarafından tasdik olunmuştur.

علم الهدی اعلم الوری مربی العلما و الفضلا ملجاء المساکین خیر الدین پاشا یدیم الله ایامه و انفذ مراسمه و احکامه . . . »

Celâlüddin Dede Bâlî tarafından tertip edilmiş olan bu vakfiyedeki مولی المعظم دستور الاعظم ve daha sonra Hayreddin Paşa ibareleri Kara Halil Efendi'nin 1385 Temmuz'unda vezir bulunduğunu göstermektedir.

Gelibolu kitabesindeki سید العلما خیر الملة و الدین terkibindeki *Seyyidü'l-ulema* ibaresi kendisinin yüksek ilmî hüviyetini, خیر الملة و الدین terkibi de vezirlik hüviyetini göstermektedir. Bundan başka daha sonraları görüleceği üzere Hayreddin Paşa kumandasiyle sevk edilen kuvvetler Kavala, Drama ve Serez'i zaptetmeleri 1374 de İmparator Yuvannis'in ikinci oğlu Selânik Valisi Manuel'in Osmanlıların eline geçmiş olan Serez hıristiyanlarını isyana teşvik etmeesi üzerine Sultan Murad tarafından Candarlı Halil Paşa'nın Selânik'in zaptına memur olması Hayreddin Paşanın bu tarihte vezirliğini meydana koymaktadır. Bu kayıtlara göre Kara Halil Efendi'nin vezirliği şüphesiz 776 H./1374 M.' den evvel olmak icap ediyor [1].

Feridun Münşeatı'nda görüldüğü üzre Sultan Murad-ı Hüdavendigâr'ın kızı Nefise Sultan'ı (doğru adı Melek Hatun'dur) Karamanoğlu Alâüddin Bey'e verip tespit edilen 787 Ramazan (1385 Ekim) tarihinde Halil Hayreddin Paşa'nın kazasker gösterilmesi hem nikâhın tarihi hem de Hayreddin Paşa'nın kazasker gösterilmesi cihetinden yanlıştır [2]. Çünkü *Münşeat*'ın Nefise Sultan dediği Melek Hatun 778 H./1376 M.'de veya daha evvel Alâüddin Bey'le evlenmiştir [3].

Tarihlerin kaydına göre Hayreddin Paşa unvaniyle vezir olan Kara Halil Efendi daha aşağıda görüleceği üzere ilk defa vezirlikle beraber beylerbeyliği, yani ordu kumandanlığını da nefsinde toplamış ve kendi-

[1] Kara Halil'in vezirliğini *Tâcü't-tevârîh, Solakzade* ve *Hadikatü'l-vüzerâ* 778 H./ 1376 M. olarak gösterirler; Kâtip Çelebi ve Hammer C. 1. s. 218 (*Atâ Bey Tercümesi*) ise 773 H./1371 tarihini kabul ederler.

[2] *Ferîdun Bey Münşeatı* C. I. s. 103. Sultan Murad'ın kızını Lârende yani Karaman'da 1381 de yaptırmış olduğu medrese kitabesine nazaran Alâüddin Bey ile evlenmeleri bu tarihten epey zaman evvel olması îcap ederken *Münşeat*'taki 787 H./1380 M. tarihiyle hiç bir münasebeti yoktur. Metindeki kayda göre Hayreddin Paşa bu tarihten çok evvel vezirdi.

[3] Osmanlıların ilk devirlerine ait bazı yanlışlığın tashihi, *Belleten* sayı 81.

sinden sonra gelen vezir-i âzamlar da aynı suretle her iki vazifeyi de ellerinde bulundurmuşlardır [1].

İşte vezirlikle kumandanlığın ilk defa birleştirilmesinden dolayı Hayreddin Paşa bu cihetten birinci vezir sayılmıştır.

Halil Hayreddin Paşa'nın gerek kazaskerlik ve gerek vezirliği zamanındaki devlet teşkilâtına ait hizmetlerinden birisi de devlet hazinesi (maliye) vücuda getirilmesidir. O tarihe kadar bir devlet hazinesi yoktu, Osmanlı Beyliğinin aşiret halinden çıkarak geniş istilâlar dolayısiyle paraya ihtiyacı olduğu gibi yeni vucüda getirilen Yeniçeri Ocağına da maaş verilmek îcap etmekte idi. Bunun üzerine Kara Halil Efendi daha evvel kazasker iken Molla Rüstem'le beraber devlet maliyesini kurdular. Bu yeni sistem hoşa gitmediğinden bazı eski tarihler bu hususuta Çandarlı ile Molla Rüstem'in aleyhinde veriştirdiler. Bu hususta aşiret zihniyetine alışık olan bir mehazimiz şöyle demektedir [2]:

"Cenderlü Kara Halil ve Karamanî Türk Rüstem bu ikisi ol zamanda ulular ve hem âlimlerdi, Heman kim Osman begleri yanına geldiler dürlü dürlü hilelerle âlemi doldurdular; anlardan ileru hisap ve defter bilmezlerdi; heman kim olar Osman beyleri yanına geldiler defteri ve hesabı anlar telif itdiler, akça yakub (yığup) hazine etmek anlardan kaldı."

Tevârîh-i Âl-i Osman isimli diğer bir anonim tarihte de daha geniş olarak şu malûmat vardır [3]:

"Ol zamanda haraç az idi. Şöyle alırlar idi kim kâfirler incinmezlerdi. Ol zamanda pâdişahlar tama'kâr değillerdi. Ellerine geçeni virirler, giru hazineye virmezlerdi. Heman kim Hayreddin Paşa kapuya (hükûmet başına) geldi pâdişahlar tama'kâr oldu. Pâdişah olana hazine gerekdür,

[1] Selçuklularla Memlûkler ve İlhanîlerde vezirler idarî ve malî işlerle meşgul olup askerî işlere karışmazlardı. Askerî işlere Beylerbeğileri bakarlardı. Kuruluşu esnasında Osmanlı beyliğinde de böyle idi. Çandarlı Kara Halil vezir olduğu zamanda da aynı idare vardı. Fakat Halil Hayreddin Paşa büyük bir kudret ve kabiliyetle vezirlikle beylerbeğiliği eline alarak askerî sahada da büyük başarılar göstererek ordu kumandanlığı etti. Ve bu suretle vezirlikle beylerbeğiliği bir el altında toplandı.

[2] *Tevârîh-i Âl-i Osman* (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi) s. 56.

[3] *Tevarih-i Âli Osman* (Üniversite Kütüphanesi Halis Efendi kitapları); *Hammer* (Atâ Bey tercümesi c. III., s. 226, 307) *Lütfi'nin Oğuznamesi*'nden naklen Osmanlılarda defter yani maliye usulünun Karaman oğullarının defter usulüne benzediğini beyan ediyor. Defter usulünü Karamanlı Rüstem'in tavsiyesiyele yapıldığına göre o taraflardan gelen bu zatın Karamanoğullarının defter yani maliye usulunü tatbik etmiş olması muhtemeldir.

dediler. Cenderlu Kara Halil ile kara Rüstem âlemi doldurdular; andan evvel defter hesabı bilmezlerdi, defter hesabını anlar telif itdiler; akça yapup hazine itmek anlardan kaldı".

Aşiret teşkilâtının devamını istiyerek yeni bir devlet kurulurken onun îcaplarını yapanlara tariz edenler ve itiyat harici yeniliklere muarız bulunanlar her devrede görülmüş olduğundan hudutları genişlemekte olan Osmanlı Devletini aşiret hayatından kurtararak devletçilik esaslarına göre hazırlamak isteyen Kara Halil ile Türk Rüstem'in muhafazakârların hücumlarına maruz kalacakları tabiîdir.

HAYREDDİN PAŞA'NIN VEZİRLİĞİNE İLÂVETEN BEYLERBEYLİĞİ

Vezir oluncaya kadar Osmanlı beyliğinde askerî ve malî teşkilâtı kurmuş olan Çandarlı Kara Halil Efendi, Hayrettin Paşa adiyle vezir ve beylerbeyi olduktan sonra[1] bu sahada da kudret ve kabiliyetini göstermiş, sevk ve idare ettiği kuvvetlerle geniş ve başarılı fütuhat yapmıştır.

Hayreddin Paşa kumandası altına aldığı kuvvetle emrine verilen Gümülcüne'deki uçbeyi Gazi Evrenuz ile beraber Batı Trakya'nın işgaline memur edildi[2]. Osmanlı kaynaklarına göre mühim bir kuvvetle gelerek Gümülcine'yi kendisine karargâh yapmış olan Evrenuz Bey ile diğer uçbeylerini bir miktar kuvvetle ileriye göndererek Marolya denilen Avrathisar'ını muhasara ettirdi. Buranın muhafızı bir kadındı, bu, akrabası olan Serez Beyi'nden yardım istedi; fakat Deli Balaban ismindeki

[1] Sultan Murad fazıl-ı merkumu kazasker nasb idüb... i'zaz u ikrâm eyledikten mâada vezaret ve beylerbeğilik mansıbını ikisini dahi ana takdim ve teslim idüb taz'îf-i merâsim eyledi. Paşalık unvaniyle muanven olub Hayreddin Paşa lâkabiyle melkub oldı..." *Şakayık Tercümesi*, (Mecd), s. 31. Osmanlıların ilk devirlerinde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ordu kumandanı idi. Ondan sonra Lala Şâhin Paşa bu vazifeyi almış ve onun ölümüyle Kara Timurtaş Paşa Rumeli beylerbeyisi olmuş ve aynı tarihte Hayreddin Paşa vezirlikle kumandanlığı cem'etmiş, fakat Rumeli beylerbeyliği yine devam etmiştir.

[2] Sultan Murad-ı Hüdavendigâr 775 H. (1373 M.) senesinde Vezir-i Âzam Hayreddin Paşayı ki sabıkan kazasker idi ve Candarlı Halil demekle maruf idi, vezir olıcak Hayreddin Paşa ile mülâkkab olmuşdur. Rumeli'nin cânib-i garbiyesinde sahil-i deryaya karîb vilâyetten Borlu ve İskete (İskeçe) ve Marolya kılaın küffâr elinden قمع kam' içün ol semte revâne buyurub Evrenuz Beyi dahi Hayreddin Paşa'ya koşdılar. (*Tâcü't-tevârih*, C. I. s. 90.)

Türk kumandanı Serez'i muhasara ettiği için Marolya muhafızına yardım edilemedi ve yardımdan ümidini kesen kadın muhafız kaleyi teslime mecbur oldu. Türklerin eline geçmiş olan Marolya'ya, muhafızının kadın olmasından dolayı Avrathisarı adı verildi.

Hayreddin Paşa bunu müteakip Edirne'ye Sultan Murad'ın yanına dönmüş ve onun yerine Beylerbeyi Lala Şahin Paşa gönderilmiş ve bu suretle (773 H./1371 M.) Marolya ve İskeçe ve ertesi sene birbiri arkasından Kavala, Drama, Zihne (زخنه) ve Serez elde edilmiştir[1].

776 H./1374 M. de Selânik Valisi İmparator Yovanidis'in oğlu Manuel Serez'deki Rumlardan elde ettiği taraftarlar vasıtasiyle oradaki Osmanlı muhafızlarını öldürüp Serez'e tekrar sahip olmayı düşünmüş ve onları tahrik etmişti; fakat Manuel'in bu hareketi Sultan Murad tarafından tam zamanında haber alınarak Hayreddin Paşa derhal Serez'e gönderildi ve bu işle alâkadar olanlar cezalandırıldı ve bundan sonra Halil Paşa Selânik'in zaptına ve Manuel'i yakalayıp getirmeğe memur edildi. Bunu haber alan Manuel deniz yoluyla kaçarak İstanbul'a geldi ise de Sultan Murad'ın korkusundan İmparator oğlunu kabul edemedi. Mandel bu defa akrabası olan Midilli beyinin yanına gitti; fakat o da Sultan Murad'dan çekindiği için himâye etmediğinden çaresiz kalan Manuel Sultan Murad'a dehalet edererek ölümden kurtulup İstanbul'a yollandı; Hayreddin Paşa Selânik'i almıştır[2].

[1] Tâcü't-tevârîh bir yukarıki notta görüldüğü üzere Hayreddin Paşa'nın bu seferini 775 H./ 1373 M.'de gösteriyor, Françes Serez'in zaptını 1386 olarak tesbit ediyor. Gibbons Makedonya'nın istilâsının 1371-1372 tarihlerinde olduğunu yazıyor. Sırp ve Bulgar vakayi-nâmeleri Serez, Kavala ve Drama'nın 1371-1372 senelerinde alındığını kaydediyorlar. Bundan başka Serez'in 774 H./1372 M. de Osmanlıların elinde bulunduğu I. Murad'ın bir manastır için verdiği beratla sabittir (Bkz. Mordtmann'ın bir yazısından naklen *Der Islam* Mecmuası s. 72 nin notu.). Gibbons *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* s. 125) Kavala, Drama ve Serez'in Hayreddin Paşa ile Evrenuz Bey taraflarından alındığını söylüyor. *Âşık Paşa-zâde* (s. 64) ve *Neşrî* (s. 214) Hayreddin Paşa'nın Kavala ve Drama ve Zihne ile Serez'i 787 H./1385 M. de zaptettiğini yazıyor. Fakat yukarıda zikrettiğimiz Sırp ve Bulgar vakayi-nâmeleri ve Sultan Murad'ın Serez manastırı için verdiği berat Serez ve havalisinin en geç H. 774/1372 M. de alındığını gösteriyor I. Murad'ın Serez'de dağ üzerinde Margrid kilisesinin vakıf köyleri için emân-nâme verdiğini *Müneccim-başı* da yazıyor (c. III, s. 267).

[2] Chalcondyle, Hayreddin Paşa'nın bir hamlede Serez'i zapt ile âsileri zencire vurdurduğunu yazıyor. Bu Serez vakası hakkında Chalcondyle (1632 tab'ı s. 6 ilâ 28) ve Françes'de (Mırmıroğlu tercümesi) malûmat vardır. Gibbons da Chalcondyle'den faydalanmıştır. *Âşıkpaşa-zâde* s. 62 ve *Oruç Bey* s. 24 Selânik'in alınamadığını fakat 787 H./1385 M. de Selânik ve havalisinin yağmalandığından bahsederler. Tâcü't-tevârih ise (c. I. 99)

Osmanlıların Arnavutluk'taki faaliyetleri 785 H./1383 M. de akın suretiyle başlamıştır. Draç Prensi Şarl Topia bu akınlardan korkarak Venedik Cumhuriyetinin himayesine girmişti. Osmanlıların Arnavutluğa karşı olan ikinci harekâtı ise Şarl Topia ile merkezi İşkodra olan Lâtin Prensi II. Balşa arasındaki mücadele esnasında yapılmıştır ki 1388 senesine rastlar.

Bu tarihte Manastır'da bulunan Hayreddin Paşa kuvvetleri Bulgarların eski kilise merkezi olan Ohri'yi zaptetmişti. Şarl Topia, Balşa'ya mağlûp olarak Draç şehir ve kalesini hasmına kaptırmıştı. Bunun üzerine Venediklilere güvenemeyen Şark Topia Osmanlılardan yardım istemişti.

Hayreddin Paşa bu yardım teklifini kabul ederek Elbasan dağlarını aşıp Devol (Voyassa) nehri civarındaki Savra mıntıkasında II. Balşa ile karşılaştı ve çetin bir muharebeden sonra Arnavut prensine galebe çaldı; bu muharebede Balşa maktul olup Şarl Topia da o sayede merkezi olan Draç'ı elde etti (1385).

Bu galebeden sonra Osmanlı kuvvetleri 1386'da kuzey Arnavutluk'ta Kroya ile İşkodr'ayı aldılar ise de Türk istilâsına karşı şiddetli aksülamel olduğundan Venediklileri darıltmak istemeyen Sultan Murad, bu iki şehri geri verdi[1].

HAYREDDİN PAŞA'NIN VEFATI

Sultan Muradı Hüdâvendigâr'ın Hamidoğlu Hüseyin Bey'den satın aldığı Beyşehri ve havalisini Karaman-oğlu Alâüddin Bey'in işgal ettiği haber alınmıştı. Bunun üzerine 788 H./1386 M. de pâdişâh, Karaman oğlu seferine hazırlanmak üzere Anadolu tarafına geçtiği sırada Rumeli

---

Selânik muhasara edilerek alınamadığı kaydiyle bunu Manastır'ın alınmasından sonraya yani 1382 den sonraya bırakır. Selânik'in zaptı hakkında Françes bir şey söylemiyor. Yalnız Hayreddin Paşa'nın Selânik'i zaptiyle Manuel'i yakalayıp getirmeye memur edildiğini yazıyor. Eğer Chalcondyle'in kaydı gibi Selânik zaptedilmiş ise Manuel'in pâdişaha dehaleti üzerine tekrar kendisine verilmiş olması icap eder ve bu suretle Tâcü't-tevârîh'in 1382 deki Selânik muhasarası kabil-i izah olabilir. 1322 Hicret senesine mahsus *Selânik Salnâmesi*'nde Selânik'in 788 H./1386 M. senesinde Hayreddin Paşa tarafından zapedildiği beyan ediliyor (264). Hammer, Selânik'in Hayreddin Paşa tarafından alındığını, Manuel'in Sultan Murad'a dehâleti üzerine pâdişâhın emriyle Manuel'e verildiğini beyan ediyor. (c. I. s. 279 *Atâ Bey Tercümesi*.).

[1] Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu*, Ragıp Hulûsi tercümesi, s. 128).

taraflarının idare ve muhafazasını Vezir ve Beylerbeyi Hayreddin Paşa'ya bırakmış ve onun oğlu olan Kazasker Ali Efendi'yi vezir yaparak beraberinde götürmüştü [1]. Hazırlığını tamamlamak üzere kışı Bursa'da geçiren Sultan Murad, henüz Karaman seferine hareket etmeden evvel Hayreddin Paşa'nın Yenice-i Vardar'da hastalanıp nakledildiği Serez'de vefat ettiğini haber almış ve babasının teçhiz ve tekfinini yapıp cesedini İznik'e nakil için oğlu Ali Paşa'yı Serez'e göndermişti [2].

Ali Paşa'nın avdeti geciktiğinden Sultan Murad ilkbaharda Kütahya'ya giderek rey ve mütalâasını takdir ettiği Ali Paşa'nın yetişmesi için haber gönderdi [3]. Hayreddin Paşa'nın na'şı İznik'e naklonularak kasabanın Lefke (Osmaneli) kapısı haricinde suyolunun kuzey kısmında sonradan mezarlık olan mahaldeki türbesine defnedilmiştir [4]. Türbede Hayreddin Paşa ile oğlu Ali Paşa'nın gömülü oldukları kısım eski şeklini muhafaza etmektedir. Bu türbe, 1922'de Yunanlıların Bursa ve İznik

[1] Sultan Murad, Hayreddin Paşa'yı Rumeli'de koyub guzata reis kılub Rumelini tamamen ana ısmarladı. Hayreddin Paşanın oğlu Ali Paşa ol vakit nev-civandı, anı vezir idinüb Anadolu'ya geçüb Bursa'ya geldi.." (*Neşrî*, 216, 218.) *Neşrî Tarihi* Sultan Murad'ın Karaman seferi için Anadolu'ya geçmesini 787 H./1385 M. tarihinde ve Karaman seferiyle Hayreddin Paşa'nın vefatını da 1386 da göstermektedir. *Neşrî*'nin kaydından anlaşıldığına göre Sultan Murad Bursa'dan Karamanoğlu üzerine hareket etmeden evvel Hayreddin Paşa vefat etmişti. Hayreddin Paşa'nın kabir kitabesi vefatını 27 Mart 1389 (789 H.) gösterdiğinden *Neşrî*'de vefat tarihi bir sene evvel gösterilmiştir.

[2] Murad Han Gazi Vezir Hayreddin Paşa'yı ki Rumeli'nde zaptu gazâ için koyub gitmişdi; müteveffa olduğın işidüb oğlı Ali Paşa'yı gönderdi ki varıp babasının sonın ide (Neşrî, 220. *Tâcü't-tevârîh* c. I. s. 103). Hayreddin Paşa gibi fikir ve dirayetinden istifade ettiği kıymetli vezirinin vefatından müteellim olan Sultan Murad'ın vezirliği, onun oğlu Ali Paşaya vererek babasının mevarisini zapt ve muhimmat-ı askeriyeyi hallü fasl içün Ali Paşa'yı Yenice'ye gönderdiğini –çünkü *Tâcü't-tevârîh* Hayreddin Paşa'nın Yenice-i Vardar'da vefatını yazar– beyan ediyor. *Ravzatü'l-Ebrâr*, Yenişehir fethine giderken yolda vefat ettiğini söyler.

[3] *Neşrî Tarihi*, s. 220.

[4] *Hadîkatü'l-vüzera*, Hayreddin Paşa'nın vefatını 788 H./1386 M. de Yenişehir'de gösterir; *Hammer*'de de aynı tarih vardır. Müstekim-zâde *Mecelletü'n-nisâb* da 789 H./1387 M. ve *Şekayık Tercümesi*'nde kabir kitabesinin yanlış okunması sebebiyle 780 H./1378 M. olarak kaydedilmiştir. *Tâcü't-tevârîh* c. I. s. 103'de Sultan Murad'ın 788 H./1386 M. de Hayreddin Paşa ile Evrenuz Beyi Çitroz, Çayhisar ve Yenişehir (Tırhala Yenişehiri) taraflarını zapta memur edip Hayreddin Paşa'nın Yenice'de (Yenice-i Vardar) vefat ettiğini beyan ile bunun Sultan Murad'ın Karaman seferinden evvel olduğunu söyler. *Hammer* (Atâ Bey tercümesi c. I. s. 218) Hayreddin Paşa'nın Yenişehir'e giderken vefat ettiğini yazıyor. Bu kayıtlara göre Hayreddin Paşa belki Yenice-i Vardar'da hastalanarak Serez'e getirilip orada vefat etmiştir.

tarafларını işgalleri sırasında mezar taşları kırılmak suretiyle vahşice tahrip edilmiştir [1].

Hayreddin Paşa'nın güzel bir sülüs hat ile Farsça olarak hakkedilmiş olan kabir kitabesi aynen şöyledir:

١ — خیرالدین پاشا ٢ — بسال هفتصد هشتاد

٣ — و نه بشهر سرز ٤ — رحیل کرد زدار فنا بدار بقا

Şekayık Tercümesi'nde görüldüğü üzere bu kabir kitabesini okuyan bir zat Hayreddin Paşa'nın 780 senesi Ramazanında vefat ederek İznik İslâm mezarlığında mermer hücrenin mukabelesinde defnolunup üzerine kubbe bina olunduğunu yazmış ve *Şekayık* mütercimi de onun yazısından nakil suretiyle bu mütaleayı eserine geçirmiştir [2]. Kitabeyi okuyan zat mezar taşındaki هفتصد هشتاد yani 780 tarihini okuduktan sonra (نُه) yani 9 rakamını bu 780 rakamından hariç tutarak bunu arabî aylarının dokuzuncusu olan Ramazan ayı zanniyle Hayreddin Paşa'nın 780 senesi Ramazan ayında vefat ettiğine zahip olmuştur.

Hayreddin Paşa'nın vefatiyle bu tarih arasında dokuz senelik bir fark olduğundan bu hatanın nereden geldiği anlaşılamamıştı; fakat İznik'te tetkikatta bulunmuş olan Profesör Taeschner ile Profesör Paul Wittek asıl kitabenin tetkik edilmesinde yanlışlığın nereden geldiğini bulmuşlardır [3].

Halil Hayreddin Paşa'nın kabir taşı Osmanlılardaki taş oymacılığının nefis eserlerindendir [4].

Hayreddin Paşa'nın yeni kurulan Osmanlı devletine yapmış olduğu hizmetin ehemmiyeti hiç itiraz götürmeyecek derecede açıktır. O, küçük beyliğin aşiret halinden çıkması ve bir devlet olması için askerî, malî teşkilâtı tesis etmek hususunda başta olarak çalışmış, muvaffak olmuş, I. Murad'ın tam bir itimadını kazanmış ve harp sahnelerinde de mühim başarılar elde etmiştir.

[1] 1928 senesinde Bursa'da hâkim bulunan Candarlı ahfadından merhum Nuh Neciyyüddin Bey'in himmetiyle türbe tamir edilmiştir. Nuh Neciyyüddin Bey 14 Mayıs 1942 de vefat etmiştir.

[2] *Şekayik Tercümesi* (Mecdî) s. 31.

[3] *Der Islam* Mecmuası sene 1929, s. 84.

[4] Bu türbe ve taşları hakkında merhum Mimar Saim Ülgen'in *Vakıflar Dergisi*, Sene 1938 de etraflı bir tetkiki vardır.

Kendisinin bu faaliyeti nedeniyle eski aşiret geleneklerine bağlı kalmak isteyen müfrit muhafazakârların itiraz ve muahezelerine uğramış ve kendisinin Cendere köyünden gelerek en yüksek mevkii ihraz eylemesi de hased ve istirkabı mucib olmuştur.

Hayreddin Paşa'nın teşkilâtına itiraz edenlerden ikisi hakkında daha yukarıda bilgi verdim, Bunlar devlet hazinesi teşkili ile esirlerden beşte birinin devlet hesabına alınmasına ve akçe yığarak hazine teşkiline itiraz etmişlerdi[1].

Bunlardan başka Şair Germiyan'lı Ahmedî de *İskendername*'ye eklediği *Osmanlı Tarihi*'nde yeni devlette kudret ve kabiliyetiyle yükselmiş olan gerek Hayreddin Paşa'yı, gerek menşei, gerek tahsili itibariyle – çünkü Ahmedî Kahire'de yüksek tahsil görmüştü – küçük görerek onun hakkında şu beyitleri yazmıştır[2]:

Bi-nevâlıkdan koyuben Cender'i
Katına geldi Halil-i Çenderî
Bu kamusiyle ki ilmi az idi
Her hünerde ârî vü nasâz idi

Gurbet-i hâlin ve fakrın bildi ol
Lütfile ânı ehl-i mansıb kıldı ol
Âkibet mülke anı itdi vezir
Ne vezâret oldı bir ulu emir.

Halil Hayreddin Paşa Şair Ahmedî gibi Yüksek medrese tahsili görmemiş, ancak o zamanki Osmanlı ve civar beylikleri içindeki medreselerde okuyarak yetişmiş Şeyh Edebali mensuplarından ve Osmanlı devletinin kuruluşunda rolleri olan Ahîlerden olması sebebiyle Osmanlı beyliği hizmetine hocası Alâüddin Paşa sayesinde Osmanlı hizmetine girmişti; fakat onun Bilecik, İznik ve Bursa kadısı iken yaya askeri teşkilâtında ve kazasker bulunduğu esnada Yeniçeri Ocağı teşkilâtıyle Molla Rüstem ile beraber devlet hazinesinin tesisindeki hizmetleri bütün tarihlerin kayıtları ile sabittir. Ve kendisi bu hususta emsaline

[1] *Tevarih'-i Âl-i Osman* (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi) s. 56. *Tâcü't-tevârîh*'te Sadeddin Efendi "Tevarih-i Osmaniye tedvinine teaddi eden bazı Etrâk-i bî-idrâk Hums tayinini şenayi-i bid'atden zannedüb ulemaya itale-i lisan itmişlerdir" demektedir. c. I. s. 75.

[2] *Dâsitan-ı Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman* (Türkiyat Mecmuası c. V. s. 84; *Tarih-i Osmanî Eencümeni Mecmuası* Sene 1. s. 49.

tefevvuk ederek vezir ve beylerbeyi olmak suretiyle devlet idaresi ve kumandanlıkta da başta gelmiştir.

Sultan Murad'ı daima iyiliğe ve başarıya sevk ederek aralarındaki münasebatın pek samimî ve kuvvetli olduğu görülen Halil Hayreddin Paşa hakkındaki büyük itimat ve teveccüh kendisinden sonra kazasker bulunan oğlu Ali Paşa'nın vezir olmasiyle sabittir.

Franz Taeschner ile Paul Wittek taraflarından Almanca *Der Islam* Mecmuasında (C. XVIII, sene 1929) *Âşıkpaşa-zade Tarihi*'nin müteaddid nüshaları tetkik edilerek tamamlanmak suretiyle Halil Hayreddin Paşa hakkındaki şu mütalea zikrediliyor:

"Hayreddin Paşa kim evvel Orhan zamanında Bilecik kadısı idi. Hem Akyayayı Orhan Gazi ana yazdırdı[1] ve ol zamanda yaya olmak için eyu atlar pîşkeş ederlerdi bizi yaya yaz deyu. Âhir, İznik kadısı oldu. Gazi Hünkâr karındaşı Süleyman Paşa kim Allah rahmetine vardı. Gazi Hünkâr Rumeli'ne geçmeğe niyet etti, Hayreddin'i kazasker idindi, aldı Rumeline bile gitdi. Bu Yeniçeriyi dahi Hayreddin Paşa bünyad itdi, kazaskerlikten vezir oldu, Hayreddin Paşa didiler ve hem Pâdişaha dahi hayre delâlet iderdi; fakire, ganiye, ehl-i ilme Âl-i Osman kapısında teşrîfi ol bünyad itti. Âhir İznik'de bir câmi' ve bir imaret yapdı, Allah'ın rahmetine vardı." Hayreddin Paşa hakkında Chalcondyle şunları yazıyor[2]:

"Hayreddin, çok âkıl ve tedbirli bir zat idi, zamanında çok güzel ve takdire lâyık işler gördü, muvaffakıyetler gösterdi, pâdişahını daha güzel ve âkılâne nasihatlerle îkaz ile hayra sevketti. Murad onun re'yi ve tedbiri ile âmil olarak gerek Rumeli ve gerek Anadolu'da birçok muazzam pürüzlü işleri arzu ettiği şekilde başardı. Murad'la sık sık vukua gelen musahabelerinde îrad ettiği birçok hakîmane sözleri vardır. Bunlarda bilhassa askerliğe ve disipline taallûk edenler hatırdan çıkarılmamağa lâyıktır."

Serez'in zaptından sonra oranın Rum halkını isyana teşvik eden Selânik Valisi Manuel üzerine Hayreddin Paşa'nın memur edilmesinden bahseden Chalcondyle:

[1] Yukarıda ilk muntazam asker olarak Çandarlı Kara Halil Efendi'nin Bilecik kadısı iken bu yaya askeri teşkilâtını yaptığını söylemiştik. Metinde ilk asker için (Akyaya) denilmesi bu yaya askerinin başlarına ahîlerin serpuşu olan akbörk giydirilmesinden dolayıdır. Bu akbörk sonradan Yeniçeri serpuşu olmuştur.

[2] Chalcondyle, 1632 tab'ı, s. 26.

"Murad, derhal deruhte ettiği işleri büyük bir muvaffakıyetle başaran ve harp umurunda zamanının kumandanlarından daha vukuflu olmakla şöhreti olan Hayreddin'i izam ile Selânik'in zaptiyle Emanuel'i bağlı olarak getirmeğe memur etti" diyor.

Chalcondyle Sultan Murad'la Hayreddin Paşa arasında vuku bulan bu muhavereyi şöyle anlatıyor: "Hayreddin Paşa, bir gün efendisine der ki; Ordularında maksadına vasıl olabilmen için harp işlerini nasıl idare etmen lâzım gelir?

Hayreddin Paşa'nın bu sorusuna Sultan Murad şu cevabı verdi:

— Müsait fırsatlardan istifade etmek ve askerin âtıfetle muhabbetini kazanmak suretiyle.

Halil Paşa sordu:

— Lâkin fırsatlardan istifade demekle ne kastediyorsun?

Sultan Murad:

— Maksada sâik olması lâzım gelen vesaiti her türlü ihtimale göre muvazene ve mukayese etmektir.

Bu cevap üzerine Hayreddin Paşa gülmeğe başladı ve dedi ki:

— Tabiat seni bir büyük hikmetle mütehalli kıldığını görüyorum. Lâkin yapılması ve yapılmaması lâzım gelen şeyleri evvelden bilmediğin ve kendi kendine danışarak bir ciheti red ve diğer bir ciheti kabul etmeğe muktedir olmadığın halde bu vesaiti nasıl muvazene edeceksin? Bir şeye karar verilince, onu derhal icra etmek lâzım gelir. Mahir bir kumandan müşaveresinde gayet ihtiyatkârane davranmalı. İcrada yıldırım surati göstermeli. Ordusunun başında numûne-i imtisal olacak âsar-ı şecaat ibraz etmelidir."

Chalcondyle'in padişahla veziri konuşturmakla maksadı Hayreddin Paşanın kumandanlık ve hükûmet reisliği hususundaki kabiliyetini göstermek içindir [1].

Kara Halil Hayreddin Paşa hakkında Gibbons'da şu mütalea vardır [2]:

"Sultan Murad'ın ilk himmetlerini şaşılacak muvaffakıyetler bekliyordu. Kendisi tecrübeli ve gün görmüş bir muharip değildi. Maiyetinde babasından kalma kıymetli generaller vardı ki, bunlara tamamiyle emniyet

1 Chalcondyle'den naklen *Hammer* (Atâ Bey tercümesi) c. I. s. 36.

2 *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Ragıp Hulûsi tercümesi) s. 93.

edebilirdi. Kendi tecrübesizliklerini gören Candarlı Kara Halil'i vezir yaptı ve babasının, büyük babasının bu tecrübeli dostu ve hâdimi olan zatın re'yi ile hükûmet etmek hususunda tereddüt göstermedi."

Hayreddin Paşa hakkında *Hammer*'de de aşağıdaki kayıtlar vardır [1]:

"Hatırlardadır ki Candarlı Kara Halil yeniçerilik müessesesinin ve daimî ordularının mucididir. Birinci efendisi Osman'ı mezara teşyi' ettikten sonra Orhan'ın otuz beş sene saltanatında kadılık hizmetini ifa etmiştir. On seneden beri de Murad'ın ordusunda kavânîn ve nizamâta şedîden riayetle intizam ve itaatı o kadar muhafaza eyledi ki, pâdişâhtan sonra en büyük olan vezir unvanına lâyik görüldü. Bu şöhretli ihtiyar on sekiz sene daha mesalih-i devleti Hayreddin Paşa unvanıyla ve bir maharet-i nadire ve nâ-kabil-i tağyir bir hakkaniyetle idare etti".

Tâcü't-tevârîh [2] Sultan Murad'ın Hayreddin Paşa'nın vefat ettiğini duyunca "ol vakur ilim ve fekahat ve kemâl-i akl ve dirayet ile mümtaz, ve müşkilât-ı umûr ve mühimmat-ı cumhurda kâr-sâz olan vezir-i ruşen-zamîr irtihalinden şah-ı kişver-güşa ızhar-ı teessüf ve teessür ve ıs'âr-ı telehhüf ve tahassür etmiştir" demektedir.

Bütün bu kayıtlar, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın kudretli teşkilâtçı olduğunu, memlekette kanun ve disiplin konmasında, yeniçeri ve acemi ocağının tesisinde, Sultan Murad'ın yetişmesi ve muvaffakıyetlerinde mühim âmil olduğunu delilleriyle açık olarak göstermektedir.

[1] *Hammer* (Atâ Bey Tercümesi c. I. s. 218).

[2] Tâcü't-tevârîh c. I. s. 103.

Üçüncü Bölüm

HALİL HAYREDDİN PAŞA'NIN TESİSLERİ

Cendereli Halil Hayreddin Paşa'nın yaptırmış olduğu tesisleriyle, bunların elde edilmiş olan kitabeleri, inşa tarihleri sırasiyle şöyledir:

İznik'teki Yeşil Câmi kitabesi:

Halil Hayreddin Paşa'nın ilk yaptırmış olduğu eser İznik'teki meşhur camidir. Yeşil Cami adını taşıyan bu camiin mimarı Hacı Musa isminde bir zat olduğu camiin dış kapısı üzerindeki kitabeden anlaşılıyor. Tarihine göre bu camie Halil Hayreddin Paşa sağlığında, 780 H./1378 M. de başlanmış ise de dış kapısı üzerindeki kitabeden anlaşıldığı üzere kendisinden sonra 794 H./1391 M.'de oğlu Vezir-i Âzam Ali Paşa tarafından ikmal edilmiştir.

Camiin iç kapısı üzerindeki üç satırlık kitabe aynen şöyledir:

١ — بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه الحمد بنى و عمر هذه العمارة الشريفه
خالصاً لله تعالى فى زمن الملك الكبير

٢ — شهاب الدنيا و الدين مراد بك بن مرحوم اورخان بك عفا الله عنهما
و باجازته مولى المكرم المعظم مولانا

٣ — خير الملة و الدين خليل بن على الجندرى غفر الله لهما و لمن يصلى فيها
و ذلك فى سنه ثمانين وسبعمايه والحمد لله وحده

Camiin tamamlandığı tarihi gösteren bir satırlık kitabe sureti:

امر ببناء هذا المسجد ملك الامرا و الوزراء خير الدين پاشا نور مرقده
سنه ثمانين و سبعماية و وقع اتمامه سنة اربع و تسعين و سبعماية

Yeşil Cami İznik surları dahilinde Lefke (Osmaneli) ve İstanbul kapıları arasındaki sahaya yapılmıştır. Bu camiin yanında Hayreddin Paşanın Dârü'l-hadîs ismiyle bir medresesi de varsa da sonradan harap olmuştur [1].

[1] Vakf-ı medrese-i dârü'l-hadîs-i merhum Hayreddin Paşa (Başvekâlet arşivi 733 numaralı Kocaeli tapu defteri, varak 315 b).

Yeşil Cami ile bânisi Hayreddin Paşa hakkında Charles Texier aşağıdaki mütaleayı yazıyor: "Sultan Murad'ın Vezir-i Âzamı Hayreddin Paşa elyevm mevcud ve Arap tarz-ı mimarîsinin en zarif ve sevimli bir eseri olan Yeşil Camii bina ettirdi. Kanlı bir muhasarayı müteakip Selânik'i zaptetmiş olan bu vezirin tarihte akıl ve dirâyet ve şecâatle temeyyüz etmiş bir şöhret-i tarihiyesi vardır" dedikten sonra cami şöyle tarif ediliyor:

"Şayan-ı ehemmiyet bulduğumuz bu camiin câlib-i dikkat ciheti, Türk sanatkâranının bir eser-i bedîi diye değil, ancak Selçukîlerin Küçük Asya'daki sanatlarının son numunesi olmasıdır. Bina dört köşelidir, boyu 24 m. ve eni 12, 74 m. dir. Mabedin ön tarafında ve cephede beyaz mermerden beyziyü'ş-şekl üç kavisli bir son cemaat yeri, iki kırmızı granit direk üzerine mebnidir. İki yan taraftaki kavisler gayet mehabetli yapılmış, delikler ve şekilleri mavi mermer duvardan müteşekkildir".

Bu cami hakkında son tetkiki yapmış olan merhum Mimar Ali Saim Ülgen'in geniş ve etraflı izahı havi mütaleasından bazı kısımları hulâsa olarak aşağıya naklediyorum:

Türk Mimarî tarihinde çok önemli bir yer işgal etmesi îcap eden bu âbidenin, henüz tetkiki yapılmış ve kıymeti takdir edilmiş değildir. Bu eser Türk sanatının Osmanlı ülkesi içinde nasıl tesirler altında kaldığını ve ne inkılâplar geçirdiğini gösterebilir.

Türk mimarîsinde zincirleme çok mühim halkası olan bu binayı önce tarif edelim, diyerek onbir metre kadar genişlik ve onbeş metre otuzbeş santimetre uzunluğunda olan camiin tarifine geçiliyor ve bugün elimizde en eski Osmanlı mimarîsine ait mabedin bu olduğu kaydedilerek daha evvel 378 H./1337 M.'de Bursa'da yapılmış olan Orhan Gazi ve yine orada 767 H./1265 M. senesinde inşa edilen Şehadet Cami'lerinin yapıldığı tarihlerdeki bünyelerinden eser kalmadığı için bunun ilk Osmanlı mabedi olarak varlığını muhafaza ettiği beyan olunuyor[1].

Evliya Çelebi'de İznik'te Hayreddin Paşa'nın eski ve yeni imaret ismiyle iki imareti olup (bunun birisi oğlu İbrahim Paşa'nın olacak) bây u gedâya her gün mertebânî tabaklarla çorba verildiği kaydedil-

[1] Merhum Mimar Ali Saim Ülgen'in *Vakıflar Dergisi* c. I, s. 56 daki makalesi. Bu makale münasebetiyle dergide camiin 14 ve 15 numaralarla planları da vardır. Yine bu câmiyle İznik'teki diğer mimarî eserler hakkında Berlin'de Katharina Otto-Dorn ve Robert Anhegger'in müşterek kaleme alarak 1941'de Berlin'de basılmış olan *Das Islamische Iznik* isimli eserlerinde de mühim malûmat vardır.

mektedir[1]. Filhakika Hayreddin Paşa'nın türbesinin karşısındaki imareti tamamen harap olmuştur. Evliya Çelebi zamanında yani, XVII. asrın ikinci yarısında mamur ve faaliyette olduğu anlaşılıyor.

Hayreddin Paşa ve oğulları İznik'teki tesislerine bir hayli köy vakfetmişlerdir[2].

Hayreddin Paşa'nın Serez'deki câmii kitabesi :

Halil Hayreddin Paşa'nın bugün Yunanlılar elinde bulunan Serez kasabasında aşağı çarşıda Eski Cami denilen Kurşunlu Cami 787 H./1385 M.'de yapılmış bir camii vardır. Bu câmi Serez'i gezdiği sırada Evliya Çelebi tarafından görülerek kitabesi istinsah edilmiştir.

Kurşunlu Cami 1132 H./1719 M.'de yanmış ve belki de mevcut kitabesi o zaman zayi olduğundan bunun Halil Hayreddin Paşa tarafından yapılmış olduğunu ancak Evliya Çelebi'nin zaptetmiş olduğu kitabesinden öğreniyoruz. Cami, ikinci defa 1252 H./1836 M.'da II. Mahmud'un emriyle tamir olunarak kapısının üzerine yeni kitabe konulmuştur[3].

Evliya Çelebi'nin istinsah edip *Seyahatname*'sine koyduğu Kurşunlu Camii kitabesinde noksanlık ve tertip hataları vardır. Kaç satır olduğu da gösterilmeyerek kaydedilmiştir. Kitabe aynen şöyledir[4]:

بسم الله الرحمن الرحيم خالصاً و بنى عمر هذا المسجد المبارك فى زمان السلطان
مراد بن اورخان خلد ملكه المحتاج البارى خليل ابن على الجندرى عفى عنهم
سنة سبع و ثمانين و سبع ماية

Kitabenin ilk kısmındaki ibâre (بنى و عمر خالصاً لله) tarzında olmalıdır. İhtimal ki kitabe istif itibariyle karışık olduğundan Evliya

[1] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. III. s. 8.

[2] Bu vakıf köylerden bazıları şunlardır: Akhisar'a bağlı Hayreddin köyü ile Bakacık; Bursa'ya tâbi Ağaçlı nam-ı diğer Sule ve Beypazarı'na bağlı Gümüş, Tokat, Olucak; Akhisar'a tâbi Sundalu, İn Kilise köyleri (Başvekâlet Arşivi, 531 numaralı Hüdâvendigâr livası tahrir defteri, s. 146, 223, 102, 124, 125, ve 127).

[3] *Der Islam* Mecmuası sene 1929, Çandarlı Vezir Âilesi makalesinde, P. N. Papageorgie Bizans Mecmuası III, 1894, s. 292 den naklen câmi yanarak sonra yapıldığından bahsediliyor.

[4] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* c. VIII, s. 130.

Çelebi kendi yazdığı gibi okumuştur. Bundan başka المحتاج الباري ibaresi arasında المحتاج الى رحمة veya buna benzer bir ibare konmalı idi. Evliya Çelebi'nin nakletmiş olduğu kitabelerin çoğunda böyle noksan ve yanlışlıklar vardır. Buna da sebep gezdiği yerlerde çok kalmayarak gördüğünü acele kaydetmiş olmasıdır.

Evliya Çelebi bu camii şöyle tarif etmektedir:

"Aşağı Çarşı içinde Eski Cami kurşunlu hâpüşte kubbeli bir seramedı bânki hâne-i mevzunlu bir mabed-i beytullah-ı kadîmdür, amma tenk mahalde binâ olunmak ile cirmi yokdur, ancak kıble önündeki harem yerinde bir havz-ı İmam-ı Hanefî vardır. Musluklarından cümle cemaat abdest alurlar."

Bu Eski Cami Serez Kalesi'nin güney-batısı tarafındadır. Serez'in Hayreddin Paşa Mahallesi ismiyle bir de mahallesi vardır. Hayreddin Paşa bu camii için on dokuz köy vakfetmiş olup tahrir defterinde her bir köyün senelik mahsulâtı ayrı ayrı gösterilmiştir. Bunların mecmuunun senelik geliri XVI. asır ortalarında 197.676 akçe tutmakta idi[1].

Hayreddin Paşa Serez'de Eski Hamam ismi verilen bir de hamam vakfetmiştir.

HAYREDDİN PAŞA'NIN GELİBOLU'DAKİ CAMİİ KİTABESİ

Hayreddin Paşa'nın kitabeli olan üçüncü eseri Gelibolu'daki Eski Camidir. Ne *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde ne de sâlnâmelerde Eski Camiin Halil Hayreddin Paşa'ya ait olduğuna dair bir kayıt yoktur. Evliya Çelebi'de kalede Sultan Camii diye isim geçmektedir[2]. 1319 H./ 1901 M. senesi *Edirne Sâlnâmesi*'den 787 H./1385 M. tarihli olup Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ya ait olduğu söylenen bu cami, gerek tarihi ve gerek kitabesinden anlaşılacağı üzere Halil Hayreddin Paşa'ya aittir. Üç kapılı olan camiin orta kapısının üzerinde bulunan dört satırlık kitabe şudur:

[1] Kanunî Sultan Süleyman devrine ait 143 numaralı tahrir defterinde Serez'de Hayreddin Paşa'dan başka oğlu İbrahim Paşa ile onun oğlu Mahmud Çelebi'nin validesi Isfahan Şah Hatun'un tesisleri vardır. Bu hususta ayrıca bk. 939 numaralı vakıf defteri ve 167 numaralı tahrir defteri, Başvekâlet arşiv defteri s. 37.

[2] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. V, s. 317.

١ — عمر هذا البناء الشريف المبارك لاجل الملك
٢ — المعظم و الخاقان الاعظم مولا ملوك العرب
٣ — و العجم سلطان ابن سلطان مراد بن اورخان خلد
٤ — الله ملكه سيد العلما خير الملة و الدين تاريخ سنه سبعة و ثمانين و سبعمايه

Birinci İznik kitabesinde Murad-ı Hüdâvendigâr elkabı olarak Melik-i Kebîr tabiri ve شهاب الدين lakabı kullanılıp Serez'deki kitabesinde yalnız sultan unvanı ve Gelibolu kitabesinde ise ملك معظم خاقان اعظم مولا ملوك العرب و العجم سلطان ابن سلطان diye pek parlak elkab ile zikredilmektedir.

Osmanlı hükümdarlarına bazı müesseselerin kitabelerinde ve namlarına yazılmış olan eserlerde ve vakfiyelerde bir takım unvanlar verildiği malûm olup kitabelerde pâdişahlara verilmiş olan bu unvanlar Çelebi Sultan Mehmed'den sonra pek görülmemektedir; fakat bunlar kendilerinin daimî kullandıkları elkab değildir. Bazan da değişik elkabla zikredilmişlerdir.

Osman Gazi'nin lakabı *Fahreddin* veya *Muînüddin*, Orhan Gazi'nin *İhtıyarüdin*, *I.* Sultan Murad'ın *Şihabüddin* ve *Gıyasüddin* ve Yıldırım Bayazıd'ın *Celâlüddin* veya *Seyfüddin* ve 810 Recep/1407 Ocak tarihli Hayrebolu'da Çandarlı-zâde Ali Paşa kölelerinden Timurtaş b. Abdullah'ın vakfiyesinde Emîr Süleyman[1] ile kardeşi Çelebi Sultan Mehmed'in *Gıyâsüddin* unvanlariyle zikredilmektedirler[2].

[1] Timurtaş Paşa vakfiyesinde Emîr Süleyman'ın elkabı (. . . السلطان الاعظم سيد السلاطين العرب و العجم مالك رقاب الامم غياث دولة و الدنيا و الدين سلطان الاسلام و المسلمين السلطان ابن السلطان حسيب نسيب زمان امير سليمان بن بايزيد بن مراد بن اورخان ابن عثمان رحمهم الله اسلافهم . . .)
Vakıflar Umum Müdürlüğü kuyud-u atika mücedded Rumeli ikinci defter 1282 den başlar. s. 259.

[2] Bu unvanlardan Osman Gazi için 724 H./1324 M. tarihli Orhan Gazi vakfiyesiyle (Belleten sayı: 19 s. 280) Asporça Hatun vakfiyesine ve Orhan Gazi'nin unvanı için Bursa'daki Şehadet Câmii kitabesi ve *İbni Batuta* (Şerif Paşa Tercümesi) (c. II. s. 321) ve Murad-ı Hüdâvendigâr için İznik'teki Yeşil Cami kitabesi ile Ankara'da Çankırı Kapısı tarafındaki Köprü kitabesi (Ankara Kale Müzesinde), Yıldırım Beyazıd'ın Milâs'da Firuz Bey Camii kitabesinde (Kitabeler - İkinci kısım s. 158 ve *Feridun Münşeatı* c. II. s. 126 Celâlüddin ve Allâme Cemalüddin Aksarayî'nin (اسئلة القران و الاحاديث و اجوبة هما) adlı Farsça eserinde Seyfüddin ve Çelebi Mehmed için Tokat'da Yörgüç

Bu suretle İznik ve Gelibolu kitabelerinde görüldüğü üzere Halil Paşa da خير الملة و الدين unvanı ve umumî ve meşhur tabiriyle Hayreddin lakabiyle zikrolunuyor.

Cemalüddin-i Aksarayî *Keşşâf Tefsiri* üzerine (*Haşiye ale'l-Keşşâf*) ismiyle olan haşiyesini H. 783, M. 1381'de وزير الفاضل العالم مولانا خير الدين » diye zikrettiği Halil Hayreddin Paşa'ya ithaf etmiştir.

Paşa Hamamı ve Amasya'da Yörgüç Paşa Câmi kitabelerinde (Kitabeler - I. Kısım s. 21, 117) Gıyâsüddin unvanları görülmektedir.

Hükümdarlara isimlerinden sonra o isimler veya şahsiyetleriyle mütenasip olarak verilen unvanlar ekser İslâm devletlerinde ve bu meyanda Anadolu Selçukîlerinde görüldüğü üzere (الدنيا و الدين), vezir ve emîrlere de (الدولة و الدين) ve Amasya'da Lala *Yörgüç Paşa* Câmii kitabesinde (Kitabeler, s. 117) ya yüksek âlim veya ilimyeden yetişmiş devlet ricâlinden veya İznik ve Gelibolu kitabelerinde olduğu gibi (الملة و الدين) lâkaplar kullanıldığı görülüyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HALİL HAYREDDİN PAŞA'NIN OĞULLARI

Halil Hayreddin Paşa'nın vefatında Ali, İlyas ve İbrahim isimlerinde üç oğlu kalmıştır [1].

Bunlardan Ali Paşa en büyük oğlu olup babasının adını koymuştur. Hayreddin Paşa'nın, Ali ve İbrahim isimlerindeki oğulları tayinlerinden ölümlerine kadar fasılasız olarak Osmanlı devletinin vezir-i âzamlığında bulunmuşlardır.

Ben burada yaş sırasıyla yani, Ali Paşa'dan îtibaren bir sıra tertip etmeyerek bunlardan en evvel vefat etmiş olan İlyas Paşa ile oğlunun hal tercümelerini zikredeceğim.

İLYAS PAŞA b. HAYREDDİN PAŞA

Halil Hayreddin Paşa'nın ikinci oğludur. Bu biraderleri Ali ve İbrahim Paşa'lar gibi ilmiye mesleğinde bulunmayarak askerî hizmette yetişmiş sancakbeyi ve beylerbeyi olarak Yıldırım Beyazıd zamanında vefat etmiştir [2].

İlyas Paşa Kosova muharebesinde bulunduğu, 793 Muharrem 1390 Aralıkta hizmetlerinden dolayı Gazi Evrenuz Bey'e verilmiş olan beratta şahitler arasında (شهد بذلك الياس بن خليل الجندرى) imzasından anlaşılmaktadır [3]. Kabrinin nerede olduğu malûm değildir. İlyas Paşa evlâtları Candarlı ailesinin Serez kolunu teşkil etmektedirler.

İlyas Paşa'nın İznik'de bir zaviye yaptırdığı ve bu zaviyenin masraflarına karşılık olarak yine orada bir hamam ile bahçe ve bostan vakfetmiş olduğu XVI. asra ait tahrir defterinde görülmektedir [4]. Zaviye sonradan harap olarak yeri mukataaya verilmiştir [5]. Murad-ı Hüda-

[1] *Âşıkpaşa-zade*, s. 188.

[2] *Sicill-i Osmanî*, İlyas Paşa maddesi.

[3] *Meşâhir-i İslâm* (Hamid Vehbî, s. 968).

[4] Başvekâlet Arşivi 733 numaralı tapu defteri varak 317 b. Bundan başka 630 numaralı tapu defterinde de İlyas Paşa ahfadından Hüsrev Çelebi'nin oğullarından Mustafa, Arslan ve Mehmed Çelebilerin vakfa mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir.

[5] Vakf-ı Zâviye-i İlyas Paşa – el'an mütevellî Hacı Cüneyd elinde pâdişahımız beratı vardır – Davud Çelebi nefs-i İznik'te bir hamam. Nefs-i zaviye harap olup yeri mukataaya verilmiş. Bir bahçe ve bostan vakıftır (733 numaralı tahrir defteri, s. 318).

vasıtasiyle sulh istedi. Sultan Murad, Konya muhasarasını kaldırarak döndü (789 H./1387 M.)[1].

Genç Vezir Ali Paşa sevkülceyş ve başarı cihetinden en büyük kabiliyetini bundan sonraki Bulgaristan istilâsında gösterdi.

Karaman seferini müteakip Balkanlarda Osmanlılar aleyhine bir ittifak hazırlanmakta olduğu haber alındı; Bulgarların da bu ittifaka girmeleri durumu nazikleştirdi. Bunun üzerine Bulgarlara karşı yapılacak seri harekât Vezir-i Âzam Ali Paşa'ya bırakıldı. Bulgaristan harekâtı hakkında bir az malûmat vererek bu kritik durumu kısaca anlatalım:

Osmanlıların Rumelindeki fütuhatı sırasında güneyden Bulgarları sıkıştırarak Trakya'dan atmışlardı. Yanbolu'nun Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından zaptedilmesi üzerine Bulgaristan Kıralı Sisman, Osmanlı himayesini kabul ederek kız kardeşi Marya'yı Sultan Murad'a nikâhlamış (takriben 1370) ve bir sene sonra Eski Zağra alınmıştı. Bulgaristan'da istilâyı kolaylaştıran sebeplerden birisi de Kıral Sisman ile kardeşi Sitratişmir arasındaki post kavgası idi.

Osmanlı nüfuzu altına düşmüş olan Sisman istiklâlini tekrar elde etmek için fırsat kolluyordu, bu sırada Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Sırp Despotu, Bosna kralı, Hırvat ve Arnavutluk prensleriyle Osmanlılar aleyhine gizlice bir ittifak hazırlamış ve bu ittifaka Bulgarları da almışlardı

Bu sırada yani 789 H./1387 M.'de Lala Şahin veya Timurtaş Paşalardan birisinin kumandasiyle Vardar'ı geçen ve Bosna istilâsına başlayan yirmi bin kişilik Osmanlı kuvveti Ploşnik'te Bosna Kıralı *Tvartku* ile müttefiki olan Sırp Despotu Lazar'ın otuz bin kişilik kuvvetine mağlûp olduğundan bu hal müttefiklere büyük ümit vermişti. İttifaka dahil bulunan Bulgar kıralı açıktan açığa bunu göstermek istemeyerek fırsat gözlüyordu; fakat bu son durumu takip ederek henüz Anadolu'da bulunan Sultan Murad hazırlanarak Sisman'ın harekâtını gözden kaçırmıyordu. İttifaka girdiği tahakkuk eden Bulgar kralının müttefikleriyle beraber harekete geçmesini önleyerek onun harp dışı edilmesi

[1] Murad-ı Hüdâvendigâr'ın Karaman-oğlunu mağlûp ettikten sonra Konya'yı muhasara edip Alâüddin Bey'le derhal uyuşması, Rumeli'de Bosna üzerine yapılan akının muvaffak olmayarak müthiş zayiat verilmesi, Balkanlarda Osmanlılar aleyhine olarak bir ittifak duyulması sebebiyle idi.

kararlaştırıldıktan sonra bu mühim iş, Vezir-i Âzam Çandarlı-zade Ali Paşa'ya verilmişti[1].

Ali Paşa otuz bin kişilik bir kuvvetle Aydos'un kuzeyindeki Nâdir geçidinden Balkanı aşarak Bulgaristan'a girdi (790 H./1388 M.). Pravadi, Şumnu ve Tırnova'yı aldı, Kıral Sisman müstahkem olan Niğebolu'ya kapandı ve orada mukavemete kalktı[2]. Fakat bundan bir netice çıkmayacağını anlayarak Ali Paşa'ya başvurdu ve pâdişah nezdinde tavassutunu rica etti.

Bu sırada Sultan Murad Bulgaristan'a gelmişti; Sisman ile anlaştı. Kıral birikmiş olan vergileriyle beraber müstahkem olan Silistire'yi vermeği de kabul ediyordu; fakat pâdişahın avdetini müteakip Silistire'yi vermek istemedi, bunun üzerine Ali Paşa geri dönerek Silistire'den başka Ruscuk ile Niğebolu arasındaki yerleri zaptettiğinden Bulgar kıralı kayıtsız şartsız teslime mecbur oldu. Kıral Sisman, Sultan Murad'ın yanına getirildi ve tekrar vergiye bağlanarak merkezi olan Tırnova ile bazı şehirlerine sahip oldu. Ruscuk, Silistire ve diğer bazı mühim kaleler Osmanlılarda kaldı. İşte bu suretle iyice kolu, kanadı kırılmış olan Sisman Osmanlılar aleyhindeki ittifaka giremiyerek Kosova muharebesine katılamadı. 792 H./1389 M. senesi Haziranında yapılan Birinci Kosova muharebesinde Ali Paşa ordu merkezinde pâdişahın yanında idi.

Muharebeden evvel düşmanın çokluğunu gören Sultan Murad:

"Ben kâfirün leşkerin bu kadar tasavvur itmezdüm; lâkin bîkıyasdır" demiş, tereddüde düşmüş, Ali Paşa'nın fikrini sormuş. Düşmanın çokluğundan dolayı Sultan Murad'ın endişesini gören Çandarlızâde: "Düşmanın azından, çoğundan kayırmak doğru değildir" diyen Ali Paşa Allahın izniyle azlığın çokluğa galebesine dair olan Kur'andan âyeti okuduktan başka[3] bazı hadîslerle de galebe edileceğini söyliyerek Sultan Murad'ın tereddüdünü bertaraf etmiştir.

Muharebe sabahı namazdan sonra Kuran-ı Kerim'den tefe'ül eden Ali Paşa bu husustaki tebsiratı pâdişaha arzederek onun mâneviyatını kuvvetlendirdi[4].

[1] Konya muharebesindeki fevkalâde hizmetine karşılık Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'ya vezirlik verildiğinden divanda vezir iki oldu ve Ali Paşa'ya vezir-i âzam denildi.

[2] *Gibbons* (Ragıp Hulûsi tercümesi), s. 149.

[3] Bu âyet-i kerîme «كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة بإذن الله والله مع الصابرين» dir. *Neşrî*, s. 80.

[4] Ali Paşa'nın tefe'ül ettiği âyet-i kerîme; «يا أيها النبي جاهد الكفار والمنافقين» âyetidir. *Neşrî*, s. 290, 292 ve *Tâcü't-tevârîh*, c. 1, s. 118.

Muharebe esnasında sol cenah düşman tarafından sarılarak bozulduğu sırada sağ cenah kumandanı Yıldırım Bayezıd ile pâdişahın sağında bulunan Vezir-i Âzam Ali Paşa yetişerek tehlikeyi giderdiler. Bu sırada Yıldırım Bayezıd'ın atı vurulduysa da hemen yedek ata atlayarak galibiyeti temin etti. Neticede Osmanlı ordusu galebe çalmıştı.

Gazi Murad Hüdavendigâr'ın şehit olması üzerine devlet erkânının karariyle büyük oğlu Yıldırım Bayezıd hükümdar îlân edildi. Bozgun düşmanı takip etmekte olan Sol Kol Kumandanı Şehzade Yakup Çelebi, biraderi Bayezıd'ın hükümdarlığına muhalefet eder mütaleasiyle babası istiyor diye orduğâha davet edilerek boğduruldu ve babasının cenazesiyle beraber Bursa'ya gönderildi.

Vezir-i Âzam Ali Paşa Yıldırım Bayezıd Han zamanında da mevkiini muhafaza etti. Devlet teşkilâtında mühim hizmeti görüldü. 795 H./1393 M. tarihine kadar muayyen gelirleri olmayan kadılar irtikâp ve irtişaya başlamışlardı. Bunların, bu hallerinden dolayı şikâyet edilmiş ve yapılan teftişte de şikâyetin doğruluğu anlaşılınca pâdişah bu mürtekip kadıların Yenişehir'de bir eve konarak yakılmalarını emretmişti; fakat Vezir-i Âzam Ali Paşa bu faciayı önlemeye muvaffak olmuş, bu halin onların bir gelirleri olmamasından ileri geldiğini beyan eylemişti [1].

Bunun üzerine kadılara maaş olarak sicilden yedi, huccetten yirmi beş ve nikâhtan on iki ve miras taksiminden binde yirmi akçe almaları kanun oldu [2].

[1] Kadıların tecziyesi hakkında meşhur hikâye şöyledir: Kadıların irtikâbını haber alan ve şedit ve gazaplı bir hükümdar olan Yıldırım, bunların öldürülmelerini emredince Ali Paşa şaşırmış, bunu önlemek için Bayezıd'ın Arap nedimini çağırarak bu faciayı önlerse kendisine bin altın vereceğini vadetmiş; bunun üzerine Arap nedim seyahate çıkacak bir kıyafetle Bayezıd'ın huzuruna çıkarak elçilikle İstanbula gönderilmesi için müsaade istemiş. Pâdişah sebebini sormuş. Kadıları öldürmeği ferman etmişsiniz. İmparatordan papaz isteyelim de müslümanların işlerini görsünler, demiş; bunun üzerine Bayezıd: "Kadılığı papazlara vereceğime kendi adamlarıma veririm" demesiyle nedim arap: "Kulların âlim değildir. Papazlar okumuş âlimlerdir, İsa dini de İncil'de hakdır" diye mukabele etmiştir.

Pâdişah, ne yapalım, deyince onu ben bilmem vezirlerin bilir, demesi üzerine Sultan Bayezıd Vezir-i Âzam Ali Paşa'yı çağırmış. O da bu hale sebep kadıların maaşı olmadığını söyleyerek onlara şer'î muamelelerden muayyen maaş tahsis edilmiştir (*Neşrî*, s. 336). Bu hikâyenin, pâdişahı kadıların vazifesini bilmeyecek kadar cahil göstermesi tabiî gülünçtür.

[2] *Tâcü't-tevârîh* c. 1, s. 139 ve *Âşık Paşa-zade* s. 70, *Oruç Bey* s. 30, *Hammer* c. 1, s. 286, *Amasya Tarihi* müellifi merhum Hüseyin Hüsameddin Efendi Vezir-i Âzam

Sultan Beyazıd'ın Karaman seferinde Bizans İmparatoru Yoannis'in oğlu ve saltanat şeriki Manuel de bulunmuştu. Bursa'ya avdetten sonra Yuannis'in vefatı Manuel'in bunu haber alarak pâdişaha haber vermeden kaçıp İstanbul'a gitmesi üzerine Ali Paşa kumandasiyle İstanbul muhasarasına kuvvet sevkedildi (793 H./1391 M.). Şehir yalnız karadan abluka olunmuştu.

Bu muhasarada Ali Paşa, Manuel'e karşı yeğeni olup imparator olmak isteyen V. Yoannis'i âlet olarak kullandı [1]. Niğebolu muhasarası münasebetiyle muhasara hafifletildi; yani muhasarada az kuvvet bırakıldı ve Niğebolu harbi kazanıldıktan sonra Haçlıları Osmanlılar üzerine tahrik ettiği tahakkuk eden imparatordan intikam olmak için İstanbul sıkı surette muhasara edildi.

Ali Paşa Niğebolu muharebesinde (1393) Yıldırım Bayezıd'ın oğlu Emîr Süleyman'la beraber Osmanlı ordusunun sağ kolunda bulunmuştu [2]. Niğebolu zaferinden sonra İstanbul muhasarasının sıkı tazyikı neticesinde İmparatorun yeğeni ve saltanat şeriki Yuvannis [3] Ali Paşa'nın tavsiyesiyle sulhe yanaştı. Bu sırada Doğu Anadoluda Timur tehlikesi baş gösterdiğinden Osmanlı hükûmeti de bu sulhu kabul etti [4].

Ali Paşa'nın kazasker ve Bursa kadısı ile aralarının açık olmasından dolayı bu kadılar meselesinin meydana çıktığını ve bu yüzden kazaskerin azledilerek yerine Ali Paşa'nın himaye ettiği Kırşehir'li Ramazan b. Bayezıd'ın kazasker olduğunu beyan etmektedir. (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 16, s. 373).

[1] Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Ragıp Hulûsi tercümesi s. 177).

[2] *Feridun Bey Münşeatı*, c. 1, s. 20 ve *Hayrullah Efendi Tarihi* c. VII, s. 49.

[3] İstanbul'un bu ikinci muhasarasında İmparator Manuel Batı devletlerinden yardım istemek üzere Avrupa'ya gittiğinden İstanbul'da saltanat şeriki olup, Beyazıd'ın tayin ettiği Silivri Mutasarrıflığından kaçarak İstanbul'a gelmiş olan yeğeni Ioannis (Jean) imparator bulunuyordu.

[4] *Ioannis*, asker ve vergiden başka Bizans'ta bir Türk mahallesi tesisini ve kadı tayini ile bir cami açılmasını kabul ediyordu. İstanbul'a Taraklı ve Göynük taraflarından Türkler nakledilerek iskân edilmiştir (*Âşık Paşa-zâde*, s. 68 ve *Neşrî*, s. 330, *Behiştî*, s. 64, *Âlî*, c. 5 ve s. 81, *Tâcü't-tevârîh* c. I, s. 149). Ducas, Türk mahallesi olan yerde (Sirkecide) bir kilisenin camie çevrildiğini yazar. Bu musalâha için İmparatorun Ali Paşa'ya hediyelerden başka balık karnında para göndermiş (*Tâcü't-tevârîh*, c. 1, s. 148). Bu balık hikâyesini *Âşık Paşa-zâde* şöyle anlatıyor: "Beyazıd Anadoluhisarını yaptırdıktan sonra İstanbul tekfuruna haber gönderdikim tiz hisarı boşalt bana ver ve illâ hazır ol

Yıldırım Bayezıd'la Timur'un arası açılıp en son muharebeye karar verildiği zaman Vezir-i Âzam Ali Paşa ile ordu erkânı müdafaa vaziyetinde kalınarak düşman kuvvetinin yıpratılmasını tavsiye etmişler ve Timur hududu aştıktan sonra mukabele edilmesini söylemişlerdi[1]. Bu mütaleayı Bayezıd da kabul etmişti. Timur'un arzularına sert cevap verilmesinde Ali Paşa ile ümeranın muvafakatleri yoktu[2].

Ali Paşa, Bayezıd'ı, Timur'a karşı muharebeden alıkoymağa çok çalışmış. *Chalcondyle*'ye göre iki taraf arasında ihtilâfın sulhen tesviyesi için kendisinin elçilikle Timur'a gönderilmesini söylemiş ise de Sultan Bayezıd buna karşı bu suretle hareket edecek olursa şan ve şerefle elde ettiği mevkii kaybederek kuvvetli bey ve prensleri kendisine bağlamanın mümkün olmayacağını ve ancak şecaat ve cesareti sayesinde şimdiye kadar muvaffak olduğunu söyleyerek Ali Paşa'nın teklifini kabul etmemişti[3].

Timur'la muharebenin çekinilmez bir hal alarak Timur'un Osmanlı hududunu geçmesi üzerine Vezir-i Âzam Ali Paşa bir harp meclisinde derhal harbe girişilmeyerek düşmanın içeriye çekilmesini bir müddet dolaştırılıp iaşe cihetinden sıkıntıya sokulmasını ve bundan sonra harekete geçilmesini tavsiye etmişti. Fakat bu mütaleaya Rumeli Beyler-

üşda üzerine varırım, dedi. Tekfur dahi yüz balık gönderdi" (*Tacü't-tevârîh*, bu yüz balığı fazla gördüğünden ona indirmiş) Cemi'ı için altın ve gümüşle doldurmuş. Ali Paşa'ya geldi. Paşa dahi sandukla ve kise ile balıklara karşı vardı; zira gayet hürmetlû ileidur, sulha maslahata gelmişdür. Ali Paşa dahi Hünkâra vardı gayet temellûk etti İstanbul tekfurundan. Elhasıl hünkârı razı eyledi kim İstanbul içinde hünkârın, kadısı otura mahalle mescidi ola, yılda on bin filori haraç vire. Bu tarîk ile sulh olundu. Taraklı Yenicesi'nin ve Göynükhisar halkını İstanbul'a getirdi. Bir mahalle itdi, mescit yaptı ve kadı dahi nasbetti. Kâfir müslümana hükmetmezdi (67, 68). *Neşrî*, balık hikâyesinden bahsetmez.

[1] Timur'un elçisi Bayezıd'ın yanına gelip iltifat görmeyerek ağır bir cevap alarak gittikten sonra "Bayezıd Han vezirlerine eydür, tiz yarağ eylen, Timur üzerine gidelüm, didi. Ali Paşa eydür devletlû sultanum ne hâcet leşkerimize zahmet virevüz koyalım gelsün, vilâyete girsün, şöyle kıralum ki anların kendi vilâyetlerine haberlerini yine biz gönderelim. Begler bu re'yi beğendiler, Bayezid Han kendi reyine komadılar." *Âşık Paşa-zade*, s. 76.

[2] *Hayrullah Efendi Tarihi* c. 5 s. 60.

[3] *Chalcondyle*, 1632 tab'ı s. 69. Aynı menbaa göre Ali Paşa'nın kardeşi İbrahim Çelebi de Timur'in desisesinden, kudret ve kuvvetinden bahsederek ihtiyatlı hareket edilmesini tavsiye eylemiştir. *Chalcondyle*, bu müzakere dolayısiyle İbrahim Çelebi'ye uzun bir nutuk söyletir.

beyisi Firuz Bey îtiraz ederek mukabele edilmesini söylediğinden ve bu mütalea pâdişâhın arzusuna uygun düştüğünden harbe karar verildi [1].

Timur'la yapılan bu harpte Ali Paşa'nın tavsiyesiyle ilk defa Rumeliden Cerehor ismiyle yardımcı ücretli asker alınmıştı [2].

Ankara meydan muharebesinde Ali Paşa merkezde, cenahlardan birinde veya öncü kuvvetleri arasından hangisinde bulunduğu hakkında sarih bir kayıt yoktur [3]. Bu muharebede Osmanlı ordusundaki Kara Tatarların hıyanet ederek ileri saftaki Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmaları ve yine Osmanlı ordusunda bulunan Germeyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylerinin timarlı askerlerinin Timur tarafında bulunan kendi beyleri tarafına geçmeleri üzerine Osmanlıların cenahları bozulduğundan artık muharebenin kaybedildiğini gören Vezir-i Âzam Ali Paşa ile Vezir Murad Paşa ve İnebeğ Subaşı [4] ve yeniçeri Ağası Hasan Ağa sağ cenah kumandanı büyük Şehzade Süleyman Çelebi'yi alarak Bursa'ya doğru kaçtılar [5]. Dümdar (ardcı) veya ihtiyat askeri

[1] *Behiştî Tarihi*, s. 20, 21. Bu hususta Edirne'li Ruhi *Âl-i Osman Tarihi'nde* şöyle diyor: "Asker-i islâmdan Ali Paşa ve Koç Minnet Bey ve Mustafa Beg bir yüksek yere çıkub Timur askerine nazar itdiler; gördüler ki kabil-i vasf olmayup bir derya-yi bî-nihâyetdür ki cûş idüb durur. Bunlar bu hali görüb asker-i Rum mukavemet itmiyeceğini bilüb pâdişah-ı islâma arz idüb çeriyi bölük bölük idüb dağlara gönderüb etraf-ı cevanibden Timur askerini şebhûn itmekle ve ardından ve önünden basmakla bir zafer buluruz diyu tedbir idicek Pâdişah-ı islâm dahi anun sözüne gurre olup tarih-i hicretin sekiz yüz beşinci Muharremin on üçüncü günü alessabah tabl-u nakkare çalınub Timur üzerine yürüyüp cenge şurû' olundı." yine Ruhi, Firuz Bey'in bu teklife muârız olub pâdişahı harbe sürüklediğini yazmaktadır ki iki mutalâa birbirine zıttır.

[2] *Âşık Paşa-zade*, s. 77.

[3] *Tâcü't-tevârîh* (c. 1, s. 169) ile ondan naklen *Solak-zâde* (s. 7) Ali Paşa'yı ordunun öncüsü olan Şehzade Çelebi Mehmed'in yanında ve *Künhü'l-ahbar* (c. 5, s. 85) sol kolda Şehzade Mehmed'le beraber gösteriyorlar. Şerefeddin Yezdî ve Nizameddin Şâmi'nin *Zafernâme*'lerinde Şehzade Süleymanı sağ kol kumandanı gösterip Ali Paşa'nın ümerâ arasında ismi zikredildiği halde mevkii gösterilmemektedir. Eğer ordu merkezinde pâdişahla beraber bulunuyorsa karineye göre sağ cenahta Şehzade Süleyman Çelebi'nin yanında olmak ihtimali vardır.

[4] Murad Paşa b. Şehabettin Paşa ile Eynesubaşı b. Melikü'd-din'in Yıldırım Bayezıd'ın vezirleriden oldukları 802 Ramazan ve 1400 Mayıs tarihli İshakıyye vakfiyesinde görülüyor. (*Vakıflar Dergisi*, sayı, 2, s. 427).

[5] وزرا و امراء انادولی وروم ایلی که مقرر بود ازهم فروریختنده و هرکدام بحکم ضرورت بیکی از شاهزادها برآویختند . علی پاشا و مراد پاشا واینه صوباشی و حسن آغاسپهسالار ینکچری شاهزاده امیر سلیمانرا برداشته بجانب روم ایلی گریختند » هشت بهشت

Yıldırım Bayezıd harp sahasında pek az kuvvetle kalınca maiyyetindeki muhafız

kumandanı Amasya Sancak Beyi Çelebi Mehmed de harp sahasından çıkarılarak sancağı tarafına gitti[1].

Ordu merkezinde pek az kapıkulu kuvvetiyle kalan Yıldırım Bayezıd, bütün ümit kesildikten sonra kendisini saran düşman çenberini yarıp çıkacağı sırada esir düştü (19 veya 27 Zilhicce Cuma, günü sene 804 ve 20 veya 28 Temmuz 1402).

Vezir-i Âzam Ali Paşa bir kısım kuvvet ve bazı devlet adamlariyle Şehzade Süleyman'ı da beraberine alarak harp sahasından çıkarak süratle Bursa'ya geldiler. Orada yükte hafif bahada ağır ne buldularsa alıp Gemlik kasabasına kaçarak arkalarından Tatarların takip etmesine mebni gemilerle Anadoluhisarı tarafına can attılar[2]. Süleyman Çelebi bir müddet sonra bazı toprak fedakârlıkları karşılığı olarak Bizans İmparatoru ile anlaşarak devlet merkezi olan Edirne'ye gidip hükümdarlığını îlân eyledi; Çandarlı-zâde, Emîr Süleyman Çelebi'ye de vezir-i âzam olmuştu.

Ankara Muharebesinden sonra devlet idaresi sarsıldı, Yıldırım şehzâdelerinden her biri hükümdarlıklarını îlân ettiler. Timur, kendine tâbi olmak üzere bu şehzadelere hükümdarlık alâmetleri gönderdi. Timur'un avdetinden sonra İsa Çelebi'yi bertaraf eden Amasya Valisi Mehmed Çelebi'nin Anadolu'da nüfuz ve kudreti artmıştı. Buna mukabil Emîr Süleyman'ın zevk ve sefahete düşkünlüğü sebebiyle onun nüfuzu azalmakta idi. Fakat Vezir-i Âzam Ali Paşa'nın tedbiriyle Anadolu'da bir kısım yerler ve Batı Anadolu Süleyman'ın idaresi altında bulunuyordu.

Parçalanan devletin bütünlüğünü temin etmek isteyen Çandarlı-zâde, Emîr Süleyman'ı Anadoluya geçirerek Çelebi Mehmed üzerine sevketti. Bursa Emîr Süleyman'a kapılarını açtı. Sonra Ankara üzerine yürüdüler, Ankara teslim olmayarak dayandı, kale muhafızı Firuz Paşa'nın[3] oğlu Yakup Bey'di. Bu, Çelebi Mehmed'e adam göndererek yar-

solaklardan Karaca adındaki nefer kendisine "hani ol güvendiğin oğullar ve ol sancağın beyleri ya ol serhoş vezirin (yani Ali Paşa) ne hoş yoldaşlık itdiler sana!" sözleriyle Bayezıd'ın yüzüne karşı onu acı acı muaheze etmişlerdi (*Âşık Paşa-zâde*, s. 78 ve Hayrullah Efendi, c. V, s. 70).

[1] Emîr Süleyman, kuvvetinin bozulması üzerine ne yapmak lâzım geldiğini Ali Paşa'dan sormuş, o da kaçmağı tavsiye etmiş (*Hayrullah Efendi*, c. V, s. 19).

[2] Fîrûz Paşa Rumeli beylerbeyisi olup Ankara Muharebesinde esir düşerek Timur'un emriyle katlolunmuştu.

[3] Bu hikâye hakkında *Tâcü't-tevarîh* (c. 1, s. 235), *Âlî* (c.V, s. 158), *Sahâifü'l-ahbâr* (c. III, s. 316) da malûmat vardır. *Solak-zâde* (s. 39) da Ali Paşa'nın yazdığı mektubu

dım istedi; Çelebi Mehmed yardıma geleceğine dair cevap yazdı ve gönderdi, bu mektubu getirenler Ali Paşa tarafından yakalandı, mektup tahrif edildi, Çelebi Mehmed, gûya kaleye yardım edemiyeceğini ve kaleyi biraderine teslim etmelerini yazıyordu [1]. Bu suretle Ankara kalesi Ali Paşa'nın hilesiyle Emîr Süleyman'ın eline geçti.

Emîr Süleyman Bursa'ya dönmüştü, Çelebi Mehmed, casusları vasıtasiyle biraderinin beş altı yüz kadar maiyyeti ile Bursa'da gaflet içinde bulunduğunu haber alınca [2] mevcut kuvvetiyle Bursa'ya yürüdü, bunu duyan Emîr Süleyman Rumeli'ye kaçmak istedi ise de Ali Paşa onu kaçmağa bırakmadı ve saltanat davası edenlerin metîn olmalarını ve bu haliyle askerin kuvve-i maneviyesini kırmamasını söyleyerek onu Çelebi Mehmed'e karşı koymağa sevketti [3]. Sakarya taraflarına gelmiş olan Çelebi Mehmed'in üzerine gidildi. Kuvvetleri az olduğundan taarruzu müşkül olan sarp yerlerde mevzi aldılar.

Hammer'in kaydına göre [4] mukdim bir kumandan olduğu kadar hilekâr bir siyasî olan Ali Paşa iki tarafın karşılaştığı sırada kendisinin

---

görmüş gibi bir mektup hulâsası tertip etmiştir. *Behiştî*'ye göre (s. 39) Ali Paşa'nın adamları Çelebi Mehmed'ten mektup getiren İne Hoca ve Bulgur Ağa isimlerinde iki kişiyi yakalayarak Ali Paşa'ya getirmişler. Vezir-i âzam mektubu okuyarak Çelebi'nin yardıma geleceğini öğrenince mektubu okur gibi yaparak değiştirmiş ve Çelebi Mehmed ağzından şöyle yazmıştır: "Benim size mededim yok, kaleyi verin!", sonra bu iki kişiyi af ederek Ankara kalesine göndermiş ve kalede bu suretle Emîr Süleyman'a teslim edilmiş.

[1] *Behiştî Tarihi*, s. 39 ve *Tâcü't-tevârîh*, c. 1, s. 241.

[2] Çelebi Mehmed'in kendi üzerine gelmekte olduğu Emîr Süleyman'a haber verildiği zaman, Emîr Süleyman Bursa'nın Tahıl Pazarı hamamında bulunmakta imiş. Telâş ederek devlet erkânını müzakereye çağırmış ve Rumeli'ye geçip tekrar kuvvetle Anadolu'ya döneceğini söylemiş. Ali Paşa, bu mütaleayı beğenmemiş ve demiş ki, "hasım bizim kaçtığımızı bilince arkamızdan gelip yetişir, karşı koymağa da çare kalmaz, yanımızda bulunan askerle Yenişehir'de onları karşılayıp Çakırpınarı'nda bir sarp yer vardır ana çıkalım eğer üzerimize gelirlerse, yer sarptır, savaşalım. İl bizim elimizdedir azık vermiyelim, birkaç gün savaş edip yine Ruma (yani Sivas, Tokat, Amasya) gider ve sonra tedariki görülür. (*Behiştî* s. 39, 40) *Tâcü't-tevârîh*, (c. I, s. 242). *Hammer* -Atâ Bey Tercümesi c. II, s. 99 ve *Âlî* (c. V, s. 160) aynı şeyi söylerler.

[3] *Hammer* (Atâ Bey Tercümesi c. 2, 99).

[4] «در اثنا علی پاشا حیله و تزویری بر انگیخت و مکتوبی مشتمل بر اظهار اخلاص
نوشت بعض کلمات دلخواهانه بان امیخت و بخدمت سلطان (یعنی چلبی محمد) فرستاد که چون
این بنده موروثی بر آیین این خلافتست انجق لایق دولت بمسامع نواب میرساند و خودرا
درین خاندان . . . غلام دولت خواه میداند البته سلطان درکار خود را باحتیاط باشد
اکثر امرا و ارکان دولت باین جانب زبان در میدان ارند و در اندیشه اندکه روز مصاف
سلطانرا بدست برادر بزرکتر سپارند» هشت بهشت

sadakatinden bahsederek Çelebi Mehmed'e bir mektup gönderdi, bu mektupta Çelebi Mehmed'in maiyyeti tarafından aleyhine bir fesat kurulduğu ve başlıca kumandanlarının Emîr Süleyman tarafına geçecekleri haber veriliyordu [1]. Çelebi Mehmed ile veziri ve beylerbeyisi olan Bayezıd Paşa, Çandarlı-zâdenin bu mektubunu, Ankara kalesinin alınması hususundaki mürettep mektuba benzeterek ehemmiyet vermek istemediler; fakat bu sırada Çelebi Mehmed'in maiyyeti ve kumandanlarından Şarabdar İlyas'ın birdenbire Emîr Süleyman tarafına geçmesi Ali Paşa'nın yazdığının doğru olduğuna Çelebi Mehmed'i inandırdı [2] Bunun üzerine Çelebi Mehmed, muharebe etmeden çekilip Amasya'ya gitti [3].

Bundan sonra Emîr Süleyman'a karşı Karamanoğlu Mehmed Bey, Çelebi Mehmed'e ittifak teklif etti, her ikisi Kırşehir yakınında bir hisarda buluşup görüştüler [4] ve anlaştılar. Süleyman'ın aleyhine olan bu ittifakı haber alan Vezir-i Âzam Ali Paşa, Ankara'ya gidilerek orada bulunulmasını ve üzerine gelecek kuvvetlere karşı orada harp edilmesini teklif etti. Bu teklif kabul olunarak Ankara'ya geldiler. İşte bu sırada Ankara ordugâhında Vezir-i Âzam Çandarlı Zade Ali Paşa vefat etti. (7 Recep 809 H./ 18 Aralık 1306 M.) [5].

[1] *Behiştî,* Ali Paşa'nın mektubunu alan Çelebi Mehmed'in bu mektup mündericatından kimseyi haberdar etmediğini fakat kendisinin has kulu olan Şarabdar İlyas'ın Emîr Süleyman tarafına geçmesi üzerine Ali Paşa'nın yazdığını, doğru bularak keyfiyetten maiyyetini haberdar ettiğini Bayezıd Paşa'nın, Ankara kalesinin elden çıkması hususundaki hîlesinin malûm olduğunu söylediğini, fakat temadî eden yağmur sebebiyle askere fütûr geldiğini beyan eder (s. 40).

[2] *Behiştî,* s. 40, ve *Tâcü't-tevârîh* c. I, s. 243; *Hammer* c. II, s. 100.

[3] *Behiştî Tarihi,* Bu hisarın Kırşehir civarında (Cemal) adlı bir hisar olduğunu yazıyor s. 39, Müverrih *Âlî* de aynı ismi yazar (c. V, s. 162).

[4] Emîr Süleyman Çelebi biraderi Musa Çelebi üzerine Rumeli tarafına geçmeden evvel Ali Paşa hod vefat etti idi. Sâir vüzera tanışıp şöyle maslahat gördüler ki gice, gündüz dimeyüb gideler, Rumeli'ye geçüb Musa Çelebi'nün işini bir yana ideler (*Neşrî* c. 2, s. 478). Âlî de (c. V, s. 135) şöyle diyor: "Vezir Ali Paşa Engüri derneginde vefat idüp anun mevti devlet-i Süleyman Şah'ın nizamına ihtilâl vermişti "Behiştîde Alî Paşa'nın Ankara önünde vefatını yazar. *Tâcü't-tevârîh* de bu vekayii *Neşrî* ve *Behiştî* gibi nakl ile Ali Paşa'nın Ankara önünde vefat etmiş olduğunu yazıyor (*Tâcü't-tevârîh* c. 1, s. 249). *Tarih-i Osmanî Mecmuası*'nda (sene; 5, s. 192) Ali Paşa'nın Edirne'de vefat ettiği kaydedilmiş ise de, mehaz gösterilmemiştir.

[5] *Güldeste-i Riyâz-ı Irfan,* Ali Paşa'nın vefatını 814 H./1411 M., *Hadikatü'l-vüzera* ile *Esmârü't-tevârîh* 813 H./1410 M., de *Müneccim-başı* ile *Sicill-i Osmanî* doğruya yakın olarak 810 H./1407 M. gösterirler. *Sicill-i Osmanî* kabrinin Edirne'de, *Gül-deste* ise Bursa'da olduğunu kayd ile hatâ ederler.

Kabir kitabesinden anlaşılacağı üzere Ali Paşa 809 senesi Recep ayının yedinci Cumartesi gecesi (18 Aralık 1406) vefat ederek[1] İznik'te babası Halil Hayreddin Paşa türbesinde onun yanına defnedilmiştir. Ali Paşa'nın kabir taşı ve kitabesi babasının mezar taşı gibi taşçılık itibariyle pek san'atlıdır: Kitabe aynen şöyledir :

ارتحل سيد الوزراء مرجع الفنا الى دار البقا فى ليلة
اشراف الورى على پاشا السبت السابع شهر رجب
بن خير الدين پاشا جعل الله لسنة تسع و ثمانماية الهجرية
الجنة مثواهما من دار

Ali Paşa'nın Bursa'da Yıldırım Beyazıd'ın Ebû İshak Kâzerunî tarikati dervişleri için tertip ettirdiği 802 H. Ramazan ortaları 1401 M. Nisan sonu tarihli vakfiyesinin şahitleri arasında (Ali b. Halilül-İznikî el-Vezîr) tarzında imzası görülmektedir[2].

Çandarlı-zâde Ali Paşa, tercümeihâlinin tetkikinden anlaşılacağı üzere âlim, fâzıl, müdebbir, siyasete vâkıf, olgun bir devlet adamı, aynı zamanda değerli bir kumandan ve bunlara ilâveten devlet işlerinde teşkilâtçı idi. Tarihler kendisinin yüksek değerini, teşkilâtçılığını ve bu arada içkiye iptilâsını yazmakta müttefiktirler.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt* adlı tarihinde ilim ve fazl ve kiyâseti ile içkiye iptilâsını ve Yıldırım Bayezıd'ı sefâhete alıştırdığını yazmaktadır[3].

[1] Bu kitabenin sureti, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda (sene: 5, s. 192) hatalı kaydedildiği gibi vefatı tarihi de yine yanlış olarak 807 H./1404 M. gösterilmiştir. Bursa'da Ali Paşa Mahallesinde Ali Paşa Câmii yanındaki bir mezar, Ali Paşa'nın zannedilerek sonradan sureti aşağıda yazılı kitabe konmuştur :

جنتمكان فردوس آسيان مرحوم و مغفورله
على پاشا بن خير الدين پاشا روح شريفى ايچون فاتحه ٨٠٣

[2] *Vakıflar Dergisi*, c. II, s. 427, (Profesör Adnan Erzi tarafından neşredilen kitabe).

[3] چون منشأ شيوع انتشار اين شيوهٔ فسق و فجور و استكثار آيين عشرت غرور بمقتضاى من يضلل الله فماله من هاد شأمت سوى عاقبت و خسران خاتمت على پاشا وزير افتاد و بضاعت دين را بمتاع ناپايدار دنيا فروخته و بربامهٔ لذات باقى را از دست داده .. » هشت بهشت
yine Heşt- Behişt'in diğer bir yerinde şöyle diyor: « در اين اوقات فرخنده ساعات چون درگاه دين و دولت و در مجامع نزهت وعشرت رجوع بجوى مشاورت به على پاشا ولد خيرالدين پاشا مى بود و چون مردى خردمند و كار ديده بود و در هر مصلحت دينى و ملكى بر قول او اعتماد تمام مى نمود و پاشاى مشاراليه در باب ارتكاب شرب شراب تناول امتزاج مى ناب ان منظومهٔ كار بخشى كامياب با وزير صاحب تدبير استشاره نمود كه . . . »

Âşıkpaşa-zâde'ye göre Yıldırım Beyazıd'ı içkiye alıştıran Ali Paşa ile, Bayezıd'ın zevcesi ve Sırp Despotunun kızı Marya imiş [1]. Yine Âşıkpaşa-zâde iki sayfa sonra (s. 71) Âl-i Osmanın günah etmesine sebep Ali Paşa olduğunu ve onun yanına hilekâr danişmendlerin çok geldiğini söylemiş ve tarihinin diğer bir yerinde de:

"Halil'in oğlu Ali Paşa kim vezir oldu. Danişmend dahi anın zamanında çok oldu. Bu Âl-i Osman bir sulb kavimdi. Anlar kim geldi fetvâyı hîle itdiler, takvayı götürdüler, işbu vilâyette kim eski akçeye kimse satu pazar itmeye ve hem gayrı vilâyete gitmeye Ali Paşa zamanında oldı. Ali Paşa zevvâk kişiydi, musahipleri dahi zevvak oldu..." demiştir.

Âlî de *Künhü'l-ahbar*'ında şöyle diyor [2]:

"Vezir-i mumaileyh (yani Ali Paşa) nev-civân, kavî-devlet ve sahib tedbir âlî-menzilet olmağın her neye ki kasd iderdi eli irişirdi, hûbruyâne torlaşurdı. Hususa ان الله جميل يحب الجمال kemâli ile mümtaz bir emîr-i celîlü'l-kadr ve sahib - râz idi."

Hayrullah Efendi, tarihinde, Yıldırım Bayezıd'ın, Ali Paşa'ya fazla teveccüh gösterip îtimat etmesinden ve halkın Ali Paşa'ya itimatları olmadığından dolayı pâdişaha muğber olduklarından bahsettikten sonra Ali Paşa hakkında aşağıdaki mütaleayı kaydediyor [3]:

"Gerçi Ali Paşa'nın gerek hükümdar-ı Gazi'nin (Murad-ı Hüdâvendigâr'ın) zaman-ı hükûmetlerinde ve gerek asr-ı Yıldırım Han'da devlet şân ve şükûhunu ziyade eyliyecek surette hıdemât-ı azîme ve nafıaya muvaffak olduğı inkâr olunamaz. Ancak kendisi ikbale harîs olub mizacında dahi ibdâ ve icad kuvveti olduğundan idare-i heyet-i devleti usul-ı mahsusa tahtına koymağla (yani aşîretlikten çıkarmakla) kendisi bittabi merci-i enâm oldu ve huzuzat-ı nefsâniyyeye meyil ve rağbeti cihetiyle

[1] "Ta Timur vartasına degin, Bayezid Han sohbet esbabın Las kızı elinden öğrendi. Ali Paşa muavenetiyle şarab ve kebab meclisi kuruldu." Sonra manzum olarak:

Şarab u hem kebab kuruldu
Kâfir kızı gelûb kadeh sürüldü
Ali Paşa didi hanum anı gör
Ki ne meclis bu sohbetde olundu
Şarab içmesine Han Bayezid'in
Ali Paşa kâfir kızı bulundu

Âşıkpaşa-zâde, s. 69-71.

[2] Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, (c. V, s. 74).

[3] *Hayrullah Efendi Tarihi*, (c. V, s. 67).

ihtişamatı zaideye saparak teazzum ve tevâzu arasında bir meslek-i garîbe ile müşârun bil'benan olmuş idi. Îş ve işrete ibtilâ ve inhimakinden nâşî daire-i mahremiyeti haricinde kalan ümeradan birisi huzuruna girdikde gayet az ve kısa sözler ile savup aldatmak mütaleasında oluşu hem erkân-ı devleti kendisinden ve hem de hakikat-i hâle vâkıf olmayan ahali-i memleketi velinimeti olan pâdişahından tenfîre sebeb olmuşdu..."

Ali Paşa fevkalâde cömert, lutuf ve kerem sahibi idi. Vezirliği zamanında ve Yıldırım Han devrinde İç-oğlan denilen maiyet hademesi teşkilâtını yaptı ve bunları yetiştirerek devlet hizmetine vermek usulünü ihdas etti ve kendisinden sonra da bu teşkilât devam ederek bu suretle gerek sarayda ve gerek devlet ricali yanında bulunan birçok iç-oğlanından devlet adamı yetişti [1].

Merasim elbiselerinden ak kaftana kırmızı düğme takılmasını da iptida Ali Paşa yapmış ve sonra taammüm etmiştir [2]. Müverrih Âlî, Ali Paşa'nın hırs ve tama'dan uzak, dürüst temiz ve faziletli, insanlara muhabbetli, devlet esrarını saklamasını bilen büyük bir devlet adamı olduğunu kaydetmektedir [3].

Timur'la yapılan Ankara muharebesinde cere-hor ismiyle ücretli yardımcı kuvvet alınması ilk defa Ali Paşa'nın tavsiyesiyle olmuş ve hat-

[1] Heman kim Kara Halil Oğlu Ali Paşa vezir oldu, fısk u fücûr ziyade oldu. Mahbub oğlanlar yanına aldı, adını iç-oğlanı kodı bir nice zaman ne gerekse idüb çıkarub mansıb virür oldılar. İç oğlanına rağbet itmek Ali Paşa'dan kaldı. *Tevârîh-i Âl-i Osman* (Giese Tab'ı, s. 31).

Âlî şunları yazıyor: Mezbur Ali Paşa zîb ü zîynet-i huddamla hüveyda ve tertib-i sipah ve ızz ü şân-ı bî-iştibah vadilerinde muhteri, ve dânâ ve sofrası mebzul ve seha ve keremde mecbûl bir vekil-i celîl idi. Anun zamanına gelince ümera ve vüzera iç oğlanı rağbeti ve halvet-i haslarının kusur-ı cennet gibi ziyneti ve gılman misâl gulâmanı ve çehresan-ı gülrehregân ile tertib kılınub harem-i muhterem riayeti ve mahrem ü nâmahrem tefrik olunması meşruiyeti görünmemiş ve bilinmemiş idi (c. 5, s. 74).

Yine Âlî, tarihinin diğer bir yerinde nükteli üslûbiyle Ali Paşa hakkında: Ali Paşa bin Hayreddin Paşa'nın tafsîl-i ahvali ve tertîb-i umur-ı dünyeviyeye muteallik kemali ayin ve halvet-i hâs ve kavanîn-i huddâm-ı harem namına husün-dar-ı sahib-cemâl ve kamet-i mevzûn-ı bâ itidal olan sâde-rûyan cem'ine ve mahremiyyet-i tekarrublerine binaen her birini çerağ-ı fürûzan idinüb.."

[2] Ali Paşa âsarı ak kaftana kızıl düğme takmak ve hem Âl-i Osman nesline zevvaklık anın iğvasıdır. (*Âşık Paşa-zâde* s. 188).

[3] "Uyub-ı irtişadan müctenib ve hırs tama-ı malla su-i hali olmayanlara muhib, hususa esrar-ı saltanatı ifşadan müctenip vezîr-i sahib-tedbîr ıdi." Âlî c. 5, s. 107.

tâ Bizanstan bile böyle bir yardımcı kuvvet alınmıştır[1]. Daha sonraları cere-hor ismiyle geri hizmet erbabının tedariki kanun olmuştur.

Ali Paşa Emîr Süleyman zamanında da bütün devlet idaresini Yıldırım Bayezıd zamanından daha geniş salâhiyetle tamamen eline almıştı. Emîr Süleyman devlet idaresiyle uğraşmayarak zamanını işret ve edebî sohbetlerle geçirmişti.

1403 senesinde Akdenizdeki Andros Adası Beyi Pietrozeno ticarî müzakereler için Edirne'ye gelmişti. Bu zat, Ali Paşa'nın otoritesinden bahsederken Emîr Süleyman saltanatında Ali Paşa'nın bir ve her şey olduğunu söylemekle Çandarlı-zâde'nin nüfuzunu beyan etmek istemişti[2].

Kendisinin yüksek hâkimiyetini tanıyarak yanına gelmesi için Timur tarafından Emîr Süleyman'a gönderilen iki nâmeye verilen kaçamaklı fakat okşayıcı cevap Vezir-i Âzam Ali Paşa'nın diplomatlığını gösterir[3].

Bütün tarihî kayıtlara göre Candarlı-zâde Ali Paşa âlim değerli bir vezir, teşkilâtçı ve iyi bir kumandan, kudretli bir devlet adamı ve hükûmet reisi, mâhir bir diplomat, yerine göre siyaseten dessas olduğu gibi, çok cömert, irtikâp ve irtişası olmayan bir şahsiyet olduğu beyan edilerek içkiye iptilâsı ve mahbup dostluğu yüzünden de muaheze edilmektedir.

Üç pâdişaha fasılasız olarak on sekiz sene vezir-i âzamlık eden ve bu müddet içinde siyaset, askerlik, teşkilât cihetlerinden büyük başarılar temin eyleyen Ali Paşa'ya karşı bazı muhafazakâr bir zümrenin

[1] "Bu taraftan Bayezıd Han kendi vilâyetinden gayrı vilâyetden leşker çıkardı, ve hem cere-hor dahi çıkardı İstanbul'dan dahi bile çıkardı. Rumeli'den cere-hor çıkarmak Bayezıd Han'dan ihdas olundu, Ali Paşa mübaşeretiyle, *Âşık Paşa-zade* s. 77, *Neşrî* de "Bayezıd Han kendi vilâyetinden yazılu leşkerin çıkardıktan sonra, gayrı vilâyetden dahi getirdüp hattâ İstanbul'dan dahi asker çıkmışdı ve hattâ ilden ve şehirlüden cere-hor çıkarmışlardı. Rûm Vilâyetinden evvel cere-hor çıkarmak Bayezıd Han zamanında hâdis oldu. Ali Paşa tedbiriyle ...." demektedir. s. 384.

[2] N. Jorga'nın. *Osmanlı Tarihinde* (s. 328, 329 ve 336 ve Yorga'dan naklen *Der Islam* Mecmuasında (Candar Vezir Ailesi) makalesi, Dien Rozeno'nun Edirne'ye gelişi bu makalede 1408 senesinde gösterilmiş olup bu tarihte ise Ali Paşa vefat etmiş olduğundan makaledeki üç rakamı sekiz olarak tertip hatasıdır. Yorga eserinde bu tarihi 1403 olarak göstermektedir.

[3] Emîr Süleyman tarafından Kazasker Şeyh Ramazan iki defa Timur'a elçilikle gönderilmiştir (*Zafernâme-i Yezdî*).

bunu hoş görmeyecekleri ve başka bir şey bulamayınca içkisini ve iç-oğlan teşkilâtı dolayısiyle mahbup dostluğunu ileri sürerek kendisini muaheze edecekleri tabiî görülmelidir. Osmanlı devletinde iç-oğlanı teşkilâtının daha sonraki tarihlerde genişletilerek devamı bu teşkilâtın isabetli olduğunu göstermektedir.

* * *

Ali Paşa'nın evlâdı yoktu. Yetiştirdiği kölelerinden bazıları vezirliğe kadar yükselmişlerdi. Kendisinin 796 Zilhicce sonunda 1394 Ekim[1] ve 808 Recep ve 1405 Aralık Tarihleriyle iki ve bunlara müstenit Bursa'da mescit ve zâviyesine vakıfları vardır. Vakfiyelerine Bursa kadılarını müteyellî ve nâzır tayin etmiştir. Birinci vakfiyesinde ilk müteyelli ve nâzır Bursa Kadısı Molla Fenarî ve zâviyesine ait ikinci vakfiyesinde de o tarihte Bursa kadısı bulunan biraderi Çandarlı-zâde İbrahim Çelebi, – ki daha sonraları vezir-i âzam olmuştur – vakfına müteyellî ve nâzır olmuştur[2].

808 H. Recep/1405 H. Aralık tarihli vakfiyesi tarafımdan *Belleten*'in 20. sayısında Ali Paşa'nın tercümei haliyle birlikte neşredilmiştir.

[1] *Evkaf Umum Müdürlüğü Haremeyn Birinci Defter*, s. 109 ve *Âşık Paşa-zâde* s. 188 Ali Paşa'nın Bursa'da bir imaret yaptırdığından bahseder ki, bu zâviyesi olmalıdır. Merhum Hüseyin Hüsameddin Efendi, Molla Fenârî makalesi dolayısiyle Ali Paşa'nın Bursa'daki mescit ve zâviyesinden bahseder (*Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 16, s. 374).

[2] *Başvekâlet Arşivi* No. 453, *Tahrir Defteri*, s. 261.

İBRAHİM PAŞA B. HAYREDDİN PAŞA

Cendereli Halil Hayreddin Paşa'nın küçük oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşidir[1]. Medrese tahsili görmüş ve kadı olmuştur. Ağabeyisi Ali Paşa'nın 808 H./1405 M. tarihli vakfiyesinde Bursa kadısı bulunduğuna göre[2], Bursa kadılığında bulunması bu tarihten evvel, ihtimal ki Yıldırım Sultan Bayezıd zamanındadır.

Chalcondyle'in yazdığına bakılacak olursa Ankara muharebesine tekaddüm eden günlerde Timur'la harp veya anlaşma hususlarına dair aktedilen bir mecliste İbrahim Çelebi, Timur'la muharebenin aleyhinde bulunmuş ve bunun muhtemel neticeleri üzerinde uzun uzadıya izahat vermiştir[3]. Vezir-i Âzam Ali Paşa'nın büyük nüfuzu göz önüne alı-

[1] *Âşık Paşa-zâde*, (s. 188) ve *Oruç Bey* (s. 28, 29) tarihleriyle kitâbe ve vakfiyelerde ve şer'î vesikalarda İbrahim Paşa'nın Hayreddin Paşa'nın oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşi olduğu gösterildiği halde *Heşt Behişt*, *Künhü'l-ahbar*, *Hadîkatü'l-vüzerâ*, Hayrullah Efendi ve Chalcondyle İbrahim Paşa'yı Ali Paşa'nın oğlu gösterirler. *Heşt Behişt* ile *Âşık Paşa-zâde*'yi tetkik eden Hoca Sadeddin Efendi *Tâcü't-tevârîh*'de (c. 1, s. 346) katî olmayarak şüpheli surette İdris-i Bitlisî'nin yani *Heşt Behişt'in* mütaleasına temayül ile İbrahim Paşa'yı Ali Paşa'nın oğlu zanneder. *Müneccimbaşı* da *Tâcü't-tevârîh*'ten naklen (c. 3, s. 349) hem *Heşt Behişt*, hem *Âşık Paşa-zâde*'nin mütalealarını kayıt ile iktifa edip bir hüküm veremezlerse de eserinin diğer üç yerinde (s. 322, 326, 342) İbrahim Paşa'yı Ali Paşa'nın oğlu göstermektedir. *Sicill-i Osmanî*, iki rivayeti de kaydetmekle beraber Ali Paşa'nın kardeşi olduğuna kanidir. *Hammer* de (Atâ Bey tercümesi) İbrahim Paşa'nın Ali Paşa'nın oğlu olduğunu yazar (c. II, s. 384).

[2] Çandarlı-zâde Ali Paşa Vakfiyesi, (*Belleten*, sayı: 20, sene, 1941).

[3] Chalcondyle 1962 Tab'ı s. 69, 70. Bonn Tab'ı, s. 151 ve müteakip sayfalar bu harp meclisi müzakeresinde İbrahim Çelebi, Yıldırım Bayezıd'a hulâsasını aşağıya kaydettiğimiz sözleri söylemiştir: "Pâdişahım, eminim ki sen bugün dünyanın harpte en ziyade tecrübe görmüş, sertleşmiş ve pişmiş askeriyle harbe hazırlanıyorsun. Ben bu askerlerden bahsolunan birçok meclislerde bulundum ve daima anların cesaret ve şecâatinden bahsedildiğini işittim. Aldığımız malûmata göre Timur'un askeri bizimkinin üstündedir. Gelişi güzel düşmana hücum edecek olursak bütün kuvvetimizi israf etmiş olacağız. Her iki ordunun harp sistemi birbirine uymaz. Eğer Timur makul hareket ederse bütün kuvvetlerini harbe sürmez ve bizi mütemadî yorgunlukta bulundurur. Çarpışmada galip gelsek bile Timur harbe sürmediği zinde kuvvetle bizi yıpratır. Firarları bile tehliklidir. Toplanıp tekrar hücum ederler, her ne şekilde olursa olsun kuvvetli düşmanla çarpışmak taraftarı değilim, dedikten sonra düşmanı arızalı yerlerde takip ve mümkün olursa fırsat kollanmasını ot ve yiyecek tedarik etmelerine mâni olunmasını ve iyice bunaltıldıktan sonra taaruz edilmesini" tavsiye etmiştir. İbrahim Çelebi'nin bu sözlerini harp meclisindekiler tasvip etmişlerse de Bayezıd: "Anladığıma göre sizi korkutan düşmanın çokluğudur. Halbuki biz aksi kanaatteyiz. Tecrübe ile az çok sabittir ki çokluk içinde mukavemetten teşettüt husule gelir" dedikten sonra Keyhusrev ve Dârâ kuvvetlerinden misaller getirmiştir.

nacak olursa, İbrahim Çelebi'nin belki de bu tarihte (804 H./1402 M.) Bursa Kadılığında bulunduğu kuvvetle muhtemeldir.

İbrahim Çelebi'nin Bursa Kadılığından sonra vezirliğine kadar olan hizmetleri tarihlerde karışıktır. Osmanlı tarihlerine göre Musa Çelebi'nin Rumelide hükümdar bulunduğu sırada İbrahim Çelebi'yi Edirne'de görüyoruz. Bu kayıt doğru ise biraderi Ali Paşa'nın vefatından sonra Süleyman Çelebi ile birlikte Edirne'ye giderek kadı yahut kazasker olmuştur; fakat tarihler kendisini Musa Çelebi zamanında vezir gösterirler [1].

İbrahim Paşa Bizans İmparatorunun her sene Osmanlı hazinesine vermekte olduğu vergiyi istemek üzere Musa Çelebi tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve Edirne'ye geri dönmeyerek Bursa'da bulunan Çelebi Sultan Mehmed'in yanına gelmiştir [2]. Bazı Osmanlı tarihlerine göre Musa Çeleb'inin şiddetinden ve bazı ümerayı öldürerek mallarını musadere etmesinden müteessir olan İbrahim Paşa İstanbul'a hareketinden evvel ümera ile anlaşarak Çelebi Mehmed'i hükümdarlığa davete karar vermişler. İbrahim Paşa, İstanbul'a gidince keyfiyeti Bursa'da bulunan Mehmed Çelebi'ye bildirmiş ve Çelebi de kendisine hil'at yollayıp Bursa'ya davet etmiş ve İbrahim Paşa gelerek vezir olmuştur [3].

[1] *Neşrî*, s. 488, *Müneccim-başı*, c. III, s. 322. Âlî, İbrahim Paşa'yı Bayezıd zamanında vezir göstermekle yanılır.

[2] *Neşrî*, s. 488, *Behiştî*, s. 43, *Tâcü't-tevârîh*, c. 1, s. 275, *Âlî*, c. V, s. 138, *Müneccim-başı*, c. III, s. 322.

[3] Yukardaki aynı menbalar. Bu hususta *Rüstem Paşa Tarihi* şöyle yazıyor:

"Musa Çelebi biraderi Süleyman Şah'ı mağlûp edip Rumeli'de hükümdarlığını îlân ettikten sonra o taraftaki maldar ve mün'im beylerin malını almağa başladı ve iderdi ki karındaşıma ne sadakat itdünüz? Bana nitseniz gerektir deyüp bazı beyleri helâk eyledi ve etrafında olan beylere yani hükümdar ve despotlara elçiler gönderip bazısından haraç talep eyleyüb dürlü dürlü nesneler ihdas eyledi ve hattâ vezir olan İbrahim Paşa'yı İstanbul tekvuruna haraç istemeğe gönderdi. Ol mahalde İbrahim Paşa cemi' beylerle danışuk idi ki bu kişinin yaramaz fiili var. Cemimizi helâk idüb malları almak ister. Öyle olıcak Sultan Mehmed'i davet eylemek evlâdur, didi, Beyler dahi bu işi avab görüp bu işin tedbirin İbrahim Paşa'ya tefviz eylediler. Andan İbrahim Paşas göçüp İstanbul'a vardukda Musa Çelebi'nün ef'al-i kabîhini Sultan Mehmed'e îlâm idüp beyler dahi andan nefret eyledi dedikte Sultan Mehmed, İbrahim Paşa'ya hil'ât gönderüb kenduye davet eyledi. İbrahim Paşa dahi davete icabet ile Sultan Mehmed'e müteveccih oldı. İbrahim Paşa çünki Bursa'ya varub Sultan Mehmed hizmetine yetişti. Sultan Mehmed envâ-ı gayretler idüb vezir-i âzam eyledi. Hemen aynı mütalea *Neşrî Tarihin*'de de (c. II, s. 488, 489) vardır.

Âşık Paşa-zade Tarihi'nin bir nüshasında Çelebi Mehmed'in Amasya'da bulunduğu sırada gelerek vezir olduğu beyan ediliyor.

İbrahim Çelebi'nin Musa Çelebi'ye ve ilk senelerinde Çelebi Mehmed'e vezir olduğuna dair olan yukarıki kayıtlar hiç bir esasa istinat etmeyen bir menbadan alınarak nakledilmişlerdir. Şehzadelerin saltanat mücadelelerinde ve Emîr Süleyman zamanında 1405 tarihinde Bursa kadılığında bulunduğu biraderi Ali Paşa'nın vakfiyesiyle sabittir. Bundan sonra İbrahim Çelebi'nin Edirne'de bulunduğu muhakkak ise de, tarihi belli değildir. Musa Çelebi tarafından vergi istemek üzere Bizans imparatoruna yollanması vezir olarak değil belki Edirne kadısı olarakdır. Musa Çelebi'nin gadrinden korktuğu için Bizans imparatorundan haraç istemeğe gidip geri dönmeyerek Çelebi Mehmed'in yanına gitmiş, ihtimal ki ona kazasker olmuştur.

Eldeki vakıf kayıtlarına göre muhakkak olan şey İbrahim Çelebi'nin, Çelebi Sultan Mehmed zamanında iptida kazasker, sonra vezir olmasıdır ki bu da aşağıdaki vesikalarla sabit oluyor.

İbrahim Çelebi'yi 818 H. Muharrem ve /1415 Mart tarihli Sarıca Paşa-oğlu Umur Bey vakfiyesinde kazasker olarak görmekteyiz[1]. Biraderi Ali Paşa'nın kölelerinden olup beylerbeyi bulunan Muinüddin Timurtaş Paşa b. Abdullah'ın 820 Muharrem/1414 Şubat tarihli Edirne'deki vakfının vakfiyesinde[2] ابراهيم بن خليل عفى عنهما imzasiyle şahitler arasında bulunup şahit olduğu için tabiî vazifesi gösterilmemiştir. 823 H. 1420 M. tarihli Kara Timurtaş Paşa oğlu Oruç Bey vakfiyesinde ise ابراهيم الوزير المفتقر imzasiyle vezir bulunmaktadır[3].

Bu vesika kayıtlarından İbrahim Çelebi'nin 1415'de kazasker ve 1420'de ikinci vezir bulunduğuna göre kazaskerliği 1415 den vezirliği de 1420 den önce olacaktır[4].

[1] Umur Bey'in Çirmen'deki zaviye vakfiyesi (Vakıflar Umum Müdürlüğü Küçük Evkaf Sâmın, s. 510).

[2] Bu Muinüddin Timurtaş Paşa b. Abdullah vakfiyesi fotoğrafisi (Edirne ve Paşa Livası) isimli eserin vesikalar kısmında s. 246 dadır. Vesika sureti (Vakıflar Umum Müdürlüğü Mücedded Anadolu Sani Defteri, s. 7).

[3] Oruç Bey'in zâviye vakfiyesinde şahitler arasında başta Bayezid Paşa, ikinci İbrahim Paşa, üçüncü vezir de Hacı İvaz Paşa'nın isimleri geçiyor. (Vakıflar Umum Müdürlüğü Mücedded Anadolu Defter V, s. 179).

[4] O tarihlerde takriben yirmi beş yirmi altı yaşlarında bulunan Ducas, akıllı ve iyi ahlâklı ve sefahetten müçtenip olarak tavsif ettiği İbrahim Paşa'nın Çelebi Mehmed zamanında ikinci vezir olup Bayezid Paşa'nın Sazlıdere'de Mustafa Çelebi tarafından katlinden sonra birinci vezir olduğunu yazıyor (Bonn Tab'ı, s. 158).

Çelebi Sultan Mehmed'in saltanatı müddetince ve II. Murad'ın cülûsunu müteakip Yahşi Bey-oğlu Amasya'lı Bayezıd Paşa hem vezir-i âzam, hem Rumeli Beylerbeyi bulunmuş ve Çandarlı-zâde İbrahim Paşa ikinci ve Tokatlı Hacı İvaz Paşa üçüncü vezir bulunmuşlardır[1].

824 H./1421 M. de Çelebi Sultan Mehmed'in vefatı üzerine Bizans İmparatoru Manuel tarafından gözaltı edilmiş olan Yıldırım Bayezıd'ın oğlu Mustafa Çelebi, Bizans'a arazi terketmek suretiyle gösterdiği menfaat mukabilinde serbest bırakılmıştır.

Çelebi Mehmed hayatından ümidini kesince büyük oğlu Amasya Valisi Murad'ın hükümdarlığını vasiyyet etmiş ve kendisini davet için adam gönderilmişti. Çelebi Mehmed'in ölümü ve Bursa'ya gelen Murad'ın hükümdarlığının ilân edilmesi üzerine İmparator tarafından Mustafa Çelebi Gelibolu'ya çıkarılarak Edirne'de hükümdar olmuş, Rumelindeki beyler kendisine taraftar olmuşlar, bu durum üzerine Bursa'da bulunan Sultan Murad'ın vaziyeti nazikleşmişti.

Bir kayda göre Mustafa Çelebi'nin İmparator (daha doğrusu saltanat şeriki) tarafından ele alındığı sırada Gelibolu'nun muahede hilâfına imparatora teslim edilmemesinden dolayı Mustafa Çelebi'ye muğber olan imparatorun bu durumundan istifade edilerek anlaşmak ve Mustafa Çelebi'ye yardım yapılmaması için Musa Çelebi zamanında Bizans'a elçilikle gönderilerek Bizans devlet adamlariyle tanışıklığı olan vezir Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'nın başkanlığında bir heyetin Bursa'dan İstanbul'a gönderilerek[2] imparatoru bu tasavvurundan vazgeçirmek istediyse de[3] Joannes ile taraftarlarının ağır basmaları üzerine muvaffak olamayarak geri dönmüştür[4].

[1] Yukarılarda bahsettiğimiz Oruç Bey vakfının şahitleri arasında tertip sırasına göre Bayezıd Paşa birinci, İbrahim Paşa ikinci ve Hacı İvaz Paşa üçüncü vezirdir. Françes'in Bayezıd Paşa'dan sonra İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam olduğu hakkındaki kaydı vakıaya mutabıktır.

[2] Ducas (Bonn Tab'ı) s. 159, Mırmıroğlu tercümesi.

[3] İbrahim Paşa İstanbul'a gelince imparatorun Mustafa'ya yardımdan hiç bahsetmeyerek onu kendilerine yardım etmesi için iknaa çalıştı ve İmparator'a, babasına yaptığı gibi oğlu Sultan Murad'a da yardımda bulunmasını ve bu yolda hareketin kendi şanına lâyık olacağını ve bir kulübeye sahip olmayan Mustafa'ya yardım etmemesini söyledi ve müsbet bir netice almak için uzun müddet İstanbul'da kaldıysa da imparator kabul etmedi (Ducas, Bonn Tab'ı, s. 159, 160 Mırmıroğlu Tercümesi).

[4] Ruhî ve Âlî, diğer Osmanlı tarihlerine aykırı olarak Mustafa Çelebi ısyanının bastırılmasına ve İstanbul'un Sultan Murad tarafından muhasarasına kadar İbrahim Paşa'nın İstanbul'da alıkonulduğunu ve bu muhasara esnasında İbrahim Paşa'nın impa-

Bunun üzerine yapılan bir görüşmede melîkü'l-ümera ve vezir-i âzam bulunan Bayezıd Paşa'nın Rumeli'ye geçerek faaliyette bulunan Mustafa Çelebi üzerine gitmesine karar verildi ve gönderildi[1]. Gelibolu Mustafa Çelebi kuvvetleri tarafından elde bulunduğundan Bayezıd Paşa, Anadoluhisarı'ndan karşı Rumeli sahiline geçti. Nihayet Sazlıdere'de muvaffak olamayarak elde edilip öldürüldü. Bunun üzerine Sultan II. Murad İbrahim Paşa'yı vezir-i âzam yaptı (1421).

Tarihlerde malûm şekilde alınan tedbirlerle Anadolu sahiline geçip Bursa önüne kadar gelmiş olan Mustafa Çelebi bozularak az bir kuvvetle Rumeli tarafına kaçtı. Sultan Murad'ın kendisini takip ile karşı tarafa geçmemesi için Anadolu sahilindeki gemileri yaktırdığı gibi Rumeli tarafına geçince o taraftaki gemileri de karaya çektirdi.

Bunun üzerine Vezir-i Âzam İbrahim Paşa'nın adamlarından olup Gelibolu'da bulunan Taharetsiz Hatip lakaplı birisine İbrahim Paşa gizlice haber yollayarak gemi tedarik edip hemen Lâpseki'ye göndermesini bildirdi. Taharetsiz Hatip, Ceneviz tüccarlarından tedarik ettiği gemi ile Sultan Murad evvelâ asker geçirip, arkasından kendisi de Gelibolu'ya geçerek[2] tarihlerde görüldüğü üzere Mustafa Çelebi'yi takip ile yakalayıp öldürdü.

* * *

Mustafa Çelebi vakasiyle İstanbul'un II. Murad tarafından muhasarası ve pâdişahın kardeşi küçük Mustafa Çelebi ısyanı bastırılarak

---

rator tarafından pâdişaha gönderilen ağır hediyelerle gelerek kendisine vezirlik verildiğini yazar. Müverrih Âlî de bunu Ruhî'yi teyiden anlatır (c. V, s. 202). Fakat Ruhî'nin ve Âlî'nin Ruhî'den nakilleri olaylara uygun değildir. İbrahim Paşa muvaffak olamayınca geri dönmüş. Mustafa Çelebi aleyhine olan harekâtta rol oynamıştır.

[1] *Âşık Paşa-zâde* s. 96 ve *Behiştî* s. 56, 57. *Behiştî* şöyle diyor: "Hacı İvaz Paşa ile İbrahim Paşa şöyle münasip gördüler ki Bayezıd Paşa'yı mukabeleye Rumeli'ne gönderdiler; zira hem vezir-i âzam hem melîkül-ümera-i sultan-ı muazzam idi; fakat bu teklife mukabil meşveret meclîsinde bulunan Timurtaş Paşa oğulları Umur, Ali ve Oruç Bey'ler bu fikre itiraz ettiler. Ve doğru, yanlış herkes Mustafa Çelebi'yi hükümdar tanıyorlar. Ona karşı pâdişah gençtir, dedilerse de mecliste bu ikisi kuvvetli olduğundan iki vezirin dediği kabul edildi.

[2] *Âşık Paşa-zade* s. 99, ve *Behiştî* s. 60. *Behiştî* şöyle diyor: "İbrahim Paşa'nın Gelibolu'da Taharetsiz Hatib dirlerdi mürebbası bir reis vardı, ana mektub yazıb dimiş ki eger devlet ve saadet istersen bize gemi bulmağa çare idesün bu mektubu bir mellah sebbah eline verdiler denizi yüzerek geçüp mektubu virdi. Göricek ol dahi bir göğe buldı, Cenevizden ticaretle gelmiş varup beş bin filori altına tutdı. Cemî' askeri geçüre göğeyi alub Anadolu sahiline iledüp leşkerün mubarizlerinden gayet yarar müsellâh ve mürettep idüb gemiye koyup Kozludere'ye müteveccih oldılar (keza *Tâcüt-tevârîh*, c. 1, s. 314).

tehlikeler bertaraf olduktan sonra II. Murad divanda bulunan Vezir-i Âzam İbrahim ve Hacı İvaz Paşa'larla Kara Timurtaş Paşa oğulları olan Umur, Ali ve Oruç Beylerden müteşekkil beş kişilik Divan Heyetini ikiye indirip İbrahim ve Hacı İvaz Paşa'ları divanda bıraktı ve üç kardeşten Umur Bey'i Germeyanoğlu Yakup Bey'e elçi yolladı. Oruç Bey'i Beylerbeyi ve Ali Bey'i de Saruhan valisi yaptı [1].

Bu vak'ada Divanda kalan iki vezir yani İbrahim ve Hacı İvaz Paşa arasında nüfuz rekabeti başladı, meşhur Kazasker Molla Fenarî, Hacı İvaz Paşa aleyhinde olarak işe karıştı. Hacı İvaz'ın Pâdişah aleyhine asker ile gizli münasebette bulunduğu Sultan Murad'a duyuruldu. Üst elbisesinin altına zırh giydiği söylendi, filhakika bir gün divanda yahut bir gezinti esnasında Hacı İvaz Paşa'nın elbisesinin altına zırh giymiş olduğu görülerek pâdişah bunun sebebini sordu. O da askerden korktuğu için zırh giydiğini söylediğinden verilen haberin doğruluğuna inanan Sultan Murad, bu, fedakâr ve değerli vezirin gözlerine mil çektirdi [2].

Hacı İvaz Paşa'nın divandan bu suretle ayrılması üzerine İbrahim Paşa rakipsiz olarak bütün işleri eline alıp vefatına kadar tam bir nüfûz ile devleti idare etti.

Vezir-i Âzam Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'ya dair tarihlerde görülen malûmat bundan ibarettir. Vefatına kadar Sultan II. Murad'ın tam bir itimadını kazanarak bir hükümdar nüfuziyle işleri idare etmiş ve harpten başka zamanlar müstesna olmak üzere pâdişah hususî eğlence ve musahabeleriyle meşgul olmuştur.

Bazı tarihlerde vefatı Selânik'in zaptından sonra olduğu yazılmakta ise de [3] Selânik İbrahim Paşa'nın vefatından sekiz ay sonra yani 1430 Martında alınmıştır. Nitekim *Oruç Bey Tarihi* (s. 114):

İbrahim Paşa'nın vefatından ve Halil Paşa'nın sadaretinden sonra 832 H./1430 M. de Selânik'in alındığını beyan ediyor.

[1] *Âşık paşa-zâde,* s. 102 ve Neşrî s. ve *Hammer,* c. 2, s. 175, 176.

[2] Neşrî s. 579, Tâcü't-tevarih c. 1, s. 319 ve Hayrullah Efendi c. 7, s. 53 ve Oruç Bey sebebini zikretmeyerek İvaz Paşa'nın gözlerini çıkardığını yazar. s 48, keza Müneccimbaşı c. 3, s. 342 (sebep zikretmeyerek mazhar-ı kahr olup gözlerine mil çekildiğini kaydeder). Hammer Tarihi (Atâ Bey tercümesi) c. 2, s. 176.

[3] Âlî c. 5, s. 204. Âlî, İbrahim ve Hacı İvaz Paşa'ların Selânik muhasarasında bulunduklarını yazmaktadır. Halbuki İbrahim Paşa bu muhasaradan evvel vefat etmiş olup Hacı İvaz Paşa'nın ise takriben 1424'de yani altı sene evvel gözlerine mil çekilip 831 H. 1428 M. de vefat etmiş olduğundan Âlî bu hususta büyük zühul yapmıştır.

İbrahim Paşa 24 Zilkade 832/25 Ağustos 1429 Perşembe günü bir rivâyete göre taundan vefat ederek[1] İznik'teki türbesine defnedilmiştir. Türbesi İznik'te Lefke (Osmanili) kapısının iç tarafında yeni caddenin başlangıç noktasında, Çınarlı Meydan mevkiindedir.

İbrahim Paşa'nın kabir kitabesi aynen şöyledir:

Taşın ön kısmında:

١ — انتقل مرجع اشراف الورا ٢ — مسند الوزرا صلاح المالك امان
٣ — المهالك ابرهيم بن خير الدين پاشا ٤ — طاب ثراهما الى الاخره

Taşın arka tarafında:

١ — يوم الخميس الاربع والعشرين ٢ — من ذى القعده فى سنة
٣ — اثنين وثلثين وثمانمايه من تاريخ الهجرية

İbrahim Paşa türbesinin ön cephesi kesme taş ve arka kısmın duvarları kerpiç ve molozdan yapılmıştır. Binanın mimarî bir kıymeti yoksa da türbedeki mezar taşları îtibariyle mühimdir. Türbede İbrahim Paşa'dan başka 832 Şevval/1429 Temmuz'da vefat etmiş olan İbrahim Paşa'nın torunu ve Halil Paşa'nın oğlu Ahmed ve 843 H./1439 M. de ölen İbrahim Paşa'nın kızı Fatma ve 847 H./1443 M. de irtihal eden Saîde Hatunların kabirleri vardır[2].

[1] *Oruç Bey Tarihi*'nin bir nüshasında (s. 114) İbrahim Paşa'nın 832 ve diğer nüshasında ise 833 (1430) da Edirne'de vefat ettiğini yazıyor. Giese'nin *Anonim Tevarîh-i Âl-i Osman*'ında İbrahim Paşa'nın 832 H./1429 M. de vefatı gösteriliyor. *Tâcü't-tevârîh* (c. 1, s. 354) ve *Sahâifü'l-ahbâr* (c. III, s. 349) ve *Esmârü't-tevârîh* (s. 38) vefatını keza 832 de ve Âlî c. 5, s. 181 ve Hadikatü'lvüzera ve 1316 H. senesi *Edirne Sâlnamesi* (s. 941) ise 831 H. de Edirne'de vefat ettiğini beyan ediyorlar. Françes 832 H./1429 M. de elçi olarak Edirne'ye geldiği zaman İbrahim Paşa'nın hayatta olup bundan bir kaç ay sonra vefat ettiği anlaşılıyor. (*En-nucûmu'z-zâhire*) isimli meşhur Mısır tarihinde (İbn Tagrıbirdi) 833 senesi vekayii arasında Bursadaki meşhur tâunda İbrahim Paşa'nın vefat ettiğini ve orada tâundan günde bin beş yüz kişinin öldüğünü zikreder (Avrupa tab'ı, s. 652). *Nücûmu'z-zâhire*, İbrahim Paşa'nın vefatını 833 senesi başında göstermiştir. *Sicill-i Osmanî* vefatının 832 ve 833 olduğunu beyan ediyor.

[2] *İznik ve Bursa Tarihi* (Memduh Koyunluoğlu) s. 140.

İBRAHİM PAŞA'NIN TESİSLERİ

İbrahim Paşa Türbesinin doğu kısmına bitişik olarak bir de imareti vardı; fakat bugün bundan hiç bir eser yoktur [1]. Yalnız imaret kitabesi sonradan İbrahim Paşa Türbesinin duvarına konularak kaybolmaktan kurtulmuştur.

İbrahim Paşa'nın imaretine 828 Cemaziyelâhırının üçüncü Pazar günü [2] (22 Nisan 1425) de başlanmış ve 830 H./1427 M.'de tamamlanmış olduğu sûreti aşağıya konmuş olan üç satırlık kitâbesinden anlaşılmaktadır:

١ — بسم الله الرحمن الرحيم امر ببناء هذه العمارة الشريفة المباركة
٢ — الوزير الاعلم الاعدل ابراهيم پاشا ابن المرحوم خير الدين پاشا دام ظله فى
٣ — يوم الاثنين الثالث جماذى الاخره سنة ثمان و عشرين و ثمانماية وتمامها
فى ثلاثين و ثمانماية

Âşık Paşa-zâde noksan olan İstanbul tab'ında İbrahim Paşa'nın İznik'te bir zaviyesinden bahsedildiği halde daha sıhhatli olan Codex Gayol nüshasında ise doğru olarak İznik'te bir imaret yaptığından bahsediliyor [3]. Evliya Çelebi'nin İznik'te eski ve yeni imaret isimleriyle Hayreddin Paşa'ya ait olduğunu söylediği yeni imaretin İbrahim Paşa'ya ait olduğuna şüphe yoktur [4].

İbrahim Paşa'nın imaretine ait vakıf yerleri tapu (tahrir) defterlerinde görülmektedir:

[1] Burasını daha evvel görmüş olan Profesör Taeschner ve Profesör Paul Wittek *Der Islam* Mecmuası'ndaki makalelerinde (s. 10) imaretin bakıyyesi olan temelleri, ocak yeri ve eski bir yalağı mevcut olduğunu beyan etmişlerdir.

[2] Bizde eskiden rüyet-i hilâl ile aylar tespit edilip rasat takvimine uymaması sebebiyle günlerde bir değişiklik görünüyor. Netekim burada Cemaziyelâhırın üçüncü günü rasat tekviminde Pazara rastlamakta olup halbuki kitabede Pazartesidir.

[3] *Âşık Paşa-zâde*, (İstanbul Tab'ı) s. 188 ve *Der Islam* Mecmuası (Çandarlı Vezir Âilesi s. 85, not). Orada İbrahim Paşa hakkında şöyle deniyor: Ali Paşa'nın karındaşı İbrahim Paşa Sultan Mehmed Amasya'da iken kazasker olmuşdı, Bursa'ya gelicek vezir oldı ve hem ol dahi karındaşı ve atası kanunı üzere yürüdi. Andan sonra Sultan Murad'a dahi vezir oldu. İznik'te bir imaret yapdı. Allah'ın rahmetine vardı. Anun oğlu Halil Paşa Sultan Murad'a kazasker oldu ve hem vezir dahi oldı.

[4] *Evliya Çelebi Seyhatnâmesi*, c. III, s. 8.

"Karye-î Görmez: İkinci Murad'dan hüküm vardır. Elhaletü hâzihi pâdişâhımız (Kanunî Sultan Süleyman) azze nasruhudan mukarrername vardır [1].

"Karye-î Fâtıma nam-ı diğer Ferraş Bali tâbi-i Gürle. Sultan Murad İbrahim Paşa'ya mülklüğe vermiş. Mezkûr İbrahim Paşa dahi İznik'te olan imaretine vakfetmiş [2].

"Kariye-i Akköy tâbi-i Gürle nam-ı diger Çeltükci: Merhum İbrahim Paşa, Süleyman Paşa mirâsharlarından satın alıp İznik'te olan imâretine vakfetmiş" [3].

Akhisar'da karye-i Akçaşehirde İbrahim Paşa'nın imaretine tahsis ettiği vakıflardandır.

İZNİK'TE İBRAHİM PAŞA SARAYI

İbrahim Paşa'nın İznik'te bir sarayı varmış II. Murad'ın kardeşi küçük Mustafa Çelebi saltanat iddiasında bulunduğu zaman Bursa'yı elde etmek istemiş ise de ora halkı muvafakat etmeyerek tatlılıkla ve bir miktar para ile tatmin ederek savmışlar [4]. Mustafa Çelebi de İznik üzerine gelip orasını işgal ederek İbrahim Paşa sarayına oturup iş görmeğe başlamıştır [5].

Yukarıda verilen malûmata göre İbrahim Paşa, medreseden yetişmiş, Bursa kadısı olmuş, Osmanlı kaynaklarına göre Musa Çelebi tarafından muayyen haracı istemek üzere Bizans imparatoruna gönderilmiş ve oradan Bursa veya Amasya'ya Çelebi Mehmed'in yanına giderek kazasker ve daha sonra vezir olmuş; ikinci Murad'ın hükümdarlığını müteakip Vezir-i Âzam ve Beylerbeyi Beyazıt Paşa'nın Mustafa Çelebi tarafından katledilmesi üzerine vezir-i âzam tayin edilerek bu mevkii 832 H./1429 M. de vefatına kadar sekiz sene muhafaza edip yerine kazasker bulunan oğlu Halil Paşa vezir olmuştur.

[1] *Kanunî Devrine ait Tahrir Defteri*, No. 733 s. 297. Görmez, İznik'in köylerindendir.

[2] Kanunî Devrine ait Tahrir Defteri No. 733, s. 300 Görüle Orhangazi kazası köylerinden olup Görüle-i Cedîd ve Görüle-i Müslim isimlerinde iki köydür.

[3] Aynı tahrir defteri s. 300 Akköy, nam-ı diğer Çeltikci köyü, Orhangazi kazası Merkez nahiyesi köylerindendir.

[4] *Âşık Paşa-zâde*, s. 101,.

[5] Bursa halkı Mustafa Çelebi'yi kabul etmeyince "andan İznik'e geldiler. O zamanda İznik dahi mamurdu, vardılar İznik'de İbrahim Paşa sarayına kondular. Etrafdan gelüb tîmar isteyene tîmar dahi virdiler. Hükm-i hükûmet etdiler. Haylı mesâlih gördiler..." *Âşık Paşa-zâde*, s. 101, 102, *Neşrî*, s. 568 ve Tâcü't-tevârîh c. I. s. 37.

Müverrih Âlî İbrahim Paşa hakkında :

İlm-i ma'kul ve menkulden (aklî ve naklî ilimlerden) haz almış, bazı akran ve ekfâsına küllî galebe etmiş, rumh-ı hâme-i meydân-ı irfana âteş salmış bir vezir-i rûşen-zamîr idi نور الله مرقده demektedir[1].

Kendisinin tercümeihali de II. Murad zamanındaki kudret ve nüfûzu ve pâdişahın tam îtimadını kazanmış olmasiyle yüksek değerini göstermesiyle sâbittir.

İbrahim Paşa, babası Halil Hayreddin ve biraderi Ali Paşa'lar gibi bizzat ordu kumandanı olarak harp sahalarında bulunduğuna dair tarihlerde hiç bir kayıt yoktur. Pâdişahın bizzat seferlerinde tabiî olarak beraberinde bulunmuştur; fakat devlet idaresinde üstün kiyaseti ve görüşü ve fevkalâde hallerdeki mutalâası ve fikrini açıkca söylemesi ve mütalâalarının isabeti cihetinden hükûmet başında bulunmağı hak etmiş ve emsaline tefevvuk eylemiştir.

İbrahim Paşa'nın evlâdı :

İbrahim Paşa'nın Halil, Mahmud, Mehmed isimleriyle üç oğluyla Fatma, Hatice adlarında iki kızı vardı. Bunlardan kendisinin yerine vezir-i âzam olan büyük oğlu Halil Paşa'nın validesi başka olup diğerinin valideleri ise Dedebâli kızı Isfahanşah veya Hanım Hatun'dur[2].

Halil Paşa kazaskerlikten vezir-i âzam olmuş, Çelebi Sultan Mehmed'in kızıyle evlenmiş olan Mahmud Çelebi Bolu Sancak beyliğinde bulunmuş ve Mehmed Bey adındaki oğlunun ise evlâdı olmamıştır.

İbrahim Paşa'nın kızı Fatma ise yukarıda İbrahim Paşa'nın türbesinden bahsedilirken görüldüğü üzere 1439'da vefat etmiştir[3].

[1] *Künhü'l-ahbâr*, c. V. s. 182.

[2] Isfahanşâh Hatun'un Küdüs'teki medresesi münasebetiyle tertip edilen vakfiyesinde bu hanımın Dedebâli kızı olup bir adının da Hanım Hatun olduğu görülüyor. İbrahim Paşa, biraderi Ali Paşadan kendisine intikal eden Bursa'ya tâbi Kırcahasan Köyünü Hanım Hatun'a mülk olarak vermiştir. Tahrir defterinde şöyle deniyor: "Karye-i Kırcahasan tâbi-i Bursa. Evvelden Ali Paşa yirmiş. Sonra İbrahim Paşa, Hatun Hanıma mülklüğe virmiş" 453 numaralı Tahrir Defteri, varak: 1.

[3] Bursa Mahkeme-i Şer'iyesi sicillerinden 860 H./1456 M. tarihli birinci sicilde (varak: 29) Hatice Hatun binti İbrahim Paşa ابنها الصلبی ibnühe's-sulbı Hasan Çelebi b. Mehmed Paşa kaydından bu Hatice Hatun, İbrahim Paşa'nın kızı ve Mehmed Paşa'nın zevcesi olup Hatice Hatun'un Hasan adında bir oğlu olduğu görülüyor.

HALİL PAŞA B. İBRAHİM PAŞA

Halil Paşa[1] İbrahim Paşa'nın büyük oğlu olup medreseden yetişmiştir. Kendisini kazasker iken vezir-i âzam olarak görmekteyiz. Ondan evvelki ilmiye dereceleri ve kadılığı hakkında bir bilgimiz yoktur. 829 Recep/1426 Mayıs tarihli I. Murad'ın kızı Üzer Hatun'un torunu Mehmed Bey'in vakfiyesinde Halil Paşa'nın o tarihte kazasker bulunduğu görülüyor[2].

Halil Paşa, babasının ölümü üzerine o tarihte vezir bulunanlara tercih edilerek[3] kazaskerlikten vezir-i âzamlığa getirildi[4]. Ve Sultan Murad'ın vefatına kadar yirmi iki sene bütün devlet işlerini pâdişahın mutlak vekili olarak tam bir istiklâl ile idare etti, işlerine hiç kimseyi müdahale ettirmedi. Haçlı seferleri tehlikelerini ve saltanat tebeddüllerini kiyasetle idare etti.

Halil Paşa'nın sadareti müddetince Haçlı Seferleri dolayısiyle Bizans'ın daha ziyade tazyikının Ortodoks ve Latin kiliselerinin birleş-

[1] II. Murad zamanında İki Halil Paşa vardı. Birisi Çandarlı-zâde Halil Paşa diğeri de 822 Şevval/1419 Ekim ayında Çelebi Sultan Mehmed tarafından elçilikle Kahire'ye gönderilmiş olup o tarihte henüz paşa olmayan Hacı Hayreddin Halil Paşa'dır. (*Feridun Bey Münşeatı*, c. 1. s. 158) Şair Ahmed Dâî Farsça divanını bu Hacı Halil Paşa'ya ithaf etmiştir ki tarihi H. 816/M. 1413 tür. Bu Divan Bursada Orhangazi kitapları arasında bulunmakta olup Ahmed Daî'nin kendi el yazısiyledir. Hacı Halil Paşa'nın Tamaç'ta bir zâviye ve Gümüşhacıköy'de bir medrese yaptırmış olduğunu *Âşık Paşa-zâde* yazıyor (s. 190). *Amasya Tarihi*'nde merhum Hüseyin Hüsameddin Efendi bu medresenin 818 H./1415 M. de yaptırıldığını beyan eder (*Amasya Tarihi*, c. 1, s. 357). *Âşık Paşa-zade*, bu Hacı Halil Paşa zevcesi Merih-Bula Hatu'nun Sultan Çelebi Mehmed'in dadısı olduğunu yazar (s. 106).

[2] Topkapı Sarayı Arşivi No: 7089.

[3] O tarihte Divanda Mehmed Ağa denilen Koca Mehmed Paşa ile Saruca Paşa vezir olarak bulunuyorlardı (*Oruç Bey Tarihi*, s. 49). Profesör Halil İnalcık babasının ölümünde Halil Paşa'nın vezir olduğunu me'hazı olan *Oruç Bey Tarihi*'ne dayanarak kaydeder ise de *Oruç Bey*'de vezirlerin sırası hep bir olmayup karışıktır. Bazen evvel yazdığını diğer bir yerde sonra gösterir (Bakınız: s. 45, 46, 49 ve 51). Mamafih babasının ölümünden evvel Halil Paşa üçüncü vezirlikten birinci vezirliğe geçmiş olabilir.

[4] Sultan Murad Edirne'de karar edip Çöke yaylağına çıktı, Halil Paşa babası vefat etti, oğlu Halil Paşa kazaskerken babası yerine vezir oldu. Hicretin sekiz yüz otuz üçünde. *Oruç Bey*'in diğer nüshasında (s. 114) İbrahim Paşa'nın vefatı doğru olarak 832 H. gösterilmiştir.

mesi neticesini vermesinden endişe etmişti. Buna da sebep uzun yıllardan beri iki kilisenin birleşmesi hususundaki müzakerelerdi; nitekim bunun için Bizans İmparatorlarının Avrupa'ya gittikleri malûmdu. Bundan dolayı Vezir-i Âzam Halil Paşa, imparatorlarının bile Osmanlı pâdişahının müsaadesiyle tayin edilip Osmanlı hazinesine vergi ve ordusuna asker veren Bizans'a karşı yumuşak bir siyaset takip edilmesini ve bir haçlı seferine sebebiyet verilmesini istemediği, hükûmet başkanı ve mesul bir şahsiyet sıfatiyle devlet gemisini ârızasız yürütmek istediği olayların tetkikinden anlaşılıyor

İşte Halil Paşa'nın bu teenni ile hareketi daha aşağıda görüleceği üzere daha bazı olaylar ve onun bu siyasetine aykırı hareket eden devşirmeden yetişme bazı devlet adamlarının tahrikleriyle aleyhine tefsir edilerek katline sebep olmuştur.

Halil Paşa da babası İbrahim Paşa gibi II. Murad'ın tam bir îtimadına mazhar olmuş ve bütün iş ve icraatında serbest hareket etmiş ve bu hal kendisine haset eden rakipler yaratmıştır.

Osmanlılar tarafından hududu daraltıla daraltıla elinde ancak Karadeniz sahilinde Misivri ve Marmara sahilinde Silivri [1] ile İstanbul'a doğru olan yerler kalan Bizans İmparatorluğu tamamiyle âciz bir durumda bulunuyordu; Haçlıların yardımından ve kiliselerin birleşmelerinden artık ümidini kesmiş gibiydi. İmparatorun vefatında yerine gelecek halefi için Osmanlı pâdişahının muvafakati alınmak şarttı. İmparator bir Avrupa seyahati için bile Osmanlı hükümdarına müracaat ederdi.

Bu cümleden olarak İmparator *Joannis* 1438 M. 842 H. de ihtimal ki malî durumdan bahsile Avrupaya yapacağı seyahat için II. Murad'ın mütaleasını almak isteyerek İogoros adında bir elçi göndermişti. Pâdişah imparatorun fikrini anlayınca:

— "İmparatorun meşakkat çekerek ve vakit kaybederek Avrupaya gitmesini münasip görmüyorum. Sonra bu gidişten ne menfaat bekliyor. İşte ben ona yardıma hazırım. Hükümdarlığının her husustaki idaresi ve her bir ihtiyacı için ne kadar para isterse veririm" diyerek İmparator Joannis'in Avrupaya gitmesini doğru bulmamış ve bu cevapla elçiyi geri göndermişti.

[1] Silivri, Yıldırım Bayezıd tarafından zaptolunarak İmparator Manuel'in yeğeni ve rakibi Ioannis'e verilmiş ve anın İstanbul'a firârından sonra doğrudan doğruya işgal olunmuştu. Fakat burası Ankara muharebesini müteakip diğer bazı şehirlerle beraber Emîr Süleyman tarafından İmparator'a iade edilmişti.

Sultan Murad'ın bu cevabı üzerine imparatorun Avrupaya gidip gitmemesi hususunda çok görüşmeler oldu; neticede imparatorun isteği kabul olunarak Avrupa seyhatine çıktı. Bu seyhatten asıl maksadi kiliselerin birleştirilmesi işi idi.

İmparatorun pâdişahın sözüne ehemmiyet vermeyerek Avrupaya gitmesi üzerine Sultan Murad İstanbul'u muhasara etmek istedi. Bunun için bir müzakere meclisi kurdu ve devlet adamlarının fikirlerini sordu. Pâdişahın bu arzusunu Halil Paşa'dan başkaları muvafık buldular; fakat Halil Paşa:

— "Eğer şehir aleyhinde harp açarsan hakkımızda zararlı olur; zira, o zaman imparator Lâtinlerden yardım istemek mecburiyetinde kalacak ve Lâtinler de bundan istifade ile dinî akidelerini imparatora kabul ettirmek suretiyle aralarında ittihat ve ittifak olacaktır, biz ise bunların birleşmelerinden kaçınmalıyız; bana kalırsa şimdilik bu fikirden vaz geç, bakalım imparator ne yapacak, eğer bunlar ittihat ederlerse, sen eskiden olduğu gibi ilerisi için de Bizanslılarla yeminle teyit olunmuş dostluk münasebetlerinde bulunursun, yani duruma göre hareket edersin, şayet bunlar anlaşamazlarsa netice malûm olur ve istediğini daha büyük bir cesaretle yaparsın" dedi.

Halil Paşa'nın bu mütaleasına istişare heyeti de iştirak ettiğinden bu suretle İstanbul muhasarasından vaz geçildi.

İstanbul'un muhasarasının görüşüldüğünü haber almış olan ve biraderine vekâlet eden Despot Kostantin –ki sonradan Bizans'ın son imparatoru olmuştur– ve diğer Bizans devlet adamları derhal Thomas Paleologos'u imparatora gönderdiler. Muhasara haberi alınınca İstanbul'da panik başlamıştı; fakat muhasaradan sarfınazar edildiğinin haber alınması üzerine şehir haklına sükûnet geldi[1].

Vezir-i Âzam Halil Paşa'nın kudret ve nüfuzu, II. Murad'ın 848 H./144 M. de mükerrer mağlûbiyetleri üzerine kendi arzusiyle saltanattan çekilerek üçüncü defaki hükümdarlığına kadar geçen olaylarla tarih sahnesinde kendini göstermiştir ki, bu olaylar sırasiyle aşağıda görülecektir.

* * *

[1] *Frances Vekayi-nâmesi* (Bonn tab'ı, s. 179, 181, Mırmıroğlu tercümesi).

Sultan II. Murad zamanında 845 H./1441 ve 1442 M. tarihlerinde Transilvanya'ya (Erdel) iki sene arka arkaya yapılmış olan iki büyük akın muvaffak olamayarak Macar serkerdesi Hünyadi Yanoş (Jan Hünyad) tarafından *Hermanştad* ve *Vasag*'da mağlûbiyetle neticelenmişti.

Bu başarılardan cesareti artan Macaristan Kralı Vladislas, papanın teşvikıyle Osmanlılardan büyük darbe yiyerek merkezi olan *Semendire*'yi de kaybetmiş olan Sırp Despotu (*George Brankoviç*) ile diğer bazı devletlerle de anlaşmak suretiyle büyük bir ordu teşkili ile taarruza geçmişlerdi.

Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere iki büyük akında tecrübeli akıncı beylerinin şehit olmaları ve maneviyatın bozukluğu sebebiyle müttefiklerin muvaffakıyetleri devam etmiş ve düşmanın Balkanları aşarak Edirne'ye inmeleri tehlikesi başgöstermişti (1444).

Bu sırada memleketini tamamen kurtarmak için Macarlardan ümit ettiği kadar yardım göremeyeceğini anlayan Sırp despotu Sultan Murad'a müracaat ederek onun fikrini sormuş, memleketinin kendisine iadesini ve her sene Osmanlı hazinesine haraç vermek şartiyle bir anlaşma teklif etmişti. Durumun nezaketi îcabı Sırp despotunun bu teklifi kabul edildiğinden despot Macar kıralına bir anlaşma teklifinde bulunarak onu ikna ettiğinden gönderilen murahhaslar ile Edirne'de bir muahede yapılmış ve böylece harbe son verilmişti. Pâdişah tarafından tasdik edilen muahedenin Macarlar tarafından tasdiki tabiî olduğundan bir Osmanlı Murahhas Heyeti hemen Macaristan'a gönderildi.

Muahede mûcibince son seferlerde Sırplılardan alınmış olan *Semendire* ile diğer bazı kaleler onlara terkedilecek, Sırp Despotu eskisi gibi haraç verecek ve her sene Osmanlılara muayyen vergisini vermek suretiyle Eflâk da Macarlara terkolunacaktı [1].

Muâhede hükmüne göre Pâdişahın kız kardeşi Hafsa Sultan'ın kocası olup muharebede esir düşmüş olan Bolu Sancak Beyi Çandarlı-zâde Mahmud Çelebi –ki Vezir-i Âzam Halil Paşa'nın kardeşi idi – yetmiş bin altın fidye-i necât (kurtuluş bedeli) verilerek serbest bırakılacaktı [2].

[1] *Chalcondyle* (1632 tab'ı s. 137). Osmanlı tarihleri Sırp despotuna merkezi olan Semendire ile Alacahisar'ın terkedildiğini ve Sırp despotunun Osmanlıların elinde bulunup Tokat'ta mahpus bulunan iki oğlunun iade edildiğini yazıyorlarsa da Eflâk'ın Macar nüfuzu altında bırakıldığını kaydetmiyorlar.

[2] Engel'in *Macar Tarihi*'nden naklen *Hammer* (Atâ Bey tercümesi, c. II, s. 214).

Muahedenin Osmanlı hükümdarı tarafından tasdikini müteakip Mahmud Çelebi iade edildiği gibi müttefiklerin orduları da çekilmişti.

Muahedenin Vlâdislas tarafından tasdiki için gönderilen Türk heyeti, Segedin'de kıralı bekledi ve oraya gelen kıral muahedeyi tasdik etti ise de Bizans imparatorunun teşviki ve papanın muahedeye itirazı üzerine Edirne - Segedin Muahedesi bozuldu [1].

Edirne muahedesini imzalayan Sultan Murad, bunun Macar kıralı tarafından tasdikını tabiî görerek saltanattan çekilmeğe karar verdiğinden bu tasavvurunu Vezir-i Âzam Halil Paşa'ya açtı, Halil Paşa pâdişahı bu fikrinden caydırmağa çalıştı ise de muvaffak olamadı. Ve bir defa beraberce Vezir Hadım Şehabeddin ve Saruca Paşa'larla da müzakere edildi; fakat Sultan Murad kararında ısrar ettiğinden o tarihte (848 H./ 1444 M.) henüz on üç yaşında bulunan yegâne Şehzade [2] Manisa Sancak Beyi Mehmed Edirne'ye getirtilerek hükümdar îlân edildi [3].

Halil Paşa, yine Vezir-i Âzamlıkta kalarak *Molla Hüsrev* de kazasker oldu [4]. Çocuk denecek yaşta olan Sultan II. Mehmed, Lalası Zağanos Paşa'nın telkin ve tesiri ile emirler vermeğe başladı. Memleket idaresinde istiklâl ile harekete alışmış olan Vezir-i Âzam Halil Paşa bu müdahalelerden sıkılmağa başladı [5].

[1] Bu hususta *Chalcondyle* şunları yazıyor: "Macar ordusunun avdet ettiğini ve Macarların Sırp Despotu George'un teşvikıyle Türklerle uyuştuklarını haber alan Bizans İmparatoru, Papa'ya bir heyet göndererek donanma ile gelerek Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye geçmesine mümâneat edilecek olunursa bunların kolaylıkla haklarından gelineceğini ve Murad'ın Anadolu kuvvetlerinden mahrum kaldığı takdirde Macarlarla harbe cesaret edemiyeceğinin muhakkak olduğunu bildirdi. Filhakika muahedeyi bozdurmağa muvaffak olan papa, Çanakkale Boğazına donanma göndererek Anadolu'dan Rumeli'ye asker geçirilmesini önledi (s. 139).

[2] Sultan Murad'ın Ahmed, Alâüddin, Hasan, Orhan, Mehmed isimlerindeki oğullarından yalnız Mehmed hayatta idi.

[3] Sultan Murad'ın saltanattan çekilmesini Âşık Paşa-zade (s. 131) Hadidî 844 H./1440 M, *Oruç Bey Tarihi* ile *Tâcü't-tevârîh*, *Sahâifü'l-ahbar* ise 847 H./1443 M. ve *Behiştî* ve *Heşt Behişt* ise 848 H./1444 M. tarihini gösterirler.

[4] *Oruç Bey Tarihi* (s. 77) ve *Tâcü't-tevârîh*, c. 1, s. 377, *Sahaifül-ahbar* (Müneccimbaşı) c. III, s. 357.

[5] Bazı tarihler çocuk hükümdarın (tabiî muayyen adamlarının tahrikiyle) Sırp despotiyle Karaman ve Çandar beylerine karşı hasmane harekete başlamak istediğini ve onun bu tasavvurunu Halil Paşa'nın Bursa'da bulunan II. Murad'a bildirmesi üzerine Sultan Murad, uyuyan fitneyi uyandırmamasını tavsiye ile Sultan Mehmed'i teşvik edenleri muaheze etmiştir *(Neşrî, Behiştî, Âlî)*.

Gerek Osmanlıların ve gerek Macarların muahedeye sadık kalacaklarına dair mukaddes kitaplarına el basarak yaptıkları yemin papanın tesiriyle bozdurulmak istendi; fakat Macar kıralı bu hususta tereddüt ediyordu; lâkin Macaristan'da bulunan Papanın Vekili Kardinal Jüliyen Sezarin'i Macarları mütemadiyen Türkler aleyhine tahrik ediyordu. Kardinal herkesin huzurunda okuttuğu zaman katî olduğu anlaşılan sulh muahedesinin akdi esnasında yapılan yeminden dolayı Macarları af ediyordu[1]. Yani muahedeye sadık kalınacağına dair yeminin hükümsüz olduğunu söylemişti.

Memleketinin iadesiyle kendi durumunu kurtarmış olan Sırp Despotu Brankoviç, yeminle teyit edilmiş olan muahedeye aykırı hareket etmek istemeyerek tekrarlanacak olan taarruz hareketine iştirak etmek istemedi. Buna mukabil papanın gayretleriyle hasımları olan Bohem-ya'lılarla barışan Macarlar bunları ittifaklarına aldılar. On bin atlı ile harbe katılmak isteyen Eflâk Prensi *Mirçea* ve onun oğlunu da titifaklarına soktular[2]. Arnavut kuvvetleri de müttefikler arasında idi[3].

Osmanlı tarafına gelince, Macar kıralının kumandası altındaki Haçlıların tekrar taarruza geçmeleri üzerine devlet adamları tarafından ordusunun başında Sultan Murad gibi tecrübeli bir kumandanın bulunmasına, disiplin ve otorite itibariyle katî lüzum görülüyordu. Bu fırsat Halil Paşa'nın işine yaradı[4] ve onun bir vesile ile gelmesini ve işi ele almasını istiyordu.

Haçlıların sulhu bozup taaruza geçmeleri münasebetiyle Sultan Murad'la daimî surette muhabere etmekte olan Halil Paşa tarafından

[1] *Chalcondyle* s. 140.

[2] *Chalcondyle* s. 180. Macarları, Osmanlılarla anlaşmağa sevkeden sebebin Bohemyalıların hasmane hareketi olduğunu ve *Draguli*'nin harbe grimek arzusunu yazıyor. Papanın tesiriyle Macarlar Bohemyalılar ile birleşmişlerdi.

[3] *Chalcondyle* s, 133, 144.

[4] Halil Paşa ümerâyı kenduye tâbi kılub Sultan Mehmed'in mesâmi-i alîyyesine kâfirün galebesini bırakdı ve ona cevab ve mukavemet imkânı yok meğer baban sultan yerine gelmekle mümkün ola, beylerin dahi ittifakı bunun üzerinedür ve maslahat anı görürler. Düşmana karşı onları gönderesiz, siz safanızda olasız. Bu vakıa def' olunduktan sonra yine saltanat sizindür" dedi. Sultan Mehmed bu teklifi hoş karşılamadı. Fakat neticede verilen karara rıza gösterdi (*Târîh-i Ebü'l-feth* - Dursun Bey, s. 32, 33).

tehlikeli durum kendisine arzedildi[1] ve vezirler tarafından verilen karar üzerine Sultan Murad'ın başkumandan olarak ordunun başına davet edilmesi genç hükümdara söylendi. Başta Vezir-i Âzam Halil Paşa olduğu halde çok isabetli olarak verilen bu kararı Sultan Mehmed istemeyerek kabul edip babasını ordunun başına davet etti[2]. Sultan Murad, evvelâ gelmek istemedi, nihayet Bursa Subaşısı Cebe Ali Bey yollanarak tehlikenin kendisine şifahen arzedilmesi üzerine Sultan Murad başkumandan olarak ordu başına hareket etti[3].

Çanakkale Boğazının papa ve müttefik donanmalariyle kapalı olmasından dolayı İstanbul boğazından Rumeli yakasına geçilmesi îcap etti. Türklerin elinde bulunan Anadoluhisarı'na gelindi.

Sultan Murad'ın İstanbul Boğazı yoluyla geleceğini haber alan Halil Paşa, boğazın Rumeli sahiline gelerek koydurmuş olduğu toplarla Sultan Murad'ın Anadolu kuvvetleriyle beraber bir taarruza uğramadan geçmesi için tertibat almıştı[4]. Nefer başına bir dukaya pazarlık edilen Ceneviz tüccar gemileriyle kırk bin kadar Anadolu kuvveti Rumeli sahiline geçirildi ve oradan Edirne'ye gelindi. Aynı zamanda Bizans imparatoruna memur gönderilerek taahhüdü mûcibince asker gönderimesi bildirildi.

İmparator *Ioannis*, Sultan Murad'la birlik olmak veyahut Macarlarla beraber bulunmak hususunda epey tereddüt gösterdi, Macarların galebesinden ümitvar olarak onları gücendirmek istemiyordu. Nihayet Haçlıların tarafını tutmağa karar verdi; fakat Halil Paşa, imparatorun bu kararından pâdişahı haberdar etmedi; maksadı imparatorun

[1] "İşte fitne-i azîme peyda oluyor deyu feryâtcılar vardukca Sultan Murad mukayyed olmayup Mehmed Hanuma, müteallik hususdur ana varun deyu şâfî cevab virirdi. Lâkin ale't-tevâli Halil Paşa'dan mektublar varup her birinin mazmununda bu canibe teveccüh etmiyesiz mülkü mevrûsunuz yâdlar tasarrufunda görüp tahsîl ve ibkasında çok ıztırablar çekersüz deyu bildirdi. Neylediyse eyledi Sultan Murad'ı Rumeli'ye müteveccih eyledi. Zira anun zamanındaki vezâreti Sultan Mehmed zamanında idemedi" *Âlî*, c. 5, s. 212.

[2] Vezirler aralarında görüştükten sonra Sultan Murad'ın ordunun başına getirilmesini Sultan Mehmed'e arzetmeleri üzerine Sultan Mehmed, nâme yazarak davet itdi (*Tâcü't-tevârîh* c. I, s. 379).

[3] *Âlî*, c. V, s. 212. *Oruç Bey Tarihi* s. 55, *Tâcü't-tevârîh*, c. 1, s. 379.

[4] *Âşık Paşa-zade* s. 132, *Hadîdî* (Esat Efendi Kitapları-Süleymaniye Kütüphanesi Nr.: 2081).

bir harekete geçmesini önlemek istemesi idi. Bunun için imparatora padişahla bozuşmamasını tavsiye etti[1].

Sultan Murad, oğlu Sultan Mehmed'i vezir-i âzam ile Edirne'de bırakarak[2] Haçlılar üzerine gitti ve 29 Recep 848 H. / 14 Kasım 1444 M. de meşhur Varna muharebesini kazanarak Edirne'ye döndü. Sultan Mehmed'in lalası olan Zağanos Paşa'nın tesiriyle bazı münasebetsiz halleri neticesinde[3] Halil Paşa'nın tesiriyle Sultan Mehmed hal'edilerek Manisa Sancağına gönderildi ve Sultan Murad ikinci defa hükümdar oldu (848 Şevval/1445 Şubat)[4].

Sultan Murad Varna muzafferiyetini *bir nâme* ve hediyeler ve harp kıyafetleriyle bir miktar esiri Memlûk Sultanı Melik Zâhir Çakmak'a bildirdiği gibi[5] aynı suretle Varna zaferini Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah'a da yazmıştır[6].

II. Murad bu defa bir seneye yakın hükümdarlık etti; saltanatı tekrar oğlu Sultan Mehmed'e bırakarak Manisa'ya çekildi. Sultan Mehmed, babasının kendi isteğiyle hükümdarlığı terkedip kendisinin hükümdar olduğunu bir nâme ve hediyelerle Memlûk sultanına bildirmiş ve bu nâmesi 3 Şevval 849/Ocak 1446 Cumartesi günü Kahire'ye varmıştır[7].

Bu kayda göre II. Murad 849 Şaban sonları veyahut Ramazan ip-

[1] *Chalcondyle*, s. 144.

[2] *Oruç Bey Tarihi*, s. 56.

[3] Sultan Mehmed hükümdar olunca haylı mertebe hevâ ve hevese meyil etmişlerdi; hattâ Rûmiyyu'l-asl olan Zağanos Paşa'ya fevkalâde iltifat eylediklerinden başka asâkirin gayret ve sadakatini kıracak muamelâtın vukuu bir fitne-i azîmenin zuhuruna mukaddime olmuş idi (*Hayrullah Efendi*, c. 7, s. 78).

[4] *Feridun Bey Münşeâtı*'ndaki H. 848 Ramazanı sonları (1445 Ocak) tarihli nâmeleriyle Sultan Mehmed Varna muzafferiyetini Şahruh mirza ile Karamanoğluna bildirdiğine göre Sultan Murad'ın bu ikinci cülûsu takribî olarak metinde gösterilen tarihte olmalıdır.

[5] *Et-Tibru'l-mesbûk fî Zeyli-s-sülûk* Ayasofya Kütüphanesi, 3113 s. 191 ve *Havâdîsü'd-dühûr* (Tağrıberdi aynı kütüphane numara 3185 s. 35. Osmanlı Elçisinin Kahire'ye gelmesinden altmış beş gün evvel yani 16 Şevval 848 ve 26 Ocak 1445 de Varna muzafferiyeti Kahire'de duyulmuştu.

[6] Ikdü'l-cüman (Aynî), Veliyyûddin Efendi Kitapları, 848 vekayii arasında.

[7] Sehavî (*Et-Tibrü'l-mesbûk*) s. 216.

tidalarında (1445 Kasım veya Aralık) ikinci defa saltanattan çekilmiş ve oğlu II. Mehmed, ikinci defa hükümdar olmuştur[1].

Sultan Mehmed'in bu defaki hükümdarlığı da bir kaç ay sürdü. 849 Zilhicce ve 1446 Martta Edirne'de bir büyük yangın oldu ve bu yangını yeniçerilerin ısyanı takip eyledi. Yeniçeriler devlet adamlarından bazılarının konaklarını yağmaladılar; bu arada vezir ve beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa'nın da konağını yağmalayıp kendisini öldürmek istedilerse de sarayının gizli kapısından kaçarak Sultan Mehmed'e iltica etmek suretiyle kurtuldu[2].

Isyan eden Yeniçeriler Edirne haricinde toplanmışlar, ortalığı telâş ve korku içinde bırakmışlardı. Bunların yevmiyelerine yarımşar akçe terakki yâni zam yapılarak ısyan yatıştırıldı[3].

Bu hâdise üerine devletin tecrübeli bir elde bulunmasını zarurî gören Vezir-i Âzam Halil Paşa ile Vezir İshak Paşa ve Beylerbeyi Oğuz oğlu İsa bey[4] kendi aralarında gizlice görüşerek Sultan Murad'ı tekrar hükümdarlığa davete karar verdiler[5]. Bu hususu Sultan Murad'a anlatmak için Saruca Paşa'yı[6] Manisa'ya gönderdiler. Sultan Murad bu defaki saltanata daveti kabulde tereddüt etmedi[7]. Edirneye gelerek av bahanesiyle Buçuktepe'ye indi ve yençeriler tarafından sevinçle karşılandı ve hemen Sultan Mehmed خلع hali edilerek Manisa'ya yol-

1 *Chalcondyle* Sultan Murad'ın saltanattan çekilerek Bursa'ya gittiğini yazar. (s. 154).

2 *Oruç Bey Tarihi*, s. 59 ve 121, *Tâc'üt-tevârîh*, c. I. s. 387.

3 Meskûkât mütehassısı Miralay Merhum Ali Bey, yeniçerilerin bu ısyanını, Sultan Mehmed'in birinci cülûsunu müteakip 848 H. 1444 M. de kesilmiş olan akçelerinin 834 H./1430 M. deki akçe vezninde olması sebebiyle tüccarın almayup maaşlı yeniçerilerin bundan zarar görmelerinden ileri geldiğini beyan ediyor. (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, sene 16, s. 82) yeniçerilere buçuk yani yarım akçe zam yapılmasından dolayı onların toplandıkları tepeye sonradan (Buçuktepe) denilmiştir.

4 Bu isim tarihlerde Özguroğlu, Oğuzoğlu, Uyuroğlu İsa Bey olarak geçiyor.

5 Bazı tarihlerin kayıtlarından îma yollu olarak istidlâl edildiğine göre yeniçerilerin ısyanı ve bu vesile ile Sultan Murad'ın tekrar saltanata daveti Halil Paşa'nın tertibi ile olmuştur. Fakat şimdilik bu hususta katî bir hüküm verilememekle beraber Halil Paşa'nın Yeniçerilerin ısyanından istifade ederek Zağanos Paşa'nın tesiriyle işlerine müdahale eden Sultan Mehmed'i hal' ettiği anlaşılıyor.

6 Saruca Paşa'nın adının Kasım olduğunu *Oruç Bey Tarihi* (s. 59) yazmaktadır.

7 Gerek kendilerinin tekrar saltanatı arzu etmelerinden ve gerek asâkirin ayaklanmasından olsun H. 849 senesi serir-i saltanata sudûr ve cülûs buyurdular *(Hayrullah Efendi*, c. VII, s. 80).

landı ve Sultan Murad da Edirneye girip[1] üçüncü defa hükümdar oldu (849 H. sonları/1446 M.)[2].

1 Sultan Murad'ın Edirne'ye gelişi hakkında türlü rivayetler vardır. *Tâcü't-tevarîh* (c. I, s. 387), kendisine gizlice haber gönderilerek evahir-i sene تسع و اربعین و ثمانمایه yani 849 sonunda Edirne'de Buçuktepe'ye inerek av bahanesiyle çıkıp yeniçerilerin arzularını öğrendikten sonra saltanata geçtiğini söyler ve *Oruç Bey Tarihi* (s. 21 ve 59) de "vezirler tanışık idiler, tedbir anı itdiler kim Sultan Murad'ı Anadolu'dan getirüb tahta geçirdiler, giru Sultan Mehmed'i Manisa'ya gönderdiler. Mahfî haber gönderüb bir suretle Sultan Murad'ı Edirne'ye getürdüler. Sultan Mehmed bu haberi duydu nesne diyemedi, nâçâr olub Sultan adına ava çıktı, ol avda iken Sultan Mehmed'i tahtından indirdiler, Manisa'ya gönderdiler. Sultan Murad gelüp tahtına geçdi, karar itdi..." der. Oruç Bey'in diğer nüshasında (s. 121) yeniçerilerin vezirlerle ittifakından bahsedilmektedir. Bu kayda göre devlet erkânının yeniçerilerle anlaştıktan sonra Sultan Murad'ın davet edildiği anlaşılıyor. *Künhü'l-ahbar* (c. ve s. 215). Sultan Murad'ın daveti kabul ederek Edirne'ye gelip Saruca Paşa'nın sarayına indiğini beyan ediyor. *Sahâifü'l-ahbar* (Müneccimbaşı) *Tâcü't-tevarih'in* mütalâasını kabul ediyor. Bu hususta *Chalcondyle* (s. 154) aşağıda hulâsa ettiğimiz mütalâayı kaydetmektedir:

Sultan Murad Varna muharebesi esnasında muvaffak olduğu takdirde saltanattan çekilmeğe karar vermiş ve muharebeden sonra oğlunu tahta geçirip Bursa'ya çekilmiş; fakat kendisi faal, haris ve rahat ve huzurdan hoşlanmaz tabiatta olduğu için bu sâkin hayattan pek çabuk usanmış ve kan dökülmeden saltanata kavuşmağı arzu etmiş, bunun üzerine kendisine daima sadakat izhar edegelen ve şimdiye kadar mutâd olan itâat ve inkıyadını bozmayan İbrahim'in oğlu Halil ile muhabere etmiş ve oğlu ile mücadele etmeden bu işi yapıp yapamayacağını kendisinden sormuş bunun üzerine Halil Paşa Sultan Mehmed'i bir av eğlencesine davet etmiş ve o av eğlenceleriyle birkaç gün Edirne haricinde bulunduğu sırada Halil Paşa Sultan Murad'ı getirterek hükümdar îlân etmiştir. Sultan Murad Divana çıkar çıkmaz bu değerli ve heybetli pâdişahın hatıraları henüz zihinlerden silinmediğinden herkes kendisine bîat etmiş. Bu ümit edilmeyen halden Sultan Mehmed haberdar olunca babasına yeniden inkıyad ile gelip babasının elini öpmüş ve bütün bu oyunların Halil Paşa tarafından tertip edildiğini öğrenerek ona karşı olan husumetini gizlemeğe muvaffak olup intikam almağı münasip zamana bırakmıştır. *Tarih-i Ebü'l-feth*, (s, 31, 32) şöyle diyor: Sultan Murad saltanattan çekildikten sonra Halil Paşa, genç ve tecrübesiz hükümdarın istiklâl hevesiyle babasına bir fenalık yapmasından korkarak böyle bir hâli önlemek için düşünmüş ve bunun için Sultan Murad'ı tahta geçirmeği muvafık bulmuş. Sultan Murad tekrar hükümdarlık arzu ederek bu işin hallini vezir-i âzamın kiyasetine bırakmış.

Hammer, (Atâ Bey tercümesi c. II, s. 225) Vezir-i Âzam Halil Paşa ile İshak Paşa ve Ozguz oğlu hükûmetin kavî ellerde muhafaza edilmediği takdirde çok geçmeden yıkılacağını anladıklarından müttefiklerinden Saruca Paşa'ya Sultan Murad'ı davet için Manisa'ya gönderip davet ettiklerini ve on altı yaşındaki oğlunun geniş memleketi idare edemeyeceğini anlayan Sultan Murad'ın daveti kabul ettiğini ve genç hükümdara saltanattan feragat etmesi teklif olunamadığından Halil Paşa'nın av tertibi ile onu Edirne'ye çıkardığını ve bu suretle Sultan Murad'ın hükümdar olduğunu yazar.

2 Sultan Murad'ı bu defaki hükümdarlığını *Oruç Bey*, *Tâcü't-tevârîh*, *Mir'at-i Kâinât*, *Sahâifü'l-ahbâr* yani *Müneccimbaşı* 849 H./1446 M. olarak gösterirler.

Sultan Murad hükümdar olur olmaz, II. Mehmed'in lalası ve akıl hocası olan Zağanos Paşa azlolunarak tekaütlükle Balıkesir'de ikamete memur edildi, yerine Saruca Paşa lala oldu [1]. Zağanos Paşa'nın bu menkûbiyeti İkinci Mehmed'in üçüncü defaki cülûsuna kadar devam etti.

Sultan Murad'ın bu defaki cülûsundan vefatına kadar olan beş seneden ziyade devam eden hükümdarlığı zamanında Vezir-i Âzam Halil Paşa memleketi eskisi gibi müdahalesiz olarak idare etti. II. Kosova muharebesi'nin tehlikeli anlarında Halil Paşa, Jan Hunyad'ın müttefiki olan Eflâk Prensi Drakola'yı bir takım vaatlerle harpten çekmeğe muvaffak oldu. Bu suretle muharebenin ikinci günü savaş meydanını terk etmiş olan Eflâk kuvvetlerinin bu çekilişi düşmanı sarstı [2] ve neticede düşman mağlûp olup Osmanlı kuvvetleri galip geldi.

[1] Neşrî s. 656, Tâcü't-tevarih c. 1, s. 387, Sahaifü'l-ahbar (c. 3, s. 361), Âlî (c. 5, s. 216) Zağanos Paşa'nın vezirlikten azlolunarak Karesi sancağına tayin edildiğini yazarlar. Hammer (Atâ Bey tercümesi) c. 2, s. 225 genç hükümdar zamanında en ziyade nüfuz sahbi olan Zağanos'un avamdan bir şahıs gibi yaşamak üzere Balıkesir'e gönderildiğini beyan eder.

[2] Chalcondyle (1631 Tab'ı) s. 160, 161.

İKİNCİ MEHMED VE VEZİR-İ ÂZAM HALİL PAŞA

Sultan II. Murad 855 H. / 1451 M.'de vefat ettiği zaman birisi Manisa Sancak Beyi Mehmed ve diğeri de henüz küçük yaşta süt emen Ahmed adlarında iki oğlu kalmıştı. Pâdişahın vefatını Vezir-i Âzam Halil Paşa Sultan Mehmed'e bildirerek Edirne'ye davet etti. Sultan Mehmed, bir kısım maiyyeti ile ağırlıklarını arkada bırakarak süratle gelip hükümdar îlân edildi [1] ve teamül üzere ilk iş olarak Candar hükümdarı İsfendiyar Beyin torunundan doğmuş olan kardeşi küçük Ahmed'i boğdurdu [2].

Bizans vekayi-nâmesini yazan Dukas'tan naklen Hammer'in kaydettiğine göre Vezir-i Âzam Halil Paşa II. Mehmed'in tahtına oturduğu gün geçmişi hatırlayarak Vezir-i Âzama mahsus mevkide bulunmayıp

[1] II. Murad'ın vefatı ve II. Mehmed'in cülûsu hakkında tarihlerin kayıtları muhteliftir. Behiştî Tarihi, Sultan Murad'ın 25 Zilhicce/18 Mart 1451 de hummaya tutularak 856 Muharreminin başında vefatını yazmakta ise de senesinde yanılmıştır. Oruç Bey (s. 94) 855 Muharreminin birinci Çarşanba günü (3 Şubat 1451) de vefatını kaydediyor. Tâcü't-tevarih (c. 1, s. 406) vefatın 855 Muharreminin Üçüncü Cuma günü (5 Şubat 1451) de vaki olup II. Mehmed'in 16 Muharrem ve 18 Şubatta cülûsunn gösterir. Tâcü't-tevarih (s. 33) Oruç Bey gibi Murad'ın vefatını Muharremin başında gösteriyor. Enverî Düsturnâme'sinde 854 Zilhicce başında Murad'ın vefatını ve 855 Muharreminin on sekizinde Sultan Mehmedin hükümdar olduğunu beyan ediyor; Mısır tarihi حوادث الدهور Havadisü'd-dühûra'göre Murad 855 Maharreminin yedisinde vefat etmiştir. Chalcondyle ve Hammer Sultan Murad'ın nüzül isabetiyle vefatını yazarlar.

[2] Hammer'in kaydına göre (c. 2, s. 259 Atâ Bey tercümesi) Sultan Mehmed biraderini bertaraf edip üvey validesi Sırp Despotunun kızı Marya'yı babasının yanına göndererek boğdurmuş olduğu kardeşi Ahmed'in validesini de İshak adında bir köle ile evlenmeğe icbar etmişti. Hammer'in bu mütalâası üzerine Hammer Tarihi mütercimi merhum Atâ Bey, bu kadınlardan birisinin babasının yanına gönderilmesini ve diğerinin bir köle ile evlenmeğe icbar edildiğini ve Halil Paşa'nın kendisinden çekinmesini vezir-i âzamın gûya Sultan Mehmed'i saltanattan mahrum etmek için fesat tertibine çalışmış olmasına atf ile küçük şehzadenin belki bundan dolayı kurban edildiğini yazmaktadır (s. 259 not). Bu mütaleanın indî ve isabetsiz olduğu derhal göze çarpar. Eğer Halil Paşa Sultan Mehmed'i hükümdar yapmamak arzusunda olsa idi, onun acele Edirne'ye gelmesi için haber göndermezdi. İki defa hükümdarlığa getirilmiş olan bu şehzadeyi bertaraf etmenin kolay olmadığını Halil Paşa gibi hükûmet başkanının dirayeti ile kabil-i telif değildir. Bir sû-i niyeti olsa idi, bütün işler elinde olduğundan Edirne'ye gelen Sultan Mehmed'i tevkif ile Şehzade Ahmed'i hükümdar ilân ederdi.

İshak Paşa ile beraber uzakça durmuşlar. Fakat Halil Paşa'ya karşı intikam hırsını unutmuş gibi görünen II. Mehmed, onu Vezir-i Âzamın durduğu makamına davet etti. Halil Paşa, pâdişahın elini öperek vezir-i âzamlıkta kaldı[1].

Halil Paşa'nın hasmı olan Zağanos Paşa Balıkesir'den getirtilerek vezirliği iade edilip hakkında fevkalâde teveccüh gösterildi. Ve Halil Paşa vezir-i âzamlıkta bulunmakla beraber bütün kuvvet Zağanos'un eline geçmiş ve Halil Paşa aleyhinde tezvirat başlamıştı. Bu münasebetle Chalcondyle şunları yazıyor[2]:

"Aleyhindeki tezvirat ve dedikodulardan usanan Halil Paşa, aleyhdarlarının gözünden uzaklaşmak isteyerek hacca gönderilmesini pâdişahdan rica etmişti. Fakat Vezir-i Âzamı elinden kaçırmak istemeyen Sultan Mehmed hile ve hud'a ile ona eskisinden ziyade iltifat ile ihsanlarda bulunarak onun hac itmek isteğini önlemişti, hattâ endişe ve şüphe içinde bulunan vezir-i âzamın şüphesini gidermek için ona para yollayarak üzülmemesini ve şunun bunun kendisini teessüre sevkedecek sözlerine kulak asmamasını ve dedikodulara ehemmiyet vermemesini tavsiye etmişti. Bununla beraber, Halil Paşa pâdişahtan tamamen emin değildi pâdişahın kendisine teminatına rağmen ona şu cevabı verdi:

"— Pâdişahım bizi sevindirmek veya hüzün ve elem içinde bırakmak senin elindedir. Eğer arzun, bizim yeis ve keder içinde kalmamız ise

[1] İkinci Murad'ın vefatı üzerine Halil Paşa bir tatarla keyfiyetten Sultan Mehmed'i haberdar etti. Sultan Mehmed Edirne'ye geldi ve ertesi günü tahta oturdu. Kızlarağası Şahin ile İbrahim Paşa derhal pâdişahın yanı başında durdular. İshak Paşa ile Vezir-i Âzam Halil Paşa bir az ötede kalmışlardı. Halil Paşa ikinci defa (üçüncü olacak) tahtından cüda etmiş ve uzlet ve menfaya gönderilmiş olduğu için genç pâdişahın teveccühünden pek de emin değildi. Sultan Mehmed Kızlarağasına hitaben: "Vezirlerim niçin benden bu kadar uzak duruyorlar. Halil'e söyle mûtad olan yerinde dursun, İshak Paşa'ya gelince ben ona Anadolu valisi sıfatiyle pederimin naş-i mübarekini Bursa'ya îsal vazifesini tevdi ediyorum, dedi. Halil Paşa şu suretle memuriyetinde ibka olunması üzerine Pâdişaha tekarrüb ederek elini öptü. Ducas'tan naklen Hammer (c. 2, s. 258) bunu (Ducas, Bonn tab'ı 227) şöyle anlatıyor: "Mehmed tahtında bulunduğu sırada ümera ve babasının vezirleri Halil Paşa ve İshak Paşa uzakta ve karşı tarafta duruyorlardı; kendi vezirleri ise Hadım Şahin ve İbrahim Paşa âdet veçhile pâdişahın yanında yer almışlardı. O zaman Sultan Mehmed kendi veziri Şahin'e sordu, babamın vezirleri neden uzakta duruyorlar. Bunları çağır ve Halil'e yerini almasını söyle. İshak da Şark (Anadolu) Orduları Kumandanı olarak Anadolu'ya geçip babamın cesedini getürsünler. Vezirler pâdişahın bu sözlerini duyunca hemen koşarak usulleri veçhile pâdişahın elini öptüler. Bu suretle Halil Paşa (vezir-i âzam) oldu.

[2] Chalcondyle (1632 tab'ı) s. 176.

diyecek bir şeyimiz yoktur. Yok eğer eskisi gibi itilâf üzere olup zamanımızı hoş geçirmek istiyorsan emir ve iradene âmadeyim" demiştir.

II. Sultan Mehmed, Halil Paşa'yı taltif etmek ve onun şüphesini gidermek için kendisine Filibe sancağında mülk olarak bir köy vermiştir [1].

* * *

Karaman oğlu İbrahim Bey, Sultan Mehmed'in cülûsunu müteakip 1444 de büyük yeminlerle bağlandığı muahedeyi bozdu ve oğullarından birisinin kumandası altında sevkettiği bir kuvvetle Germiyan tarafından hududu geçtiği Anadolu Beylerbegisi Ozguz oğlu İsa Bey tarafından bildirilip mukabele için müsaade istemiş ise de Vezir-i Âzam Halil Paşa münasip görmeyerek İshak Paşa Anadolu Beylerbeyi olarak Karaman oğlu üzerine memur oldu [2]. İshak Paşa'nın arkasından pâdişah da ilk seferini Karamanoğlu üzerine yaptı. Bu saltanat değişikliği Bizans İmparatoruna da cesaret vererek pâdişahın Karaman seferinde bulunmasını fırsat bilerek kendisine bir sefaret heyeti gönderdi.

İmparator Kostantin Dragazes'in göndermiş olduğu bu heyet vasıtasıyle İstanbul'da bulunan bir Osmanlı şehzadesinin senelik tahsisatının kâfi gelmediğinden bahisle gecikmesinden de şikâyet edilerek bunun iki misline çıkarılması isteniyor, verilmeyecek olursa Orhan adındaki bu Osmanlı şehzadesinin Rumeliye salıverileceği beyan olunuyordu [3].

[1] Sultan II. Mehmed cülûsundan sonra Halil Paşa'yı taltif ile şüphesini gidermeğe çalışmış ve kendisine Filibe'de mülk olarak bir köy vermiş ve köyün hududunu tesbit için Hasköy kadısı ile Rumeli Beylerbeyisi Karaca Beye (Dayı Karaca Paşa) hükümler göndermişti. Bu hususta evasıt-ı Şaban H. 855 (Eylül 1451) tarihli hükümden: "Sebebi tahrir-i huruf oldur ki Sultanü'l-islâm ve'l-müslimîn eazza'llahu ensaruhu ve zâafe iktidarühu Hazretlerinin südde-i seniyyesinden hükm-i cihan mutâ vâsıl olub Seyidü'l-vüzerâil-ızam Hayrü'd-devletü ve'd-dîn Halil Paşa'ya Filibe tevabiinden مرحمه؟ adlu köyü hudud ve sınırıyle levahık ve muzafatiyle mülklüğe virdüm, gerekdir ki İftihâru'lkuzat Hasköy Kadısı Mevlâna Muslihuddin ve Emîrü'l-ümera Beglerbeg Karaca Beye dahi bir yarar âdem gönderesün deyu biti yazdım ol dahi âdem gönderse gerektir. Mecmuunuz Cem olasız, ol köyün üzerine varasız hududun ve sınırın... (Topkapı sarayı Arşivi: 5458).

[2] Behiştî (bizdeki nüsha) s. 94.

[3] Hammer c. 2, s. 80 ve Hayrullah Efendi c. 7, s. 55. İstanbul'da bulunan bu şehzadenin kimin oğlu olduğu sarih olarak bilinememektedir. Chalcondyle Şehzade Orhan'ın Emîr Süleyman Çelebi'nin torunu olduğunu beyan ediyor. s. 174 ve (Bonn Tab'ı s. 398). Ducas babasından bahsetmeyerek Orhan'ın, Sultan Osman'ın torunlarından

Bizans sefaret heyetini ilk olarak kabul edip meseleyi anlayan Halil Paşa onlara ağır sözler söylemiş ve:

— Sizin hilekâr iğfal edici tasavvurlarınızı çoktan anladım. Merhum efendim Sultan Murad vicdanı temiz ve tab'an mülâyim ve halûk olduğundan dolayı hakkınızda iyilik etmek isterdi. Fakat yeni pâdişahım öyle değildir, eğer İstanbul onun eline geçmemişti. Bu, Allahın fesatlarınızı, hilelerinizi bildirmemek ve göstermemek istediğindendir. Akılsızlar, siz ahitnâmenin henüz mürekkebi kurumadan Anadolu'ya gelerek mûtad şarlatanlıkla bizleri korkutmak istiyorsunuz. Biz çocuk değiliz. Bir şey yapmak istiyorsanız yapınız, Orhan'ı Trakyada hükümdar îlân ediniz, Macarları çağırınız, sizden aldığımız vilâyetleri geri alınız. Fakat şurasını biliniz ki hiç bir şeye muvaffak olamıyacaksınız ve sonunda her şeyden mahrum kalacaksınız. Efendimi şu ahvalin cümlesinden haberdar edeceğim, onun kararları icra olunacaktır" demiştir [1].

Sefaret Heyetini kabul eden Sultan Mehmed imparatorun arzusunu öğrendikten sonra heyete karşı yumuşak davranarak Şehzade Orhan'ın Rumeliye çıkarılmak suretiyle bir gaile ihdas edilmemesi için imparatorun teklifini kabul etti ve Edirne'ye avdette her şeyin hal olunacağını beyan ederek heyeti güler yüzle iade etti.

İmparatorun Karaman seferi esnasındaki bu tehdidi ihtimal ki pâdişahın tasavvurunda olan İstanbul fethinin daha evvel fiile çıkmasına sebep oldu. Çanakkale Boğazının Varna muharebesine takaddüm eden günlerde Papa donanması tarafından kapatılması imparatorun muhalif cephe alması, Rumeliye Anadolu'dan kuvvet sevki devleti ne derecede tehlikeli duruma düşürdüğü görülmüş olduğundan bir büyük şehir ile etrafında birkaç kasabadan ibaret kalmış olan imparatorluğun tamamen ortadan kaldırılması bir zaruret halini almıştı.

İmparator Kostantin'in tehdidinden müteessir olan II. Mehmed Karaman seferinden Edirneye döner dönmez İstanbulun kat'î olarak alın-

olduğunu kaydeder. Düzme Mustafa'nın yani Yıldırım Beyazıd'ın oğlu Mustafa Çelebi'nin Bizansta bir oğlu varsa da adı malûm değildir. Kritovulos ise Orhan'ın Fatih Sultan Mehmed'in amcası olduğunu söylüyor (s. 83), buna göre bu şehzadenin Çelebi Mehmed'in oğlu olması îcap ediyor ki en akla gelen mülâyim tevil kanaatimce budur. Osmanlı hükûmeti bu şehzade Orhan için Trakya'da Ustruma taraflarındaki yerin hasılatından Bizans hazinesine her sene üç yüz bin akçe göndermekte idi. İstanbul'un muhasara ve zaptı (Schlumberger - Nahit Bey tercümesi) s. 20).

[1] Ducas (Bonn tab'ı) s. 235, 236 ve Ducas'tan naklen Hammer c. 2, s. 261 ve Hayrullah Efendi c. 8, s. 55.

ması hususunda kararını vererek hazırlığa başladı. Evvelâ babasının Avrupa tarafına geçmiş olduğu Güzelcehisar (Anadolu Hisarı) karşısında bir kale yapılmasını emretti[1]. Dört beş ay gibi kısa bir müddette kale yapıldı. Büyük üç bedeni olan kalenin sahildeki bedenini Vezir-i Âzam Halil Paşa, deniz tarafından bakılınca yukarıda sağ taraftaki bedeni Vezir Saruca Kasım Paşa ve solda mezarlık tarafındaki bedeni de Vezir Zağanos Paşa yaptırmışlardır (856 H. / 1402 M.)[2].

İstanbul fethi için hazırlık yapıldığı sırada Macarlı Urban'ın döktüğü toplar Halil Paşa'nın nezareti altında döküldüğü gibi İstanbul'un dahilî durumu hakkında burayı bilenlerden lâyıkıyle malûmat alınması da Halil Paşaya havale edilmşti[3].

Boğazkesen denilen Rumelihisarının yapılması sırasında durumun ciddiyetini anlayan imparator, yaptığı hatayı anlayarak şehzade Orhan için istediği iki kat vergiden vazgeçip kale inşasını protesto ederek şehzadenin yalnız muayyen vergisinin gönderilmesini istedi; fakat Sultan Mehmed, Varna harbine asker geçirilirken babasının burada bir kale inşasına niyet ettiğini ancak ömrü yetmediği için onu kendisinin yaptırdığını söyleyerek gelen heyeti geri çevirdi.

Âşık Paşa-zâde'ye göre imparator, cevabını alınca Halil Paşa'ya müracaat ederek tavassutunu istemiş ve balık karnında ona altın göndermiş, Halil Paşa da pâdişaha başvurmuş, Sultan Mehmed ona:

"Yaz gelsin görelim Allah ne buyurursa öyle olur" cevabını vermiş[4].

[1] Sultan Mehmed Han Karaman seferinden dönüşte boğazı geçerken Vezir-i Âzam Halil Paşa'ya "Lala, buraya bir hisar gerektir" demişti, (Âşık Paşa-zade s. 241).

[2] Ducas'tan naklen Hammer c. 2, s. 265 ve Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene, s. 486, İstanbul'da en eski Osmanlı kitabesi (Halil Edhem).

[3] Hayrullah Efendi Tarihi c. 8, s. 60, 63.

[4] Eğer bu Türkten (pâdişahdan) kurtulmağa çare olursa dostumuz Halil Paşa'dan olur dedi. Balıkçıklar göndermek gerektir, dedi. Balığın karnını filori (altın) ile doldurdular. Halil Paşa'ya gönderdiler. Tekfurun veziri vardı Körluka (Kirlufe) derlerdi. ol ider, (eydür) Halil balığı yutar, size derman yoktur, siz başınız yarağın görün, dir. Halil'e balığı getirdiler, Halil balığı yedi. Karnını sandığa koydu, kâfirlerin sözünü tuttu, hünkâra geldi, arzetti. Hünkâr ider, yaz olsun görelim, Allah ne buyurursa öyle ola dedi. Hisarın hod fethi yarağına meşgul olup dururlardı (Aşık Paşa-zade s. 141) aynı mütalea Hadidî'de vardır. Tâcü't-tevarih c. s. 418 mehazlarından olan Âşık Paşa - zade'den nakil yapar. Ve bu müracaatın Boğazkesen kalesinin yapıldığı zamanda olup (Pâdişahın bu müracaata cevap vermediğini ve Halil Paşa'nın korku içinde otağına dönerek gelen heyete boş cevabı verdiğini beyan eder.

Sultan Mehmed Edirne'ye döndükten sonra İstanbul fethini görüşmek üzere burada bir meclis topladı; bu mecliste bir kısım devlet adamları İstanbul surlarının metanetini ve evvelce yapılan müteaddid muhasaraların muvaffak olamayışını ve Avrupadan yardım gelmesi ihtimallerini gözönüne alarak muvaffak olma ihtimalinin güçlüğünü söyledilerse de bir kısmı da Bizansın zaptı hayaliyle büyük ün kazanmasını isteyen genç ve cevval pâdişahın arzusunu destekleyerek zaptına taraftar olmuşlardı.

Sebeplerini zikrederek muhasaraya taraftar olmayanların başında Vezir-i Âzam Halil Paşa[1] ve muhasara ve zapta taraftar olanların başında da Zağanos Paşa vardı. Nihayet pâdişahın arzusuna uyularak İstanbul'un muhasarasına karar verildi.

Yazdıklarının bir haylisi hakikate uymayan Ducas[2] ve ondan naklen Hammer, meşhur olan şu hikâyeyi yazıyor:

Sultan Mehmed bir gece birdenbire Halil Paşa'yı saraya davet etmiş. Vezir-i âzam, bu zamansız davetten korkarak yanına içi altın dolu bir altın tepsi alarak saraya gelmiş, Sultan Mehmed'i yatağında oturmakta bulmuş. Halil Paşa pâdişahının eteğini öptükten sonra getirmiş olduğu altın dolu tepsiyi önüne koymuş. Sultan Mehmed altınları görünce, Lala bunlar nedir? diye sorması üzerine Halil de büyük devlet adamlarının fevkalâde saatte efendilerinin yanına çıktıkları zaman elleri boş gelmek âdet değildir. Benim takdim ettiğim şey benim değil senindir şimdiye kadar bende emanet idi, cevabını vermiş.

Bu söz üzerine Sultan Mehmed:

— Senin altınlarına ihtiyacım yoktur, hattâ sana bunlardan fazla altın ihsan edeceğim. Senden yalnız bir şey istiyorum. Bana İstanbul'u ver demiş, pâdişahın bu son sözü ve talebi üzerine Vezir-i Âzam Halil Paşa titremiş; çünkü Rumlardan aldığı hediyelerden dolayı gizlice onların müttefiki olduğu gibi halk nazarında da (Gâvur ortağı) olmakla müttehem imiş.

Pâdişahın bu sözü üzerine korkusu geçen Halil Paşa:

— Pâdişahım! Şimdiye kadar Rum İmparatorluğunun en büyük

[1] Mahruse-i İstanbul Fetihnâmesi (Tâcî-zâde Cafer Çelebi) bu müzakereden bahsediliyorsa da (s. 8) tarafların kimler olduğu gösterilmemiştir. İbn Kemal, iki guruptan birinin başında Halil Paşa'nın bulunduğunu yazmakta ve Tâcî-zâde ise iki taraf arasındaki münakaşalardan pâdişahın canı sıkıldığını beyan etmektedir.

[2] Ducas, Bonn tab'ı s. 250, 251 (Mırmıroğlu tercümesi).

kısmına sahip eden Cenabı Hakkın bu imparatorluğun payıtahtı kapılarını da kendisine açacağını ve pâdişahın bütün bendelerinin bu büyük emele muvaffakıyet uğrunda birbirleriyle müsabaka ederek mal ve canlarını esirgemiyeceklerini beyan etmiş. Bu söz üzerine Sultan Mehmed:

— Bu yatağı görüyor musun? Bütün gece bunun içinde çırpındım, uyumadım, Rumların parasına aldanmamağa dikkat et. Yakında cenk başlıyacaktır. Avn-i ilâhî ve imdad-ı Peygamberî ile beldeyi bu düşmanların elinden alacağız demiş ve işittiği sözlerden mütehayyir olan vezir-i âzamın avdetine müsaade eylemiş [1].

İmparator Kostantin, Rumeli Hisarının yapılarak İstanbul'un muhasara edileceğini anlayınca kendisine yardım edilmesi için Macar, Venedik ve Sırp hükûmetleriyle Limni ve Sakız Adaları beylerine elçilerle nâmeler gönderdi. Sırplar para ile yardım edeceklerini bildirmişlerdi. Macaristan Kralı *Jean Hunyadi Yanoş*'un yapılacak yardıma mukabil Silivri veya Misivri'nin kendisine verilmesi teklifi de kabul olunarak o suretle muvafık cevap verilmişti [2].

İstanbul'un Muhasarası:

Nihayet hazırlık tamamlandıktan sonra Osmanlı ordusu şehri muhasara etmişti. Vezir-i Âzam Halil Paşa orduda pâdişahın yanında bulunuyordu [3]. Surlar döğülüyordu.

18 Nisan (Kritovulosa göre 19 Nisan) karadan yapılan hücum muvaffak olamadı. Surlara sokulan Osmanlıların büyük bir seyyar kulesi Rum ateşi ile yakılmıştı.

20 Nisan'da imparatora yardıma gelen üç Ceneviz ve bir Bizans gemisi Osmanlı donanmasını mağlûp ederek Halic'e girmişti. Bu hal Rumları sevindirdiği gibi Türkleri de müteessir etmişti [4]. Bundan başka Bizanslıların kuvve-i maneviyeleri gelen filonun getirdiği asker, malzeme ve yiyecek ile kuvvetlenmiş ve muhasaranın uzaması tehlikesi başgös-

[1] Ducas'tan naklen Hammer (Atâ Bey tercümesi) c. 2, s. 269 ve Hayrullah Efendi Tarihi. c. 8, s. 61.

[2] Frances (Bonn tab'ı) s. 327.

[3] İstanbul'un Fethi (Feridun Dirimtekin) s. 135.

[4] Tarih-i Ebü'l-feth s. 28, İbn Kemal, Heşt Behişt, Tâcü't-tevarih, donanmanın bu mağlûbiyeti dolayısiyle orduda hasıl olan dedikodu ve teessürü havi Hızır imzasiyle pâdişaha takdim edilmiş olan bir vesika Topkapı Sarayı Arşivinde 5584 numarada görülür. Bu imza sahibinin fethi müteakip ilk İstanbul kadısı tayin edilen Hızır Bey olması muhtemeldir.

terdiğinden bu hal Osmanlı tarafını düşündürmeğe başlamıştı, Avrupa'dan daha büyük yardım gelmesi me'muldü. Kritovulos'un kaydına göre, papa, yapılacak bu yardımın arkasından daha otuz geminin geleceğini bildirmişti [1].

Vezir-i Âzam Halil Paşa II. Murad zamanındaki müttefiklere karşı olan mağlûbiyeti ve Varna muharebesine takaddüm eden günlerdeki tehlikeli durumu ve İkinci Kosova harbi tehlikesini görmüş olduğundan İstanbul muhasarasiyle Osmanlı devleti aleyhine bir haçlı seferinden endişe ettiği için daha evvel Edirne'de yapılan ilk müzakereden beri İstanbul muhasarasına taraftar değildi. Bu defa ise karadan yapılan taarruzun muvaffak olamaması ve deniz cihetinden ise dört yardım gemisine karşı olan büyük başarısızlık durumu ciddileştirmiş ve bu hal telâşı mûcip olmuştu. Filhakika imparator da evvelki müracaatı üzerine Macar, Venedik ve Sırp'lardan yardım ümidinde idi [2].

Venedik Cumhuriyeti ile imparatorun 26 Ocak 1453'de aktettiği muahede gereğince Cumhuriyet, Adalar Denizindeki donanmasiyle yardımı imzalamış fakat henüz donanması gelmemişti. İstanbul'a batıdan yardım yapılacağı kendisinde sâbit bir fikir olarak gelişmiş olan Vezir-i Âzam Halil Paşa ve taraftarları imparatorun teklif ettiği senevî yetmiş bin altın vergi ve İstanbul'un pâdişah tarafından tayin edilecek inzibat memurları tarafından idaresi şartiyle muhasaranın kaldırılmasını muvafık buldularsa da Zağanos Paşa ile diğer kumandanlar ve ulema [3] bu fikri kabul etmeyerek muhasaranın devamını ve donanmanın Haliç'e indirilmesini teklif ettiler [4]. Bu müzakerenin, donanmanın Haliç'e indirilmesinden yani 22 Nisandan az evvel olduğu anlaşılıyor.

[1] *Kritovulos* (Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni) s. 60. Filhakika otuz gemiden mürekkep Papa tarafından sevkedilen donanma Sakız Adası'na geldikten sonra muvafık rüzgâra tesadüf edemeyerek orada tevakkufa mecbur olmuş ve bir müddet sonra da İstanbul'un düştüğünü haber alarak dönmüşlerdir (*Kritovulos* s. 87).

[2] İstanbulun muhasarası ve zaptı (Schlumberger) M. Nahit Tercümesi s. 235.

[3] Bu müzakerede pâdişahdan başka Halil Paşa, Zağanos Paşa ve Yakup, Mehmed ve Cafer Paşa'larla Molla Güranî ve meşayihten Akşemsettin bulunmuşlardır. Bunlardan Mehmed ve Yakup Paşa'lar, Halil Paşa'nın mütaleasını müdafaa etmişlerdi.

[4] Hammer c. 2, s. 281 ve İstanbul'un Fethi (Dirimtekin) s. 161 ve Feth-i Celil-i Konstantıniyye s. 161, Hayrullah Efendi c. 8, s. 70. Bu hususta Tâcü't-tevarîh (c. 1, s. 322) şöyle diyor: "Ol esnada frenk canibinden imdat için iki âzim güge damen-i hisara gelip içindekiler hisara alındılar. Surların yıkılan yerleri sed ve Osmanlı kuvvetlerini sûrun yanından uzaklaştırdıktan sonra baş kaldırıp ağır sözler söylemeğe başladılar. Erkân-ı saltanattan Halil Paşa ile hem-fikir olup musalâhaya taraftar olanlar burasının

İşte bu sırada *Jean Hunyadi Yanoş* tarafından gönderilip Osmanlı ordugâhına gelmiş olan bir heyet, *Jan Hunyad*'ın kırallığı *Ladislas*'a (Dördüncü) terketmiş olduğundan, Sultan Mehmed'in cülûsunu müteakıp aktedilmiş olan üç senelik mütarekenin mefsuh olduğunu bildirmişti. Gelen heyet ile gönderilen nâmede veya heyetin tebliğinde:

— İmparatorla sulh ve dostlukta bulunulacağından dolayı sizinle dostluk aktetmiştik; siz ise aranızdaki sulh şartlarına riayet etmemekte olduğunuzdan biz de aramızdaki sulh muahedesini bozacağız" demişlerdi [1].

Filhakika *Jean Hunyadi Yanoş* Sultan Mehmed'in aktettiği mütarekenameyi iade ettiği gibi kendisinin verdiği Macarca nüshayı istemiş ve pâdişahı Macarların istediği gibi anlaşmağa davet etmişti [2].

---

zaptedilmesinin mümkün olamayacağını beyan ile pâdişahı Sulha teşvik ettiler, Ahmed Gûranî ve meşayihten Akşemsettin, vezirlerden Zağanos Paşa birlik olarak muhasaraya devam edilmesini beyan eylediler, askeri teşci ettiler. Tâcü't-tevarîh'in kaydından askerin muhasaradan usandığı anlaşılıyor ki bu daha yukarıda Hızır Bey'in pâdişaha takdim ettiği arîzadan anlaşılmaktadır. Sehaifü'l-ahbar'da (c. 7, s. 368) şu mutaleada bulunuyor: "Halil Paşa fırsat bulup kenduye hevadar olan vezir ve ümera ile alelittifak arza girdiler. Şehriyar hazretlerini muhasaradan feragat ettirmek bâbında vâfir söz söylediler. Lâkin şehriyâr hazretleri sair vüzera ve ulema ve ümera ile müşavere eylediklerinde ekser ulema ve meşayih ve vüzeradan Zağanos Paşa ve Cafer Paşa, Pâdişahım sabit-kadem olalar inşallah nusret bizimdir deyu hatırı hümayunlarını tesliyet ve Akşemsettin fetih ve nusret ile tebşir etmeleri ile kuvvet-i kalbiyye hasıl olup Halil Paşa'ya cevap verdiler."

[1] "Macarlar pâdişaha elçiler göndererek imparator ile sulh ve dostlukta bulunulacağından dolayı biz de sizinle dostluk aktetmiştik. Siz ise aranızdaki sulh şartlarına riayet etmemekte olduğunuzdan biz de aramızdaki sulh muahedesini bozacağız, dediler. Bu elçiler şehrin muhasarada bulunduğu ve son taarruz yapılacağı hafta içinde pâdişahın ordugâhına gelmişlerdi." Françes Bonn tab'ı (s. 326) pâdişah ve müşavirlerinin muktazi cevabın bugün yarın verileceğini beyanı ve tatlı dillerle bunları oyaladıklarını ve bundan maksatlarının da cevabın son taarruzun neticesine göre olacağını ve filhakika son taarruzla İstanbul'un alınması üzerine elçilere işte İstanbul alındı. Bizimle ister harp, isterseniz sulh yapınız, dediklerini beyan ediyor. Bu hususta Ducas (Bonn tab'ı s. 274) Mıınıroğlu tercümesi şunları yazıyor: Jan Hunyad Pâdişaha:

"Ben hükûmet idaresini kraliçeye teslim ettim, şu halde size muahede ile vadettiğim hususatı bundan böyle yapamam. Bana verdiğin muahedenâmeni geri al benimkileri de bana iade et ve Macar kıralı ile istediğin gibi muahede yap."

[2] Macarların bu müracaatlarından bahseden Sehlumberger, Hunyad'ın müracaatını kendi eserinden aldığım Miçatöviç der ki: "Bunun Rumlar lehinde bir teşebbüs olduğu aşikârdır. Hunyad, pâdişahı Macar ordusunun mümkün hücumu ile tehdit ederek bu suretle Sadr-ı Âzam Halil Paşa'nın sulh hakkındaki içtihadını takviye etmek ümidini besliyordu" (Nahit tercümesi s. 113).

24 Mayısta, ayın 29. günü umumî hücum yapılacağı orduda ilân olunmuş ve bu suretle hücum için hazırlık yapıldığı sırada Macarlarla İtalyanlardan müteşekkil bir ordunun İstanbul'un yardımına geleceği şâyi olmuştu: Buna da sebep bahsettiğimiz Macar heyetinin ordugâha gelmesi idi. Macar heyeti takriben 26 Mayısta veya taarruz haftası içinde ordugâha gelmişlerdi [1].

Macar murahhas heyetinin gelmesi üzerine muhasaranın uzaması ve Jean Hunyadi Yanoş'un tehdidi dolayısiyle İstanbul'u fethetmek hususundaki azmine halel gelmiş olan Sultan Mehmed derhal meclis aktetti [2].

Son hücum yapılmadan az evvel şehrin teslimi için imparatora gönderilmiş olan İsfendiyar-oğlu Kasım Bey'in red cevabı ile avdet etmesi Kostantin'in İstanbula yardım edileceğinden ümidini kesmemiş olduğunu göstermektedir [3].

Mecliste bu son durum etraflı olarak görüşüldü, tartışmalar çok hararetli oldu. Muhasaranın başlangıcından beri Garp hıristiyanlarının yeni bir haçlı seferi tertip etmelerinden endişe eden ve bu yüzden İstanbul muhasarasına muarız görünen Halil Paşa [4] uzun süren muhasara-

[1] Macaristan'ın genç kralı Vladislas'ın cülûsunu bildirmek üzere gönderdiği heyet takribî olarak 26 Mayısta Osmanlı ordugâhına gelmiş ve merasimle kabul edilmiştir. Bundan sonra Macar murahhası "yanında en büyük ricalden iki paşa bulunan vezir-i âzam ile müzakere etti. Elçi efendisinden aldığı talimat üzerine pâdişahtan İstanbul muhasarasını kaldırmasını rica etti. Aksi halde Macaristan'ın Rumlar lehine hareket etmeğe mecbur olacağını beyan eyledi. Diğer taraftan Macar murahhası, vezir-i âzama harp filosunun takarrübünden bahsetti, işte bu heyet-i meb'useyi müteakiptir ki bir takım bedbinane şâyiat Türk ordugâhında o aralık deveran etmiştir" (İstanbul'un Muhasara ve Fethi-Nahit tercümesi s. 239).

[2] Bu meclisin akdini Françes 26 veya 27 Mayısta olarak göstermiştir, fakat İstanbul'un Fethi müellifi Bay Feridun Dirimtekin'in mütalealarından anlaşıldığına göre bunun yirmi beş Mayıs veya bir gün evvel olduğu anlaşılıyor.

[3] Son defa olarak imparator İsfendiyar-oğlu Kasım Bey (Chalcondyle'in buna İsmail Bey demesi yanlıştır. Pâdişahın halasının kocası idi) gönderildi. Kasım Bey imparatora şehrin teslim edilmesini ve kendisinin maiyyeti ve hazineleriyle istediği yere gitmesini ve isteyenlerin de kendisiyle beraber gidebileceklerini ve kalanların her cihetçe mal ve canlarından emin olacaklarını ve imparator isterse kendisine tâbi olmak üzere Mora hâkimi olabileceğini tebliğ ve teklifinde bulunmuş idi. Ducas'ın yazdığına göre bu teklif muhasaranın kırk sekizinci günü yapılmıştır (Chalcondyle s. 171, 17). Hammer c. 2, s. 290 ve Hayrullah Efendi c. 8, s. 71 ve Schlumberger (Nahit tercümesi s. 238) ve İstanbul'un Fethi (Dirimtekin) s. 185 ve Feth-i Celîl-i Kostantaniyye s. 177 ilâ 179.

[4] Artık yaşı ilerlemiş olan Halil Paşa muhasaranın ibtidasiyle beraber garbın müdahalesi korkusiyle İstanbul'un muhasarasına daima muarız görünmüştü (İstanbulun Muhasarası ve Zaptı s. 240).

dan bir netice alınmadığını ve yapılan hücumların bir netice vermediğini ve Venediklilerle Macarlar tarafından şehri kurtarmağa yardım geleceğini söyleyerek ağır şartlar mukabilinde muhasaranın kaldırılmasını bu mecliste teklif etti[1].

Halil Paşa'nın bu telâşından daha yukarıda söylendiği gibi Macar kıralının tehdidinin tesiri de vardı ve zaten evvelden beri Bizans'a mutlak surette yardım edileceğinden korkmakta idi.

Bu teklife mukabil Zağanos Paşa, Avrupa hükümdarlarının birbirleriyle mücadele halinde olduklarını ve bu durum dolayısiyle hiç birisinin İstanbul'a yardım edemiyeceğini ve buna karar verseler bile yardımın çok gecikeceğini ve yardım gelse bile bunun Türk kuvvetlerine karşı ehemmiyeti olamayacağına ve açılan gediklerin kâfi derecede olmamasının muvaffakıyette engel olduğunu ileri sürerek hemen umumî hücuma geçilmesini beyan etti; onun bu teklifini Turhan Bey ile Molla Güranî ve Akşemsettin desteklediler[2].

Pâdişah askerin muhasara işindeki fikirlerini --çünkü askerin mu-

[1] Bu hususta Françes şunları yazıyor: "Bizim halimiz bu merkezde iken düşman (Osmanlı) karargâhında şehre yardım için İtalya'dan bir donanmanın gelmekte olduğunu ve aynı zamanda Macar Kralı Yanko'nun birçok piyade ve süvari askeri ile yola çıktığına dair hakikate muvafık olmayan bir şayia çıktı, bunları duyunca çok korktular ve pâdişaha karşı mırıldanmağa başladılar. Pâdişahın icrası mümkün olmayan böyle bir teşebbüse girişmesi ile milletini mahva sürüklediğini söylüyorlardı. Pâdişahı da telâş ve korku almıştı, düşünmeğe başladı, pâdişahı teşvik edenler de zayıatı gözönüne alarak muvaffakıyetsizlikten dolayı müteessir oldular. Bu sebeplerden dolayı pâdişah ertesi günü muhasarayı kaldırmağa karar verdi. Pâdişahın maiyyetindeki ümeradan en tecrübeli ve pratik olan Vezir-i Âzam Halil Paşa (Françes buna yanlış olarak Ali Paşa diyor) Pâdişahın düşünceli ve diğerlerini telâşlı görünce zâhiren müteessir, fakat fikrinin isabetinden dolayı hakikatte memnun olmuştu. Zira harp meclisinde Bizans'a karşı harp açılmamasını tavsiye etmişti. Buna da sebep garp hükümdarlarının ittifak ederek Türkleri Avrupa kıt'asından çıkarmak isteyecekleri korkusu idi. Bunun üzerine Halil Paşa pâdişaha: Evvelden beri bunların bu vechile olacağını ben söyledim; fakat sen beni dinlemedin; şimdi yine söyliyorum daha fena bir durum hasıl olmadan buradan çekilelim" dedi. İkinci vezir Zağanos Paşa, pâdişahı böyle düşünceli görünce zaten evvelden beri haset ettiği Halil Paşa'nın bu tavsiyesine karşı harbe devamı tavsiye etti. Halil Paşa ile Zağanos Paşa arasında gizli bir adavet vardı. Zağanos pâdişahı teşci edecek sözler söyledi. Sultan Mehmed bundan memnun olarak fikirlerini anlamak üzere askerin teftişini emretti ve askerin harbe devam taraftarı olduklarını söyledi. Bu vakalar Mayıs ayının yirmi yedinci günü akşamı cereyan ediyordu" (Françes, Bonn tab'ı s. 265 ilâ 269) Mırmıroğlu tercümesi.

[2] İstanbul'un Fethi (Feridun Dirimtekin) s. 189.

hasaradan bıkkınlığı duyulmuştu– tahkik ettirdi ve bunların mücadeleye muhalefet etmediklerini öğrendiğinden harbe devama karar verildi[1].

Filhakika İstanbul'a yardıma gelmekte olan Venedik ve papa donanmalarının Sakız'a geldiği haber alınmış olduğundan bu donanmalar gelmeden evvel 29 Mayıs'ta umumî hücuma geçilmesine karar verilmiş ve öyle yapılmıştı.

Bu hücum esnasında pâdişahın sağ tarafında Halil Paşa, sol kolunda Saruca Paşa bulunacaklardı. Bunların vazifesi, pâdişah taarruza geçtiği zaman onun iki tarafını muhafaza ederek pâdişahın önünden kaçan düşmana bu cenahlara mukabil olan düşman cenahlarından yardım edilmemesini temin etmekti[2].

HALİL PAŞA'NIN KATLİ

Nihayet 29 Mayıs 1453 (20 Cemaziyelevvel 857) Salı günü İstanbul fethedildi. Fetihten iki gün sonra Perşembe günü muzaffer hükümdar Fatih Sultan Mehmed mükemmel bir alayla (*Saint Romain*) yani Topkapısından şehre girerek[3]; evvelâ doğru Ayasofya kilisesine ve daha sonra İmparatorun sarayına gitti.

İmparatordan sonra Bizansın en büyük adamı olan *Grandük Notaras*'ı davet ederek kendisine iltifat etti. Notaras, Rum ve Lâtin kiliselerinin birleşmelerine aleyhdar olan müteassıp bir Ortodokstu.

Sultan Mehmed İstanbul'u teslim etmemelerini ve şu felâkete sebep olmalarının sebebini sorması üzerine Notaras cevabında: "Efendim sana şehri vermek için o kadar salâhiyetimiz yoktu; hattâ imparatorun bile böyle bir salâhiyeti yoktu; bundan başka senin adamlarından bazıları söz ile ve mektup ile imparatora haber göndererek, korkma pâdişah size tahakküm edemiyecektir, diyorlardı" cevabını vermiş.

Pâdişah bu söylenen sözleri Halil Paşa'ya atfetti, zaten buna yani Halil Paşa'ya karşı husumet besliyordu[4]. Hayrullah Efendi Tarihi

[1] Françes (Bonn tab'ı s. 266-270) Mırmıroğlu tercümesi.

[2] Fritodolos (Fatih Sultan Mehmed Hân-ı Sâni) s. 76.

[3] Ducas, pâdişahın fetih günü şehre girdiğini beyan ediyor (Bonn tab'ı s. 298).

[4] Ducas (Bonn tab'ı s. 299, 300) Hammer ise (Atâ Bey tercümesi) c. 2, s. 304 ve c. 3, s. 11 ve İstanbul'un muhasara ve zaptı 455 in notunda Türk ordusunun en büyük ricalinden birine taallûk eden Halil Paşa aleyhindeki sözleri şüphe ile karşılayarak cüretkârane olduğunu beyan etmekle beraber Nataldi ile Sakızlı *Leonardo*'nun da aynı şeyleri tekrarladıklarını söylüyor.

ise[1] hiç bir mehazda görülmeyen şu mütalâayı yürütüyor; Notaras, pâdişaha:

— Şehrin teslim olunmayıp bir miktar daha sebat ve devam etmekliğimiz için, azım ve ümeranız tarafından mektuplar vasıl oldu. Ona itimat ederek mukavemette ısrar olundu deyu cevap verince Halil Paşa dahi mecliste hazır idi, fenalaşup bunu söyletmeyip öldürülmeli dedi ise de Hazret-i Pâdişah Halil Paşa'nın su-i ef'aline kesbi malûmat eylediğinden sözünü dinlemeyüp aksini icra etti, demektedir.

Françes ise pâdişahın ikinci defa Notaras'ı davet ederek ona aynı suali sorduğu zaman o:

— Bu işte benim kabahatim yoktur; kabahat Venediklilerin ve Galatadakilerin (Cenevizlilerin) dir. Zira imparatora donanma ve asker göndereceklerini vadediyorlardı, cevabını vermiştir[2].

Fatih Sultan Mehmed, Vezir-i Âzam Halil Paşa aleyhinde söylenen bu mürettep sözleri vesile yaparak kendisini iki defa tahtından indiren ihtiyar vezirden hemen intikam almak istedi; kendisini bu hususta Halil Paşa'nın hasmı olan Zağanos Paşa da tahrik etti. Bu noktada Chalcondyle şöyle diyor:

"Mehmed, çoktan beri İbrahim'in oğlu Halil'e kin ve husumet beslemekte ve zihnen onun katlini tasarlamakta olup bu düşüncesini gizli tutmakta idi; çünkü saltanat makamında henüz gereği gibi istikrar kesbedememiş olmakla Halil Paşa'nın büyük nüfuzundan da korkuyordu; nihayet İstanbul fethini müteakip yakalatıp elini ayağını bağlattıktan sonra bir arabaya bindirerek Edirne'ye yolladı. Servete pek haris ve para toplamağa düşkün olan ve emsali devlet adamlarından çok zengin bulunan Halil Paşa'nın bütün servetini musadere etti; Halil Paşa'nın dûçar-ı nikbet ve felâket olması Zağanos Paşa'nın kazanmağa başladığı kadir ve kıymetten ileri gelmektedir.

Halil Paşa'nın kesîr olan efrat ve ailesinin efendilerinin vefatından dolayı matem tutmakta olduklarını Mehmed haber alınca hiddetlendi, hemen çavuşlarından birisini evlerine göndererek matem tutmakta devam etmek isteyenlerin ertesi günü saraya gelmelerini emreyledi; fakat onlar, bununla pâdişahın ne demek istediğini anlayarak ertesi günü

[1] Hayrullah Efendi Tarihi c. 8, s. 75.

[2] Françes (Bonn tab'ı) s. 293 Mırmıroğlu tercümesi.

matem kıyafetiyle saraya gitmekten çekindiler; Mehmed bu suretle Halil Paşa'ya olan kin ve husumetinin derecesini göstermiş oldu[1].

Françes de aşağıdaki mutalaeyı beyan ediyor:

Sultan Mehmed İstanbul fethini müteakip "Halil Paşa'yı kalenin birinde tevkif ettirdi" ve birkaç gün sonra bunu da idam eyledi. Halil Paşa, yukarıda beyan ettiğimiz gibi garp hıristiyan devletleri kırallarının ittifak edip de Türkleri Avrupadan kovmalarına sebebiyet vermemek için İstanbul aleyhine harp açmamasını ve buna mümasil şeyleri pâdişaha tavsiye etmiş olmasından dolayı îdam edilmiştir. Halil Paşa'nın îdamı bütün Türk askerlerinin tasvir olunamayacak derecede teessürünü mûcip olmuştur; zira Halil Paşa herkes tarafından seviliyordu ve pâdişaha bütün işler için iyi nasihatler veriyordu[2].

Ruhî ile Kritovulos'un yazmalarından anlaşıldığına göre Halil Paşa'nın îdamı fetihten bir müddet sonra olmuştur. Gerek Chalcondyle ve gerek Oruç Beyin söyledikleri gibi Edirne'de öldürülmüştür. Kritovulos şunları yazıyor[3]:

"Bu sırada (yani adaların Sultan Mehmed'e itaatleri esnasında) Sadrazam Halil Paşa tevkif olunarak bâdehu îdam olundu; kendisi pek ziyade servet sahibi olduğundan nukudu ve bilcümle serveti canib-i mîrîye alınıp mahdumlarına cüz'î bir şey bırakılmış ise de bir müddet sonra servet-i mezkûre tamamen oğullarına iade edildi. Halil Paşa'nın katli şüphesiz bazı esbaba mebnidir, şöyle ki:

"Halil Paşa Sultan Murad-ı sani zamanında pek ziyade haiz-i nüfuz olup o vakit veliaht olan Sultan Mehmed Hazretlerine ekser umûrda muhalefette bulunurdu, pederi, hayatında hükûmeti oğluna tevdi etmişken Halil Paşa'nın telkinatı eseri olarak bir takrip ile hükûmeti kaybetmiş, anın dâm-ı iğfaline tutulmuştu. İstanbul'un muhasarasında dahi Rumlarla hafiyyen münasebette bulunarak tasavvurat-ı pâdişahîyi ifşa eder ve pâdişahı fikrinden vazgeçirmeğe çalışırdı. Mamafih keyfiyet-i katlinde bu esbab-ı zâhireden başka esbab-ı hafiyye bulunmak ihtimali de vardır.."

[1] Chalcondyle (1632 tab'ı) s. 176.

[2] Françes (Bonn tab'ı) s. 293, 294 Mırmıroğlu tercümesi.

[3] Kritovulos (s. 91, 92) Ruhî de şöyle diyor: Pâdişah-ı İslâm Halil Paşa'nın bir iki defa muhalefetini görüp hatırı andan perişan olmuştu. Hemandem emredüp Halil Paşa'yı mahbus ettiler ve mecmu-ı evlâdın bile mahbus edüp ne denlu esbab ve malları var ise mecmuun zapt idüp akibet anı dahi helâk etti.

Âşık Paşa-zade[1] fethin ertesi "Çarşamba günü Halil Paşa'yı oğlanlariyle ve kethüdalariyle bile tuttular, hapis ettiler, bunların hikâyesi çoktur. Ve illâ fakir ihtisar ettim". Oruç Bey bir nüshasında "Sultan Mehmed Han Kostantıniyye'yi fethettikten sonra vezir Halil Paşa'yı haps idüp Edirne'de kuleye koyup kendi vardı, Enez'i feth itti, andan gelip aradan kırk gün geçtikten sonra Edirne'de merhum Halil Paşa'yı Hakka kodu. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn"

Aynı tarihin diğer nüshasında da[2]:

"Bu yıl içinde İpsala'da kendisi oturup adam gönderüp İnoz'u fethetti. İstanbu'lu aldıktan sonra Halil Paşa'yı Edirne'de haps idüp, İnoz fethinden dönicek Edirne'de katletti" demektedir.

Sahaifü'l'-ahbar (Müneccimbaşı)[3]:

"Kal'e fethinin umûru tamam oldukta Şehriyar Hazretleri Vezir-i Âzam Halil Paşa'ya mukaddema hal' ve iclâs maddesinden dolayı gayz-ı nihailerin ızhar ve bilcümle etba' ve evlâdı ahz ve hapis ve kırk günden emvalini bâdelmusadere kendüyi ukbaya îsal eylediler" mütalâasını kaydediyor.

İbni Kemal, Halil Paşa'nın Sultan Murad'ı tekrar hükümdarlığa getirmekle baba ile oğul arasına nifak soktuğunu ve bundan dolayı Sultan Mehmed kin bağlayup İstanbul'un fethine kadar bunu ızhar etmediğini ve nihayet fethin ertesi günü Halil Paşa'yı hapis ve sonra îdam eylediğini beyan etmiştir[4].

Âlî, Künhü'-l-ahbar adlı tarihinde[5] Halil Paşa hakkında: "Vekil-i kadîm bir umûr-dîde ve kâr-âzmûde düstur bisyâr sütûde olup şem'i hanedan-ı devleti Sultan Murad elinde yakup Sultan Mehmed Hana çokluk iltifat etmediğine binaen her hususta Sultan Murad Hana muvafakat edip, tekrar Sultan Murad'ın cülûsuna ve kendünün vekâlet-i devlet-me'muruna müteallik hıyel tedarikinden halî olmadı; ittifak-ı küffarın gulüvvü ve Sultan Mehmed henüz tıfl-ı sağîrdir deyu askerin güft-ü gûy

[1] Âşık Paşa-zâde s. 142. Aynı tarihin Cayol nüshasında Halil Paşa hakkında (mazlum şehid allahın rahmetine vardı) kaydı vardır.
[2] Oruç Bey Tarihi s. 124.
[3] Sahaifü'l-ahbar c. 3, s. 370.
[4] İbn Kemal (Osmanlı Tarihi).
[5] Âlî c. 2, s. 216, 223.

ve izdihamı muradına muvafık olmağla dakîk ve âmîk fikirler etti, neyledise eyledi saniatla Sultan Muradı yine tahtına geçirdi. Sultan Mehmed unfuvan-ı şebabında sikke ve hutbe ile kâmran olmuşken nice zamanlar emarete tenezzül etmesine sebep oldu. Binaen alâ zâlik tekrar taht-ı saltanata ki cülûs etti mezburu Yedikule'de haps idüp enva-ı işkence ve azap ile öldürüp hayattan meyus eyledi" demektedir.

Vezir-i Âzam Halil Paşa'nın tedbiriyle Sultan Murad'ın ikinci defaki cülûsundan bahseden Tâcüt-tevarih [1] manzum kısmında Sultan Mehmed, desise ile hal'edilmesinden mütessir olup bunun, Halil Paşa'nın tedbiriyle yapıldığından dolayı vezir-i âzama muğber olarak Manisa'ya gittiğini söylüyor.

Hammer Tarihi [2] "Macar ordusunun ilân-ı harp ettiği sene, efendisinin yeniden Osmanlı ordusunun başına geçmesini istirham eden Halil Paşa idi, yine Halil Paşa'nın ısrarı üzerine Sultan Murad devlet idaresini tekrar kabul etmişti, Halil'in bu hareketi veliahdın muhabbetini celbe sebep olamıyordu; çünkü bir sene zarfında iki defa tahtından inen genç şehzadenin haris-i cah ve intikam olan kalbinde gizlice bir eser-i husumet kalmıştı" demektedir.

Mirî'üt-tevarih [3] de "Sultan Mehmed'in (Varna muharebesi sırasında) hal'i nefsine ağır gelerek sabrettiğini yazdıktan sonra Sultan Mehmed'in birinci cülûsunda dahi vezir olan Halil Paşa'nın gizlice Sultan Mehmed'i def' ve Sultan Murad'ı hükümdar yaptığını ve Sultan Murad'ın vefatiyle Sultan Mehmed'in son defa hükümdar olması üzerine Halil Paşa'nın pâdişahtan çekinmesi malûm olunca bu korku ile bu vezir hıyanete cesaret eder, diyerek azil ve Yedikule'ye hapis ve işkence ile helâk eyledi" diyor.

Yukarıdan beri gördüğümüz başlıca kaynaklar ve bunlardan nakil yapmış olan diğer tarihlerden bazı Rum tarihleri ile onlara istinat eden yabancı tarihler Osmanlıların aleyhine bir haçlı seferinin çıkması ihtimaline binaen İstanbul muhasarasına taraftar olmayan vezir-i âzam Halil Paşa'nın muhasarada sebat etmesi için imparatorla gizli muhabere-

[1] Tâcü't-tevarîh c. 1, s. 386.

[2] Hammer (Atâ Bey tercümesi) c. 2, s. 225.

[3] Mirîü't-tevarih (Şamdanî-zâde) s. 462, Hadikatü'l-vüzera (s. 9) Halil Paşa'nın azil ve hapsinden kırk gün sonra katlini yazarlar.

de bulunduğunu (Chalondyle müstesna) ve bundan dolayı katledildiğini yazarlar [1].

Fakat Osmanlı menbaları ise muhasara müddetince pâdişahın yanında bulunan Halil Paşa'nın imparatorun o fevkalâde anlarda mektuplaşmasından hiç bahsetmeyerek onun katlinin sebenini II. Mehmed'i tahtından indirmiş olmasına atfederler. İmparatorla muhabere ettiği keyfiyeti, Halil Paşa'nın halk nazarından düşürülmesi için İstanbul fethi heyecanı içinde hasımları tarafından tertip edilmiş bir oyundu. Bir buçuk asır Osmanlı devleti kurucularından olan kuvvetli bir aileyi yıkmak için Rum dönmesi olan Zağanos Paşa ve taraftarları İstanbul fethi münasebetiyle Halil Paşa'dan intikam almak fırsatını elde etmişlerdir.

Halil Paşa'nın katli gerek yeniçeriler ve gerek ulema ve devlet erkânı arasında büyük teessürü ve hoşnutsuzluğu mûcip olmuştu. Bunun üzerine bu hoşnutsuzluğu izale için Sultan Mehmed, Halil Paşa'nın rakibi ve onun katlinde alâkaları olan Zağanos ve Hadım Şehabettin Paşaları azletmiş ve hattâ Zağanos'un kızı ve kendi zevcesi olan kadını da boşamıştır.

Tarihlerin çeşitli mütalealarıı gözden geçirilince İstanbul fethini müteakip Halil Paşa'nın tevkif edilerek Edirne'ye gönderilip orada hapis ve işkence ile yüz yirmi bin dukaya baliğ olan hazinesinin eskiden kalma ve yeniden mal mülk her ne varsa hepsi musadere olunarak [2] kırk gün sonra katlolunmuştur (Takriben 1453 Temmuz) [3].

[1] Françes, Ducas, Leonardo ve Nataldi, Kritovulos, Françes ile Ducas'tan naklen Hammer de Hayrullah Efendi Schulumberger muharebe esnasında imparatorun muhaberesinden bahsederler. Ahmed Muhtar Paşa merhum Halil Paşa hakkında frenk ve bütün Osmanlı tarihlerinde olan bu kaydın doğru olmadığını ve ekser Osmanlı tarihlerinde bu bapta bir kayıt bulunmadığını ve kendisinin de Varna ve Kosova muharebelerinde fevkalâde hizmeti görülen bu zat (Halil Paşa) hakkında yapılan ağır bir hıyanete inanmadığını sahih malûmat için tetkikat yapılmasını tevsiye etmektedir (Feth-i Celîl-i Kostantaniyye s. 192). Ahmed Muhtar Paşa'nın bazı tevarih-i Osmaniye dediği Bizans müverrihlerinden nakil yapmış olan Hayrullah Efendi Tarihidir.

[2] Hammer c. 3, s. 11 ve ondan naklen *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (Kâmil Paşa) c. 1, s. 88.

[3] Halil Paşa'nın katli hakkında İbn Kemal'den naklen aşağıdaki kaydı hulâsa ettik: İstanbul fethinin irtesi Çarşanba günü Halil Paşa azlolunup etbaiyle tevkif ve Halil Paşa Burgazı ünvaniyle meşhur zindanda haps edildi. ثقات Sikatdan naklolunduğuna göre Halil Paşa imparatorla dostluk idüp kendisine her zaman İmparatordan hediyeler gelirdi. Pâdişah İstanbul fethine azmedince Sultan-ı cihanı üstümüzden ahsen vechile

Halil Paşa'nın vakıf ve mülk bütün emval ve eşyası II. Beyazıt zamanında tamamen varislerine iade olunmuştur[1].

Neşrî Tarihi de fethin ertesi Çarşamba günü Halil Paşa'nın bütün müteallikatiyle hisarı beklemeğe müşerref kılmağa tutulup hapsolundu. Bunların hikâyetleri tavildir. Ve kaziyyeleri malûmdur. Zira Vakıa-i Halil Paşa âlemde meşhurdur, diyor[2].

HALİL PAŞA'NIN TESİSLERİ

Halil Paşa'nın cesedi İznik'e naklolunarak evvelden yaptırmış olduğu türbede kendisinden önce 12 Rebiülâhır 834/28 Kasım 1430 da vefat etmiş olan oğlu Yusuf Bey'in yanına defnedilmiştir.

Halil Paşa türbesi Yeni Çarşı caddesi üzerinde Nilüfer Hatun imareti civarındadır. Türbe inşa itibariyle babasının türbesi gibidir. Türbesinin karşısında imareti ve yanında mescidi varmış, türbenin kitabesi yoktur[3]. Türbenin içinde on iki adet kabir taşları işgal esnasında Yunanlı-

---

def' idiver deyu yalvarırdı o dahi male meyl idüp dürlü hiyel tertib itdi. Cümleden biri bu ki Rum diyarının ulema-i kibarını pâdişaha diledirdi. Pâdişah-ı âlempenah ol halden agâh olmuşdu. Vezirin tezvirlerine İstanbul muhasarası maslahatın görünceye kadar sabr itdi ve intikam emrini te'hîr itdi. Çün İnöz fethi ki İstanbul ve nevahisindeki kıla' ve bukaın fütuhatının neticesi düşmüştü temam olub mehamm-ı seferden feragat olundu. Âhiret ehline dahi ehl-i islâmın zafer ve nusretinin haber-i meserret eserin îlâm içinmezkûr paşa irsal olundu." İbn Kemal, Oruç Bey'in yazdığı gibi İnöz'ün zaptından sonra Halil Paşa katledilmiş ise, İnöz İstanbul'un fethi sırasında takriben Temmuz ayında alınmış oluyor. Halbuki Tarih-i Ebü'l-feth İnöz'ün zaptını 858 ve Takvimü't-tevarih de Halil Paşa'nın katlini 858 gösterirler. Behiştî (s. 103) ve İbn Kemal (c. 7, s. 88) Enez'in zaptının 857 ile 858 arasında olduğunu yazdıklarına göre Enez İstanbul fethinin akabinde alınmış oluyor. Halbuki o tarihte Midilli hâkiminin mutemedi ve kâtibi olan meşhur müverrih Ducas (s. 335) Enez'in zaptını 1455 senesi Ocak ayında olarak gösterir. Şu halde Halil Paşa'nın katli Enez'in zaptından çok evvel ve İstanbul fethi senesi içinde oluyor.

1 XV. ve XVI. asırda Edirne Paşa Livası (Gökbilgin).

2 Neşrî Tarihi c. 2, s. 706 ve 707.

3 Başvekâlet Arşivi 453 numaralı Tahrir defteri s. 102 Halil Paşa'nın evkafı görülüyor: Karye-î; كوش karye-î mezbure müşterek mülk imiş İlyas Paşa ile İbrahim Paşa arasında. Mezkûr İlyas Paşa hissesi oğlu Davud Çelebi'ye intikal etmiş ve mezkûr İbrahim Paşa hissesi oğlu Halil Paşa'ya müntekil olmuş, Merhum Halil Paşa İznik'te imaretine vakfetmiş elan mukarrer vakıftır." 166 numaralı Tahrir defterinde (s. 172, 173) Karaca Paşa'nın mülkü olup oğlu Umur Bey'e intikal eden Akhisar'da Gökgöz köyünü Halil Paşa satın alarak İznik'teki imaretine vakfettiği gibi yine orada Timurtaş köyünü hissedarlarından satın almış ve mezraasını ve babası İbrahim Paşa'dan intikal eden Orağı köyünü ve yine oradaki Pelid köyünü yine İznikte'ki imaretine vakfeylemiştir.

lar tarafından parça parça edilmiştir. Yalnız Halil Paşa ile birkaç mezar taşının yazıları okunabilmektedir. İmaret ile mescidin arsaları kalmıştır [1].

Âşık Paşa-zade (s. 191, 193) İznik'te Halil Paşa mescidi ile zaviyesinden bahsediyor. Halil Paşa mescit yaptırmış ise de zaviyesine dair bir kayıt görülemedi. Âşık Paşa-zade'nin Codex Cayol nüshasında Halil Paşa'nın Bursa'da Emîr Sultan dergâhına yaptırmış olduğu misafirhanesi olduğu görülüyor.

Halil Paşa'nın oğlu İkinci İbrahim Paşa 903 Zilhicce (Temmuz 1498) tarihli vakfiyesiyle babasının imaretine vakıf yapmıştır [2]. Bu vakfiyede babası Halil Paşa: فخر الوزراء الزمان السعيد الشهيد المرحوم المغفور له خير الملة و الدين خليل پاشا بن ابراهيم پاشا diye tavsif edilmektedir. Halil Paşa'nın Serez'de ceddi Hayreddin Paşa Camiine vakfı olup Edirne'de de (Halil Paşa Hanı) diye meşhur olan bir hanı vardı [3]. Halil Paşa Köstendil livasının İliçe nahiyesinde İznik'teki imaret ve mescidine vakıf yapmıştır [4].

Halil Paşa menkûp olarak katledildiği için kabir kitabesinde hiç bir elkap olmadığı gibi türbesinin inşası tarihi de belli değildir. Oğlu Yusuf Çelebi, 1430'da vefat ettiğine göre türbe bu tarihlerde yapılmış olabilir. Türbesinde küçük bir mezar taşı üzerinde vefatından sonra konmuş olan :

[1] İznik'te Türk Eserleri (Ali Saim) s. 63, 64. Bu türbenin plân ve tarifi hakkında Das Islamische Iznik isimli eserde (s. 87) malûmat vardır. Merhum Koyunluoğlu Memduh Bey İznik ve Bursa Tarihi isimli eserinde türbeyi Halil Paşa'nın vefat etmiş olan oğlu Yusuf'un zannederek Halil bin Yusuf bin İbrahim diye yanlış kaydetmiş ve bu hususta bazı indî mütalealar kaydeylemiştir.

[2] Vakıflar Umum Müdürlüğü (Kuyud-ı Atîka) müceddet Anadolu 2-3 s. 19.

[3] XIV. ve XV. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 143 Halil Paşa Hanı Edirne'de üç şerefeli camiin kıble tarafında üzeri kurşunla örtülü kârgir bir bina imiş. Halil Paşa Hanı, sonradan İstanbul'da Küçük Aysofya Evkafı musakkafatından sayılmış ve Babü's-saade ağası nezaretine verilmiştir. Hanın zelzeleden birçok yerlerinin yıkılması üzerine vakıftan yaptırmağa kudret olmadığından kurşun ve demir pençereleri ve fazla taşları satılarak 1160 H./1747 M. de yerine ahşap bir han yaptırılmıştır (Topkapı Sarayı Arşivi No: 7417). Daha sonraları bu han 1897 M. de yanındaki Çöplük hanı ile birlikte kaldırtılarak yerlerine Müşir Dairesi yapılmış ve daha sonra Umum Müfettişlik olmuştur (Edirne Tarihi, Osman Nuri Peremeci s. 93).

[4] Başvekâlet Arşivi 167 numaralı Tahrir Defteri s. 201.

خليل بن ابراهيم طاب ثراه

kitabesi vardır.

Halil Paşa'nın türbesinde kendisinden ve yukarıda adı geçen oğlu Yusuf Çelebi'den başka oğullarından Kazasker Süleyman Çelebi ile Vezir-i Âzam İkinci İbrahim Paşa'nın kabirleri ve İsa Paşa oğlu İbrahim Çelebi ve 969 H./1566 M. de vefat etmiş olan Nefise, Sitti ve Hatice isimlerinde üç kızı medfundur [1].

[1] Âşık Paşa-zâde Halil Paşa'nın İstanbul'da bir camii ile medresesi olduğunu yazmaktadır (s. 193). Hadikatü'l-cevami'de (c. 1, s. 97 de) Âşık Paşa-zâde'nin bahsettiği camiin 1026 ve 1036 (1617-1621) de ikinci defa vezir-i âzam olan Halil Paşa'ya ait olduğunu beyan ediyor. Çandarlı-zâde Halil Paşa'nın İstanbul fethini müteakip tevkif ve katledildiğinden Âşık Paşa-zâde'nin mütaleası varit değildir.

TARİHLERİN TETKİKİNDEN HALİL PAŞA HAKKINDA ŞU NETİCE ALINIYOR

1 — Halil Paşa, babasından sonra vezir-i âzam olup babası zamanında olduğu gibi devlet idaresini tamamen kendisine bırakmış olan II. Murad'ın tam bir îtimadını kazanarak işlerine hiç kimseyi müdahale ettirmeden devlet muamelâtını görmekte idi.

2 — Sultan II. Murad'ın saltanattan çekilmesi ve henüz on iki yaşında olan II. Mehmed'in hükümdarlığa getirilmesi üzerine Halil Paşa yine makamını muhafaza etti; fakat çocuk olan hükümdarın Lalası Zağanos ve Hadım Şehabettin Paşa'ların telkini ile emirler veren Sultan Mehmed'in vezir-i âzamın işlerine müdahalesi onu sıktı, bu suretle Zağanos Paşa ile araları açıldı.

3 — Macar ve müttefikleriyle yapılan muahedenin bozulması ve harbin başlaması üzerine durumu tehlikeli gören Halil Paşa diğer devlet erkâniyle görüşerek II. Murad'ı Haçlı ordusuna karşı kumandan olarak ordunun başına davet ettirdi. II. Murad, Başkumandan sıfatiyle Varna muharebesine giderken pâdişah olan oğluyla vezir-i âzamı Edirne'de bırakarak cepheye gitti. Harpten muzaffer olarak Edirne'ye avdeti müteakip yapılan telkin ve geçmiş durumların kendisine anlatılması üzerine tekrar hükümdar oldu ve Sultan Mehmed eski sancağı olan Manisa'ya gönderildi.

4 — Sultan Mehmed saltanattan uzaklaştırılmasının Halil Paşa'nın tertibi neticesi olduğunu öğrenerek ona karşı içinde bir kin besledi; fakat bunu meydana koymadı.

5 — II. Murad bir seneye yakın bir zaman sonra ikinci defa hükümdarlığı oğluna bırakarak Manisa'ya çekildi. Sultan Mehmed, Zağanos'un tesiriyle vezir-i âzamın tertibini bozuyordu. Bu müdahaleler Halil Paşa'yı pek sıkmıştı

6 — Bu sırada Edirne'de bir yangın çıkarak arkasından yeniçerilerin ayaklanması hâdisesi vukua geldi. Yeniçerilerin bu ayaklanmalarının nasıl bir sebeple vukua geldiği sarih olarak malûm değildir. Bunun, paranın ayarının bozulması ve bu yüzden maaşlı askerle esnaf arasındaki alış verişin tesiriyle olduğu rivayeti mevcut olduğu gibi, devlet erkânı-

nın yeniçerileri tahrik ile yapıldığıda îmâ edilmektedir. Fakat para ayarının bozulmasının ısyana sebebiyet vermiş olması daha doğru ve mantıkî olsa gerek. Bu yeniçeri ayaklanması Vezir-i Âzam Halil Paşa'nın tedbiriyle yeniçerilerin yevmiyelerine yarımşar akçe zammiyle bastırılmış olması birinci rivayeti teyid etmektedir.

7 — Bu ısyan olayını vesile yapan Halil Paşa devlet erkâniyle gizlice görüşerek Sultan Murad'ı saltanata davet etmişler ve sakin hayattan bıkmış olan Murad daveti kabul ederek gelmiş, yeniçeriler eski pâdişahlarını tezahüratla karşılamışlar ve evvelden alınan tertibat üzerine bir av eğlencesi için Edirne haricinde bulunan Sultan Mehmed ikinci defa hal' edilerek Manisa'ya gönderildiği gibi Lalası Zağanos Paşa da azlolunarak Balıkesir'de ikamete memur edilmiştir. Tabiî bu ikinci defa saltanattan alınması Sultan Mehmed'in Halil Paşaya karşı olan kin ve husumetinin artmasına sebep olmuştur.

8 — II. Murad'ın vefatı ve Sultan Mehmed'in hükümdar olması üzerine taraftarlarının çokluğu ve nüfuzunun tesirli olmasından çekinilen Halil Paşa sadrazamlıkta bırakılmış ise de Zağanos Paşa'nın gelerek tekrar eski nüfuzunu elde etmesi sebebiyle Halil Paşa, tehlikeli ve sıkıntılı bir duruma düşmüştür.

9 — Sultan Mehmed'in İstanbul'u zaptetmek istemesi üzerine son iki büyük Haçlı seferini (Varna ve İkinci Kosova'da) ve geçirilen büyük tehlikeyi görmüş olan Halil Paşa İstanbul muhasarası dolayısiyle yeni bir haçlı seferinden korkarak buna taraftar olmamış ve imparatorun müracaatlarını pâdişaha arz ile onu fikrinden vazgeçirmek istemiş ise de muvaffak olamamıştır.

10 — İstanbul muhasarası esnasında karadan yapılan büyük taarruzun muvaffak olamaması ve birkaç gün sonra Bizansın yerdımına gelmiş olan dört geminin Osmanlı donanmasını mağlûp ederek Haliç'e girmesi ve Papa tarafından otuz gemi ile yardım edileceği haberinin alınması, muhasaranın uzaması sebebiyle asker arasındaki hoşnutsuzluk ve bu sırada bir Macar heyetinin Osmanlı karargâhına gelerek muhasaradan vazgeçilmediği takdirde Macarların harbe girecekleri hususundaki tehdidi telâşı mûcip olmuştu. Evvelden beri korktuğu tehlikenin vukua gelmek üzere olduğunu gören Vezir-i Âzam Halil Paşa, imparatoru ağır şartlara bağlayarak muhasaranın kaldırılmasını söylemiş ise de rakibi olan Zağanos Paşa ve taraftarlarının tesiriyle Sultan Mehmed son bir hücum yapılmasını emrettiğinden 29 Mayıs hücumiyle İstanbul

düşmüş ve Halil Paşa ile taraftarları bahsi kaybetmişlerdir; fakat Vezir-i Âzam Halil Paşa, hükûmet reisi olmak îtibariyle etraflı düşünerek devleti bir felâkete sokmamak için elinden geleni yapmıştır.

11 — Halil Paşa'nın tehlikeyi görerek İstanbul'un muhasarasına taraftar olmaması bu muazzam şehrin alınması sebebiyle onun aleyhine gayet müessir bir propagandaya sebep olmuş, yukarılarda görüldüğü üzere imparatorla muhaberesi ortaya atılması ve bu suretle çürütülmek istenmiştir. Osmanlı kaynaklarına göre İstanbul'un fethini müteakip Fatih Sultan Mehmed, kendisini iki defa saltanattan ayıran Halil Paşa'ya karşı gizlediği kinini meydana vurarak intikamını derhal almış ve İstanbul'un alındığının ikinci günü kendisini tevkif ettirip Edirne'ye gönderdikten sonra evvelâ hapis ve sonra da katlettirmiştir.

Halil Paşa'nın terbiyeli, basiretli, asîl bir devlet adamı olduğunu Chalcondyle yazdığı gibi Müverrih Âlî de iktidar ve ehliyetini tasdik etmektedir. Yine Chalcondyle, II. Murad zamanında Halil Paşa'nın nüfuzundan bahsederken pâdişahın yanında herkesten ziyade îtibar ve hürmet görenin İbrahim'in oğlu Halil olduğu ve filhakika devlet ricali arasında ondan daha akıllı, zeki ve mütevazii bulunmadığını beyan eylemektedir [1].

Ducas ise Halil Paşa'nın insaniyetperver ve halîm olup aynı zamanda parayı sevdiğini beyan ediyor [2]. Bütün kaynakların tetkikinden Halil Paşa hakkında şu netice alınmaktadır :

Çandarlı-zâde Vezir-i Âzam Halil Paşa mesaisini II. Murad'ın saltanatından birinci defaki çekilmesinden itibaren dahilî ve haricî karışıklıklarla uğraşarak devletin sarsıntıdan kurtulmasına ve bütün mülkü muhafaza etmesine hasreylemişti. On iki yaşında olan II. Mehmed'in birinci defaki cülûsunda onun namına hükûmet işlerine müdahale etmek isteyen Zağanos ve Hadım Şehabettin Paşalarla onların taraftarlarının işlere müdahaleleri Halil Paşa'yı sıkmıştı. Bu suretle mes'ul mevkide olan Vezir-i Âzam ile gayr-ı mes'ul olan Sultan Mehmed adamları arasında daha ilk zamanda bir münaferet hasıl olmuş ve bu hal gittikçe büyümüştür.

Varna muharebesine takaddüm eden günlerde (Edirne- Segedin) anlaşmasının bozulmasından sonraki durum Halil Paşa'yı çok telâşa düşür-

[1] Chalcondyle 1632 tab'ı 146 ve 176 ve Âlî Künhü'l-ahbar c. 5, s. 223.
[2] Ducas (Bonn tab'ı) s. 251.

müş ve sırf onun tedbiriyle II. Murad başkumandan sıfatiyle ordunun başına geçerek Varna muharebesini kazanmış ve yine Halil Paşa'nın ısrariyle tekrar saltanatı kabul ederek Sultan Mehmed'in akıl hocası olan Zağanos Paşa'yı tekaüt ettirmiştir.

Halil Paşa Bizans imparatoru ile dost geçinmek taraftarı idi. Çünkü iki devlet arasındaki münaferet, imparatorun yanında bulunan Şehzade Orhan'ı Rumeli'ye geçirilerek saltanat iddiasiyle meydana çıkmasına sebep olabilirdi, nitekim Haçlılarla başlayan muharebeyi müteakip Varna harbine tekaddüm eden günlerde Haçlıların ikinci taarruzlarını desteklemek için imparator Ioannis, Şehzade Orhan'ı Rumeliye salıvermiş ve o da saltanat davasında bulunmuş ise de üzerine sevkedilen kuvvetlere karşı duramayarak sahile can atıp İstanbul'a kaçabilmişti [1].

İşte imparatorun Haçlıları Osmanlılar aleyhine tahriki ve Şehzade Orhan'ın durumu Çandarlı'yı imparatorla iyi geçinmeğe ve bir gaile çıkarmamağa sevketmekte idi. Daha sonra Kosova muharebesindeki Haçlı hareketi onun bu tedbirinde ne kadar isabetli olduğunu göstermiştir.

Bu sebepler dolayısiyle hükümet başkanı olan Halil Paşa'nın Bizansla iyi geçinmek istemesi siyaseti onun aleyhdarları tarafından vezir-i âzamın gâvur dostu olduğu ve imparatordan rüşvet aldığı şeklinde propaganda ile halk arasında şayi olmuş ve bu uydurma şayia Bizans tarihini yazan bazı Rum müverrihleri arasına kadar girmiştir. Bu uydurmaya, iki defa saltanattan hal'edilen II. Mehmed'in husumeti ve kini de ilâve edilince Halil Paşa'nın durumunun ne kadar nazik olduğu anlaşılır.

Bu hususta Profesör sayın Halil İnalcık tarafından neşredilen bir eserde [2] Halil Paşa'nın devlet idaresindeki durumunu gösteren bazı kısımları aşağıya nakilediyorum:

"Bu devirde hayatî bir mahiyet gösteren devletin iç ve dış siyasetini her halde o (Halil Paşa) idare ediyordu. Candarlı 1439 Floransa Konseyinde Bizans'ın ısrariyle alınan kararlardan (bu kararlar Osmanlılara karşı bir haçlı seferi yapılmasına dairdi) sonra Osmanlı devletinin başına o kadar felâketler getiren haçlı kuvvetlerini yeniden tahrik etmemek için azamî derecede ihtiyatlı bir barış politikasına taraftar görünüyor, bilhassa elindeki Osmanlı müddeisi Orhan Çelebi vasıtasiyle devletin emniyetini her an tehlikeye sokabilen Bizans'a karşı mülâyim, barışçı bir

[1] Gazavât-ı Sultan Murad bin Mehmed Han (Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar s. 39 197).

[2] Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar s. 81 ve 82.

tavır takınmıştı. Rum kaynaklarının hepsi onu Bizans'a karşı hayırhah ve dost göstermektedirler, rüşvet rivayetlerinin onun bu siyasetine karşı koyanlarla böyle bir siyasetin hakikî sebeplerini tamamiyle anlayamayan halk ve gaziler muhiti tarafından yayılmış ve oradan Bizans kaynaklarına aksetmiş olduğu kuvvetle tahmin olunabilir; mamafih zengin olan Halil Paşa'nın Bizans'taki malî menfaatları bu barışçı siyaseti destekleyen bir âmil de olabilir."

Çandarlı'nın barış siyaseti hakikatte II. Murad'ın siyasetidir... Bütün kaynakların müttefikan belirttikleri gibi II. Murad'ın Halil Paşa'ya sonsuz bir güveni vardı. 1443 de Macarlara karşı ve 1444 de Karamanoğlu'na karşı sefere çıkarken payıtahtın muhafazasını ona bırakmış ve nihayet tahtını fiilen onun vesâyeti altında olarak on iki yaşındaki oğluna terkederken devleti hakikatte eski vezirine terketmişti.

Çandarlı-zâde Halil Paşa haçlı seferlerini ve devletin geçirdiği büyük tehlikeleri gördükten sonra İstanbul muhasarasının Batı devletlerini tahrik ederek büyük felâketleri mûcip olacağından ve ceddi Kara Halil, amcası Ali ve babasının hizmetleriyle yükselmiş olan devletin sarsılmasından korktuğu için İstanbul muhasarasına taraftar görünmemiş; fakat onun bu sulhperver siyaseti ikinci Mehmed'in etrafındaki hasımlarının propagandalariyle Çandarlı-zâde aleyhine muvaffakıyetle kullanılmıştır.

HALİL PAŞA'NIN SERVETİ

Halil Paşa gerek baba ve ceddinden intikal etmiş olan ve gerek kendisinin tedarik ettiği servet sebebiyle çok zengindi. II. Murad her sene Mekke ve Medine fakirlerine göndermeği itiyat ettiği üç bin filoriyi (altını) bir ara hazinesinin darlığı sebebiyla Halil Paşa'dan ödünç alarak göndermiştir [1].

Halil Paşa'nın katli üzerine bütün hazinesi, mülkleri, hattâ vakfa tahsis ettiği emlâk, pâdişah tarafından musadere edilmiştir. Kritovulos bir müddet sonra bu servetin tamamen varislerine verildiğini yazmakta ise de [2] gerek Halil Paşa ve gerek oğullarının zaptedilen bir kısım vakıfları Fatih'in ölümünden sonra II. Beyazıd tarafından geri verilmiş olduğu tahrir defterlerinde görülmektedir [3].

[1] Âşık Paşa-zâde s. 196, 197.

[2] Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni s. 91.

[3] Başvekâlet arşivi 733 numaralı Tahrir Defteri varak; 301 T. Gökbilgin XV., XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 149. s. 117, 418.

HALİL PAŞA'YA İTHAF EDİLEN BİR ESER

İznik'li Şair Hümamî, adaşı olan Acem Hümamî'nin (Sî-nâme) ismiyle fırak ve iştikâya dair olan manzum farsca eserini yine manzum olarak Türkçeye çevirmiş ve bu münasebetle tercümesini yer yer gazellerle süsleyerek Vezir-i Âzam Halil Paşa'ya ithaf etmiştir. Hümamî bu Türkçe tercümesinin (Der medh-i Paşa-yı Muazzam-ı kâmran) başlıklı kısmında Halil Paşa hakkında şu mesnevî ile paşayı medhediyor:

Celilü'l-kadr (u) düstûr-ı muazzam
Halil âdı özi Pâşâ-yi âzam

Atası oldu paşalıkda meşhûr
Brahim bin Hayreddîn-düstür

Atası gerçi fevt oldı seleften
Bu hoş dürdane oldu ol sadeften

Vezaret bu zarafet kim bulub dur
Eben an ced ana mîras olubdur

Beraberdür katında hâk ile zer
Hemîn Âmmî Ali paşa'ya benzer

Civandur gerçi lâkin ol emîre
Kiyaset öğredür berna vü pîre

Ebü'l-hayr Ahmed tarafından tercüme edilen tıbdan *Saydele-i Ebû Reyhan* isimli eser de Halil Paşa'ya ithaf edilmiştir.

HALİL PAŞA'NIN EVLÂDI

Halil Paşanın, Ahmed, Yusuf, Mehmed, Süleyman, Mustafa* ve İbrahim isimlerinde altı oğluyla İlaldı, Esleme adlarında iki kızı olmuştur.

Bunlardan Ahmed 832 Şevval/1429 Temmuzda vefat ederek büyük babası İbrahim Paşa'nın İznik'teki türbesine defnedilmiştir. Yazılan kitabesine göre pek genç vefat ettiği anlaşılıyor. Halil Paşa'nın diğer oğlu Yusuf da babasının vezir-i âzamlığının ilk senelerinde vefat etmiş ve

* Halil Paşa'nın Mustafa adında bir oğlu olduğunu mahdumu İbrahim Paşa'nın 869 H./1464 M. tarihli Edirne camii vakfiyesinde görülür. Bu vakfiyede mütevelli olan evlâdının nesli münkariz olacak olursa, vâkıf mütevellinin kardeşi Mustafa Bey'in evlâdına şart konmuştur. Bu kayda göre Mustafa Bey daha evvel vefat etmiştir.

Halil Paşa'nın türbe ittihaz ettiği arsaya defnedilerek sonradan türbe yapılmıştır. Yusuf 12 Rebiulevvel 834/29 Kasım 1430 Çarşamba gecesi vefat ettiği sureti aşağıya yazılan kitabesinden anlaşılmaktadır[1]:

هذه الروضة المرحوم المبرور الذى انتقل من دار الشرور الى دار السرور
يوسف بن خليل بن ابراهيم طاب ثراهما ليلة الاربعة الثانى عشر من ربيع الاول
سنه اربع و ثلاثين و ثمانماية

Halil Paşa'nın oğullarından Mehmed Çelebi, Âşık Paşa-zâde tarihine dair *Giese*'nin tetkikine göre[2] Mehmed Çelebi tasavvufu ihtiyar etmiş yani tarikate intisap eylemiştir. Bunun kızı Selçuk Hatun 915 Safer ortaları/1509 Haziran tarihli vakfiyesiyle bazı yerlerini babasının yaptırmış olduğu mescidine vakfetmiştir[3]. Selçuk Hatun'un oğlu Hüseyin Bey ve onun oğlunun adı da Mehmed Beydir. Selçuk Hatun vakfının mütevelliliğine torunu Hüseyin Beyi tayin etmiştir[4].

Süleyman Çelebi :

Halil Paşa'nın en büyük oğludur. Bu da babası ve cedleri gibi medreseden yetişmiş kadılık yapmış ve babasının veziri âzamlığı zamanında kazasker olmuş ise de, senesi belli değildir. Yalnız Beyazıd Paşa'nın oğlu İsa Bey'in Bursa'daki mescit, medrese ve imaretinin 839 Ramazan/1436 Mart tarihli vakfiyesinin 846 H./1442 M. tarihli suretinde kazasker olduğu görülen Süleyman Çelebi bu vakfiyenin usule uygun olarak tertip edildiğini beyan ve tasdik ettiğine göre Kazaskerliği bu tarihten 846 H./

[1] Kitabe suretini tam itimat etmeyerek (çünkü kitabe yanlış olarak Halil bin Yusuf diye kaydedilmiştir) merhum Memduh Koyunlu'nun (İznik ve Bursa Tarihi) adlı eserinden aldım. Kitabe suretini koymayarak Yusuf'un vefatını kitabedeki tarihten bir gün sonra 13 Rebiulevvel olarak müşterek makalelerine dercetmişlerdir. Takvime göre kitabedeki leyletülerbaa Salı akşamı yani Çarşanba gecesidir. Ve ayın on ikinci gününün gecesine rastlamaktadır.

[2] Orada şöyle deniliyor (Halil Paşa katledilince üç oğlu kaldı biri Süleyman Çelebi, biri Mehmed Çelebi ve biri İbrahim Çelebi, Süleyman Çelebi Kazasker idi. Mehmed Çelebi tasavvufu ihtiyar etmişti ve İbrahim Çelebi, Sultan Beyazıd'a evvelâ kazasker olnp sonra vezir oldu).

[3] Tayyib Gökbilgin, XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası, s. 467. Selçuk Hatun Hüseyin Bey adında birine varmış ve ondan Mehmed Bey adında bir oğlu olup validesinin vakfına mütevelli olmuştur.

[4] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 100.

1442 M. den evvel veya o tarihte olmak icap eder[1]. Bu vakfiyede Süleyman Çelebi'nin tasdikini havi imzası şöyledir :

طالعته من اوله الى اخره امضيت و نفذته حرره الفقير سليمان بن خليل
القاضى بالعسكر المنصور غفر لهما

Süleyman Çelebi 849 Cemazielâhır/1445 Eylül tarihli Bursa'da Pars Bey vakfiyesinde de kazasker görülüyor. Bu vakfiyenin kenarında yine kendi el yazısiyle:

عرض على مقبلته حرره سليمان بن خليل القاضى بالعسكر المنصور غفر لهما

ibaresiyle vakfiyeyi tasdik etmiştir[2].

Süleyman Çelebi'nin 857 Safer/1453 Şubatta kazaskerliği devam ettiği Sekîne isiminde bir kadının veresesiyle musalehasını havi Edirne Kadısı İbrahim bin Halil ile kardeşi Süleyman Çelebi'nin tasdiklerini havi huccetteki imzalarından anlaşılmaktadır[3].

Bu huccette İbrahim Çelebi'nin imzası :

جرى ما وقع عندى حرره ابراهيم بن خليل القاضى بأدرنه المحميه عفى عنهما

[1] Maliyeden Başbakanlık Arşivine devredilen No. 162/9 bu vakfiyenin baş tarafında Süleyman Çelebi'den başka Molla Fenarî'nin oğlu Yusuf bin Mehmed bin Hamzatü'l-fenârî, Şair Ahmed Paşa'nın babası Veliyyüddin ve kazasker Mustafa bin Yusuf (Hoca zade) ve Kazasker Ahmed Güranî (Molla Güranî) ile Bursa Kadısı Mehmed bin Feramüz (Molla Hüsrev) ve yine Bursa Kadısı Mehmed bin Armağan (Molla Yeğen) Bergama Kadısı Ahmed bin Evliya, Seferihisar Kadısı (Hızır bin Celâlüddin'in) İstanbul fethini müteakip ilk kadı olan (Hızır Bey) imzaları vardır. Vakfiyedeki bu imzalara göre vakfiyenin sonradan birkaç defa görülerek tasdik edildiği anlaşılıyor. Şakayık Tercümesi'ne göre Veliyüddin bin İlyas'ın 832 H./1428 M. de kazasker olduğu anlaşılıyor. 846 İsa Bey vakfiyesinde Süleyman Çelebi'nin de imzası görüldüğüne göre ya bu tarihte kazaskerin iki olduğu veyahut Süleyman Çelebi'nin Veliyyüddin Efendi'den sonra kazasker olduğu ve bu tarihte henüz iki Kazasker bulunmadığı kuvvetle zan olunur. Vakfiyede imzası görülenlerden Mustafa bin Yusuf ile Molla Şemseddin Ahmed Güranî Fatih Sultan Mehmed zamanında kazasker olmuşlardır.

[2] Topkapı Sarayı Arşivi No: 3300.

[3] Sekîne Hatun, merhum oğlu Mehmed bin İshak Bey'in muhallefatındaki hisseсinden dolayı müteveffanın veresesiyle musalâhasını mübeyyin Edirne Kadısı İbrahim bin Halil ile biraderi (Kazasker Süleyman bin Halil) in imzalarını havi huccet (Başvekâlet Arşivi Emîri tasnifı Fatih devri vesikaları numara 26). Bu huccette en üstte ince yazı ile Kazasker Ali bin Yusufu'l-Fenarî'nin imzası vardır.

tarzındadır. Biraderi Kazasker Süleyman Çelebi'nin imzası da:

عرض على فقبلته نمقه الفقير سليمان بن خليل القاضى بالعسكر المنصور
غفر لهما

ibarelidir. Süleyman Çelebi'nin 851 H. 1447 M. de kazasker bulunduğunu gösteren Edirne'nin Karmıklu köyünün vakıfnâmesinde imzası bulunduğunu Şekayık mütercimi Mecdî Efendi beyan ediyor [1].

Süleyman Çelebi, babası Halil Paşa'nın katli üzerine azledilmiştir. Tura Han bin Paşayiğit'in Malkara'daki mescit, medrese ve zaviyesi dolayısiyle tertip ettirdiği 859 Muharrem/1454 sonu ve 1455 iptidası tarihli vakfiyesindeki şahitler arasında Süleyman Çelebi'yi vazifesiz olarak görmekteyiz. Vakfiyede Süleyman Çelebi bin Halil Paşa imzası vardır [2].

Bu suretle Şekayık'ın Arapca metninde Süleyman Çelebi'nin, babasının sağlığında vefat ettiği hakkında kayıt tashihe muhtaçtır. Yukarıda gösterdiğimiz en son vesikaya göre Süleyman Çelebi 1455 de veya daha sonra vefat etmiştir ve kabri İznik'te babasının türbesindedir.

Süleyman Çelebi'nin Hayreddin ve Mehmed adlarında iki oğlu vardı. Bunlardan Hayreddin Çelebi'yi 891 Zilhicce,/1486 Aralık tarihli Emîr-i Kebîr Lala Hayreddin vakfiyesindeki şahitler arasında görmekteyiz; vakfiyede imzası Hayreddin Çelebi bin Süleyman Çelebi bin Halil Paşadır [3]. Diğer oğlu Mehmed Çelebi de 895 Recep iptidasında (21 Mayıs 1490) vefat etmiştir [4]. Mehmed Çelebi'nin oğlu Cafer Çelebi 919 H. 1515 M. de hayattadır [5].

İbrahim Paşa :

Halil Paşan'ın en küçük oğlu olup II. Bayezid zamanında kazasker ve vezir-i âzam olması itibariyle kendisinden daha aşağıda bahsedilecektir.

[1] Şekayık Tercümesi (Mecdî) s. 126.

[2] Vakıflar Umum Müdürlüğü kuyûd-ı kadîmesinde mahfuz tomar şeklinde olan Tura Han Beğin orijinal vakfiyesi.

[3] Vakıflar Umum Müdürlüğü İstanbul sâni defteri s. 264.

[4] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 100.

[5] خلفت الاكابر جعفر چلبى بن محمد چلبى بن سليمان چلبى ابن المرحوم خليل پاشا جده الا على سابقا (Bursa Mahkeme-i Şer'iyyesi Sicilli A 23/25 s. 9. b sene 919 Muharrem.)

Esleme Hatun :

Halil Paşa'nın kızlarından olan Esleme Hatun Yahşi bin Hamza Beyin zevcesi olup[1] ümeradan Sofu Ali Bey adında bir oğlu ile Hafîze ve Ayşe isimlerinde iki kızı vardır. Bu hanım Bursa ve Mudanya'daki emlâkini Serez'de ceddi Hayreddin Paşa'nın camiine vakfetmiştir. Vakfiyesi vefatından sonra 903 Muharrem, 1497 Eylül'de tertip edilmiştir. Oğlu Sofu Ali Beyin de 894 H.1489 M. tarihli vakfiyesi vardır. Vakfiyesinde Ali Beyin Hasan ve Hüseyin isimlerinde iki oğlu olduğu görülüyor[2].

İlaldı Hatun :

Bu da Halil Paşa'nın kızıdır zevci Bâlî Bey'den Hatice adında bir kızı olmuştur. İlaldı Hatun 906 H, 1500 M. tarihli vakfiyesiyle Bursa'da Zeyniler'de Şeyh Abdüllâtif zaviyesinin bulunduğu mahalledeki hanesini çocukların ve yetimlerin okumaları için vakfetmiştir. Bundan başka zevci Bâlî Beyin ruhu için de Hacı Ramazan Camiinde tesbih çekilip cüz okunması için vakıf yapmıştır. İlk muallimin adı Kemal Halifedir. Vakfına kızı Hatice Hanım ile ondan sonra onun çocuklarını mütevelli koymuştur. Şayet nesli kesilecek olursa, biraderi İbrahim Paşa'nın evlâdının mütevelli olmasını tespit ettirmiştir[3]. İlaldı Hatun ile kızı Hatice hanımın vakfiyeleri Bursa'da Vakıflar Müdürlüğünde[4] mahfuzdur. İlaldı Hatun'un 917 Zilhicce tarihinden evvel Bursa'da vefat ettiği Bursa Mahkemesi sicillinde görülmektedir[5].

[1] Yahşi Bey'in, Bayezıd Paşa'nın biraderi Hamza Bey'in oğlu olması muhtemeldir.

[2] Vakıflar Umum Müdürlüğü müceddet Rumeli defteri numara: 49 s. 114 ve Sofî Ali Bey'in vakfiyesi aynı defter s. 116.

[3] İlaldı Hatun vakfiyesi Bursa'da Emîr Sultan Şeyhinin elinde idi. Başvekâlet Arşivi tahrir defteri numara: 166, sene 937. Bu defterde İnegöl'deki emlâk arasında (Mülk-i İlaldı Hatun binti Halil Paşa) kaydiyle bu hanımın mülkünden bahsedilmekte dir. Vakfiyesindeki kayda göre bu hanım İnegöl'de Beyazıd Paşa kızı Hatice hatun'dan yer almış ve vakfetmiştir. Yine aynı tahrir defterinde (s. 26) vakf-ı evlâd-ı İlaldı Hatun binti Halil Paşa kızı ile evlâdının vakıflarından bahsedilmektedir.

[4] Hayrullah Efendi Tarihi (c. 7, s. 89) ilk Nakîbü'l-eşraf Seyyid نطاع Nıtâ'ın oğlu Seyyid Mehmed'in Halil Paşa'nın kızını alarak ondan Seyyid Zeynelâbidin'in doğduğunu beyan etmiştir.

[5] شهد مصطفى بن عبد الله وحمزه بن اسحق غب الدعوى و الاشهاد الشرعين الصادرين عن منصور بن عبد الله الثابت وكاله الدعوى و الاثبات عن قبل حاملة هذا الكتاب فخرالنسا خاتون بنت حاجى خليفه بان المرحومة ايل الدى خاتون بنت المرحوم خليل پاشا الوزير سابقا المتوفى انه فى بروسة المحروسه . .

917-918 tarihli Bnrsa Mahkeme-i Şer'iyyesi sicili, vrk. 105, 2 Zilhicce 917.

MAHMUD ÇELEBİ BİN İBRAHİM PAŞA

II. Murad'ın Vezir-i âzamı Çandarlı-zâde Büyük İbrahim Paşa bin Hayreddin Paşa'nın oğlu ve Vezir-i Âzam Halil Paşa'nın küçük kardeşidir. Valdesi Isfahanşah Hatun veya Hanım Hatun Dede Bâlî'nin kızıdır[1]. Osmanlı Devleti ümerasından ve sancakbeylerinden olan Mahmud Bey, Sultan Murad müteaddit kız kardeşlerini evlendirdiği sırada o da Çelebi Sultan Mehmed'in kızlarından Hafsa Hatun'ı almıştır[2].

Mahmud Bey, Bolu Sancakbeyliğinde bulunduğu sırada Macar Kıralı kumandası altındaki Haçlılarla vukubulan muharebede düşmanı takip ettiği esnada Niş (*Şehirköy*) de *Jan Hunyadi Yanuş*'un pususuna düşerek esir edilmiştir (1444). Mahmud Bey esir düştükten sonra Sırp despotuna teslim edilmiş, esaretinde iyi muamele görmüş, kendisine riayet edilmiş ve Sırp despotunun tavassutiyle harp müzakereleri yapılmak üzere Edirne'ye gelen Macar murahhas heyetiyle birlikte gönderilmiştir.

Sultan Murad Haçlılarla Edirne - Segedin muahedesini imzaladığı sırada kabul edilen maddelerin birisi de hemşiresinin zevci Mahmud Bey'in esaretten kurtulmasına mukabil verilecek fidye-i necat idi[3].

[1] Başvekâlet Arşivi (Emîrî Tasnifi - II. Murad devri vesikaları numara: 9).

[2] Tâcü't-tevarih c. 1, s. 321, II. Murad 828 H. 1420 M. tarihinde Candar Oğullarından İbrahim Bey'in kızını aldığı zaman yedi kız kardeşinden üçünü Karaman Oğullarından İbrahim, Alâüddin Ali ve İsa ve ikisini Candar oğlu İbrahim Bey'le onun biraderi Kasım Bey'e ve diğer ikisini de Anadolu Beylerbeyisi Karaca Bey ile Cendereli-zâde İbrahim Paşanın küçük oğlu Mahmud Bey'e vermiştir. Mahmud Bey'in zevcesinin adının Hafsa olduğu Başvekâlet Arşivi 733 numaralı tahrir defterinde görülüyor: "Karye-i Zafer köy Tâbi-i İznik vakf-ı Hafsa Hatun binti Sultan Mehmed bin Bayezıd Han tâbe serahunun Bursa'da olan mescidine vakıftır. Zevci olan Mahmud Bey ibn İbrahim Paşa bi-tarîkil-hibe mâlik olmuş. Ellerinde mülknâmeleri vardır. s. 297".

[3] Bir gün Mahmud Bey'in menkûhası hemşire-i Sultan, şevherinîn (kocasının) halâsı için pâdişaha el öpmeğe geldi ol şehriyar-ı merhamet-şiâr hemşiresini matem-zede gördükte hareket ve şevherinin istihlâsına vait buyurdular (Heşt Behişt Tercümesi - Hamidiye Kitapları 928 s. 414 b). Kezalik Behiştî (s. 76) Tâcü't-tevarih c s. 373, Âlî c. 5, s. 210, Neşrî de şöyle diyor (s. 646): Sultan Murad Edirne'ye gelicek kız kardeşi ki Mahmud Bey'in hatuniydi; matem suretinde gelip hünkârın elini öpüp tazarru edip Mahmud Çelebi'nin halâsı için hünkâra yalvardı, hünkârın dahi özü göyünüp Mahmud Çelebi'yi satın aldı..."

Netekim sulh tekarrür edince Mahmud Bey için yetmiş bin duka altını tesviye edilmiştir[1]. Ve bazı kayıtlara göre Semendire'ye mukabil iade edilmiş imiş[2].

Esaretten döndükten sonra Mahmud Beyin hangi hizmetlerde bulunduğunu bilmiyoruz. Fakat gerek müverrih Âlî'nin beyanından (s. 224) ve gerek camii kitabesindeki (قرة عين الامارة) ibaresinden sancak beyliğinden yukarı hizmet almadığı anlaşılıyor. İznik'te 846 H/1442 M. tarihli bir camii vardır. Kendisi de vefatından sonra camiinin mihrabı önüne defnedilmiştir. Kabri demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Vefatı tarihi belli değildir. Zevcesi Hafsa Sultan da Mahmud Bey'in vefatından sonra hacca giderek orada ölmüştür[3]. Hafsa Sultan Bursa'nın Tahtakale mahallesinde bir mescit yaptırıp 847 Ramazan/1444 Ocak'ta vakfiyesini tertip ettirmiştir[4].

Mahmud Çelebi'nin İznik'teki camii Orhan Gazi'nin camie çevirdiği Ayasofya Camii ile Yenişehir kapısı arasındadır. Bu Cami, Mahmud Çelebi'nin ceddi Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmış olan Yeşil Camiin

[1] Âşık Paşa-zade s. 131; Oruç Bey s. 54; Tâcü't-tevarih c. 1. s. 373, 374, Mahmud Bey için nice bin flori verildiğini beyan ile miktarını göstermediler. Hammer (Atâ Bey Tercümesi c. 2, s. 214) Engel'in Macar Tarihi'nden naklen bu fidyenin yetmiş bin duka olduğunu yazmaktadır. Keza Halil İnalcık notla gösterdiği kaynaklardan naklen Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar, s. 17.

[2] "Vaktâ ki Sultan Murad Edirne'ye geldi, hâher-i afîfesi libas-ı matem ile huzuruna varıp girye eyledi. Fe-lalkcerem ona merhameten Semendire'yi küffara verip Mahmud Bey'i halâs eylediler." Âlî c. 5, s. 210 ve Hayrullah Efendi c. 7, s. 88. Neşrî ile Wittek de Der Islam mecmuasındaki makalelerinde (s. 99) ve müteakip yerde Semendire'nin iadesi suretiyle Mahmud Çelebi'nin serbest bırakıldığını beyan ediyorlar.

[3] Rüstem Paşa Tarihi'nde varak 98 (Rıza Paşa Kitapları) Çelebi Mehmed'in kızını Mahmud Bey'in aldığı kaydedildikten sonra "Ol Hatun Mekke'de vefat ettikim anda yatur..." Neşrî de s. 582 aynı mütaleayı yazar ve Behiştî aynı mütalea. Tâcü't-tevarih c. 1, s. 321'de Neşrî'den naklen vardır. Bursa'da Çelebi Mehmed'in türbesinde ayak ucunda isimleri levhalarla, sonradan kabirlerinin üzerine yazılmış. Sitti Hatun, Ayşe Hatun ve Hafsa Hatun isimleri görülüyor. Hafsa Hatun, Mekke'de vefat ettiğine göre kabir olarak gösterilen mezar belki makamdır.

[4] Mahmud Bey camii hakkında merhum Mimar Ali Saim Ülgen'in Vakıflar Dergisinde (c. 1, s. 59) güzel bir tetkiki vardır.

bir nümunesi gibidir [1]. Camiin işçiliği incedir. Tahrir defterlerinde cami vakfından bahsediliyor.

Camiin iç kapısı (medhal) üzerindeki üç satırlık kitabe sureti:

١ — بنى هذه المسجد قرة عين الامارة و ثمرة دوحة الوزارة صاحب الخيرات والمبرات و خاصبا العوايد و المعبدات چلبى محمود لازالت خيراته متو

٢ — الية ودولته متعالية ابن الصاحب الاعظم والناصب الافخم المرحوم السعيد المغفور الشهيد ابراهيم پاشا نور الله مضجعه (فى) زمان دولة ملك واوان السلطان

٣ — ناصب رايات الهدى و الايمان حافض منات الكفر و الطغيان حافظ البلاد بسط الامن و الامان مراد بن محمد خان خلد مملكته و ابد دولته فى سنة ست و اربعين و ثمانمايه هجريه الحمد لله وحده

Kitabedeki hasib daha aşağıdaki خاصب sahip'le kafiye olarak konmuştur. Lugatte خصب ḫasîb ve cem'i olan Aḫsâb kullanılmıştır. Ucuzluk demektir. متعاليه kelimesi mütevaliyeye kafiye olarak bulunmuştur ve متعال kelimesi Esma-i İlâhiyedendir. Yine oradaki sahib kelimesi Anadolu Selçukîlerinde vezirlerin unvanlarından olup Selçuklulara ait kitabelerde (sahib-i azam) olarak görümektedir [2]. ناصب Nâsıb kelimesi de sahib kelimesine seci olarak getirilmiştir. (Hafız-ı Menat) yukardaki kitabede (nasıb-ı râyât-ı hudâ) ile münasebettar olarak hidayet ve îman bayraklarını dikerek Menat putlarını alçaltan demektir ki bu unvana Sultan II. Murad'ın nâil olduğu anlaşılıyor.

[1] Vakf-ı İmaret-i Mahmud Çelebi biraderi Halil Paşa'dır Nefs-i İznik Gölḫisar nahiyesindeki evkafı 251 numaralı tahrir deferi. İcmal-i Evkaf-ı Hakan-î der liva-i Burdur. Balat kazasındaki Kızılöyük köyünü Menteşe oğlu İlyas Bey Çandarlı zade İbrahim Paşa'ya mülk olarak vermiş. Onun vefatından sonra oğullarından Halil Paşa ile Mahmud Çelebi'ye intikal eylemiş. Mahmud Çelebi de kendi hissesini İznik'teki imaretine vakfeylemiştir.

[2] Osmanlılarda bazı vezir hakkında bu ünvana tesadüf edilmektedir ki İkinci İbrahim Paşa'nın vakıfları arasındaki 899 Recep/1494 Nisan tarihli vakfiyesinde görülüyor (Vakıflar Umum Müdürlüğü Sadis-i İstanbul s. 21).

II. İBRAHİM PAŞA BİN II. HALİL PAŞA

Halil Paşa'nın küçük oğlu olup 833 H./1459 M. de veyahut bir sene sonra Edirne'de doğmuştur[1]. Bu da ceddi ve babası gibi medreseden yetişmiştir. Şekayık Tercümesinin kenarındaki ilâveye göre 855 H./1451 M. de Edirne kadısı olmuştur[2]. Doğum tarihine göre o sırada yaşı yirmi bir veya yirmi iki oluyor. Babası Halil Paşa'nın vezir-i âzam bulunmasının bunda tesiri olmak ihtimali vardır.

Kritovulos'un kaydına göre Halil Paşa'nın katlinden sonra bütün emlâki ve hazinesi musadere edilmiş ve varislerine de cüz'î bir şey bırakılmış ise de, sonra bunlar iade olunmuştur[3]. Şekayık Tercümesinde Halil Paşa'nın katlinden sonra İbrahim Çelebi'nin de Edirne kadılığından azledildiği, pek çok zaruret çektiği yazılmaktadır[4]. Fakat Fatih Sultan Mehmed, Halil Paşa hakkındaki kin ve adavetini oğluna teşmil etmeyerek onu biraz müddet mazul bırakmakla beraber yine eski vazifesine iade edip 869 Cemazielâhır ortalarına (1465 Şubat) kadar on dört sene Edirne kadılığında bırakılmıştır[5].

[1] Halil Paşa oğlu İbrahim Çelebi ki Sultan Bayezıd devletinde vezir-i âzam olmuştur. Sene-i mezburede (833) vücuda gelmiştir. Tâcü't-tevarih c. 1, s. 347, Oruç Bey Tarihi s. 49, 114. Bir nüshasında 833 ve diğer nüshasında 834 görülüyor. "Vezir Halil Paşa oğlu İbrahim Çelebi ve Emin Bey oğlu Mehmed Çelebi bu yıl vücude geldiler. Hicretin sekizyüz otuz dördünde."

[2] Şekayık Tercümesinin kenarındaki ilâve. s. 220.

[3] Kritovulos (Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni) s. 91.

[4] Şekayık Tercümesi (Mecdî) s. 220.

[5] Emirî Efendi tasnifi (Fatih dosyası) s. 26 bu 866 H./1465 M. vesikası Sekîne Hatun'un merhum oğlu İshak Bey'in muhallefatındaki hissesinden dolayı verese ile musalâhasını mübeyyin Edirne Kadısı İbrahim bin Halil tarafından tanzim olunan 857 Safer/1453 Şubat tarihli huccet ile yine sene Ca. sonları tarihli aynı aileye ait diğer bir vesikada (XV. ve XVI. asırda Edirne ve Paşa Livası) (s. 333) ve 862 Cemaziülevvel 1458 tarihli Çandarlı-zâde Ali Paşa'nın köleliğinden yetişme Timurtaş Paşa bin Abdullah'ın 820 H./1417 tarihli evlâdiye vakfından Edirne Kadısı İbrahim bin Halil imzasını havi vesika aynı eser (s. 203) ve 865 Rebiulevvel/1461 Ocak tarihli Hüseyin Bey Çelebi bin İshak bin Koç Hüseyin Bey'in akçe istikrazı dolayısiyle Edirne Kadısı İbrahim bin Halil'in vermiş olduğu huccet (emri-Fatih devri 23, 26 ve oradan naklen) Edirne ve Paşa Livası s. 333) ve 866 Cemaziyelevvel/1465 Şubat'ta yeniçeri ağası Korucu Doğan Bey'in zamanında da İbrahim Çelebi Edirne kadısıdır. Yine Edirnede Hacı Kemaleddin bin Abdullah'ın 869 Cemaziyelâhır tarihli vakfiyesinde (انا العبد الذليل ابراهيم بن خليل القاضي بدار النصر ادرنه عفي عنهما) kaydiyle Edirne Kadısı İbrahim Bin Halil Çelebi'nin imzası görülür.

İbrahim Çelebi Edirne kadılığından sonra kazasker olmuş ve 873 H./1468 M. de Amasya Sancakbeyi Sultan Bayezıd'ın Lalalığına tayin edilmiştir. 877 Şevval/1473 Martta Fatih'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan üzerine yaptığı seferde II. Bayezıd'ın Lalası olarak görülmektedir [1].

İbrahim Çelebi 888 Şevval/1483 Aralıkta Anadolu Kazaskeri 890 H./1485 M. de Mevlâna Kestelli'nin yerine Rumeli kazaskeri [2] ve 891 Safer/1486 Şubatta üçüncü vezirliğe tayin edilmiştir [3].

İbrahim Paşanın 892 Safer/1487 Ocakta İkinci vezir olup defterde kendisinden evvel adı geçen yani vezir-i âzam olan Hersek-zâde Ahmed Paşa'dır. II. Bayezıd Edirne'de yaptırmış olduğu tesislerine İbrahim Paşa'yı mütevelli koymuştur [4].

894 Rebiulevvel/1489 Şubatta Divanda Davud Paşa, İbrahim Paşa ve Ali Paşa'lar vezir olarak bulunuyorlardı.

895 Cemaziüleevvel/1490 Mart tarihinde divanda Davud, İbrahim, Ali ve İskender Paşa'lar bulunuyorlardı. Davud Paşa Vezir-i Âzam, İb-

[1] Şehzade Beyazıd'ın Lalası İbrahim Çelebi, Otlukbeli galibiyetinden sonra Beyazıt tarafından bir emirle pâdişahın yanına gönderilmiş Sultan, Mehmed'in neşesinden cesaret alan İbrahim Çelebi, bu zaferden sonra İran tarafına gidilerek istilâ edilmemesinin sebebini istifsar etmiş. Sultan Mehmed tebessüm ederek: "Kendisini mağlûp ettik. Oğlunun başı kesildi, bu kadar acı ona kâfi, hanumanını söndürmek olmaz. Ona bu işi ben yapmadım, kendisi istedi ve kendi buldu" demiştir. (İbn Kemal Tevarih-i Âl-i Osman. Türk Tarih Kurumu yayınlarından s. 400).

[2] Şekayık Tercümesi (Mecdî s. 226) Ravzatü'l-ebrar s. 394 (888 Şevval 1483) Aralık'ta Anadolu Kazaskeri bulunduğu (Topkapı Sarayı Arşivi 5527 Kapuağası Hüseyin Ağa vakfiyesinde görülüyor. Herat'lı Âhî'nin II. Bayezıd vekayiini kaleme aldığı Farsca Şehnamesinde 889 H./1484 M. de yapılan Boğdan seferinde İbrahim Çelebi'nin henüz Anadolu kazaskeri olduğu ve 890 H./1485 M. de Hekim Mehmed Bin İbrahim Şirvanî vakfiyesinde kazasker (Rumeli) bulunduğu görülüyor.

[3] Mevlâna Bahaeddin, İbrahim Çelebi'nin kazaskerlikten vezirliğe tayinine (Vezaret-i o mübarek bâd) terkibini tarih düşürmüştür. (Tâc-zade Sâdi Çelebi Münşaatı s. 69). Tâcü't-tevarih c. 2, 890 H./1485 M. de kazasker, 891 H. de vezir olduğunu yazmaktadır. Müneccimbaşı (c. 3, s. 411) ise 890 da Hızır Bey Zade Mehmed Paşa'nın azli üzerine vezir olduğunu gösterir. Şekayık Tercümesi 891 H./1486 M. de vezir olup yerine Vildan-zadenin kazasker olduğu görülüyor.

[4] Tokatlı Hacı Ivaz Paşa vakfiyesinin hazinede alıkonulan aslının kitabesindeki 10 Rebiulevvel 894/11 Şubat 1489 tarihli derkenarında mütevellilerin elindeki vakfiyenin eskiliğine binaen değiştirilmesi ile bu yenilemeden bahseden (Maliyeden Başbakanlık arşivine devredilen vakfiyelerden 162/2 numaralı Hacı Ivaz Paşa vakfiyesi).

rahim Paşa ikinci, Hadım Ali Paşa üçüncü vezir olup İskender Paşa ise Rumeli Beylerbeyi idi[1].

İbrahim Paşa 904 Muharrem/1498 Ağustos'ta Hersek-zâde Damad Ahmed Paşa'nın[2] yerine vezir-i âzam oldu[3]. Aynı sene içinde 1499 da pâdişahla beraber İnebahtı seferine gitmişti. Muhasara edilen İnebahtı kalesiyle etrafı mevsim münasebetiyle pek sıcak olduğundan II. Bayezıd karargâhını İnebahtı'ya yakın yaylaya kurdurmuş *Tâcüt'-tevarih'e* göre aynı günde İbrahim Paşa vefat etmiştir (905 Muharrem/1499 Ağustos)[4]. İbrahim Paşa'nın yerine Mesih Paşa vezir-i âzamlığa getirilmişti[5]. İbrahim Paşa İnebahtı'da medfundur[6].

Dursun Bey, İbrahim Paşa'nın sîmaca babası Halil Paşa'ya benzediğini beyan ediyor. Vefatında altmış yedi veya altmış sekiz yaşlarında idi. Tercüme-i haline dair olan eserlerde İbrahim Paşa'nın tedbirli, iyi görüşlü, işgüzar, iyilik-sever, cömert, kapısı herkese açık, kendisine fenalık edenlere bile ikbal devrinde ikram ve iltifat ile onları utandıracak kadar mütevazı idi. *Şekayık*'ın yazdığına göre hergün sofrasında pek çok fakir ve muhtaç insanlar yemek yermiş, bundan dolayı vefat ettiği zaman ancak sekiz bin akçe nakdi çıkmıştı[7]. Tercüme-i haline göre *Şekayik*'teki malûmat hemen tamamen yanlış olup Tâcü't-tevarih de aynı

[1] O tarihte vezir bulunduğu kendisinin İstanbul, Kastamoni ve İznik'teki vakıflarına ait vakfiyesinde görülür (Vakıflar Umum Müdürlüğü İstanbul Sadis 49. s. 21).

[2] Hersek-zâde, II. Bayezıd'ın kızlarından Şehzade Hundi Hatun'un zevci idi (XV ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası).

[3] Şekayık zeyli Atâyî de (s. 122) 902 Recep 1497 Martta Davud Paşa yerine vezir-i âzam olduğunu yazar.

[4] Hanivaldnus'un İbrahim Paşa'yı 889 H./1484 de vezir göstermesi yanlıştır. Kili ve Akkerman seferinde Kazasker olması dolayısiyle pâdişahla beraber seferde bulunması kanundu. Nitekim daha yukarıda adı geçen Şair Âhî'nin Şahnamesinde Kazasker bulunduğu görülüyor.

[5] Tâcü't-tevarih c. 2, s. 98, Âşık Paşa-zâde (s. 258), İnebahtı'nın zaptı 3 Muharrem 905 ve Behiştî s. 183, 21 Muharrem 905 (24 Ağustos 1499) ve Hammer (c. 4, s. 48) de 26 Ağustos 1499 ve Hammer (c. 4, s. 48) de 26 Ağustos 1499 (19 Muharrem 905 gösterilmektedir ki Behiştî'nin kaydından iki gün farklıdır). Hammer'in İbrahim Paşa'nın vefatını Edirne'de göstermesi menbaı olan Tâcü't-tevarihin ibaresini yanlış anlamasındandır.

[6] İznik'te babasının türbesinde İbrahim Paşa'ya ait bir kabir varsa da kitabesi yoktur. Ya cesedi buraya nakledilmiş veya bir makam ihdas edilmiştir.

[7] Şekayık Tercümesi s. 223 ve Tâcü't-tevarih c. 2, 514 ve Hadikatü'l-vüzera s. 19.

menakıbı oradan nakletmiştir [1]. Kendisinin eli açık olduğuna dair şöyle bir vakıa naklolunur:

Bir gün Sultan Bayezıd ulema ile bir meclis yaparak Hatip-zâde Muhyiddin Mehmed ile Alâüddin Arabî'nin mubahesesi esnasında Hatip zâde'nin bazı sözleri pâdişahın canını sıkmış. Bunu anlayan Hatip-zâde yapılan mübahaseye dair bir risale kaleme alarak Vezir-i âzam İbrahim Paşa vasıtasiyle pâdişaha takdim etmiş ise de Sultan Beyazıd'ın hiddeti geçmediğinden cevap vermemiş. Hatip-zâde bu risaledeki isabeti dolayısiyle pâdişahın iltifat ve ihsanını beklerken ümid ettiğini bulamayınca müteessir olup mücavir olmak üzere Mekke'ye gideceğini beyan ile bilvasıta izin istemiştir.

Hatip zadenin bu müracaatını vezir-i âzam pâdişaha arzedecek olursa Bayezıd'ın daha ziyade hiddetinin artacağını düşünerek pâdişah ta-

[1] Şekayık Tercümesi s. 220 ve Tâcü't-tevarih c, 2, s. 512 bunların naklettikleri hikâyeye göre: Fatih Sultan Mehmed Halil Paşa'yı katledince Edirne kadısı olan oğlu İbrahim Çelebi'yi de azletmiş. İbrahim Çelebi bu yüzden çok zaruret çekmiş, ulemadan birisine danişmend olmak istemiş ise de pâdişahın gazabından korktuğu için kabul etmemiş nihayet bir müddet sonra bazılarının himayesiyle Bursa'da Yıldırım Bayezıd'ın evkafına mütevelli tayin olunmuş. O sırada Mevlâna Kirmasti (Yusuf Bin Hüseyin) Bursa kadısı olup bunun mütevellilik muamelesini teftiş edip ehliyetsiz olduğunu yazarak azlettirmiş. İbrahim Çelebi o kadar zarurete düşmüş ki, en aşağı hizmetlerden olan sokak ihtisabını kabul etmiş nihayet kendisine yeis gelerek dünyadan el çekip Zeyniyye tarikati ulularından Hacı Halife'ye intisap etmiş. Düşmanları deli oldu, Bursa tımarhanesinde tedavi olunuyor diyerek İstanbul'a bildirmişler ve pâdişaha kadar duyurmuşlar. Bir gün şeyhi kendisine at gönderip ona binip gelmesini emretmiş, İbrahim Çelebi de söylendiği gibi yapmış. Şeyhi İbrahim Çelebi'yi yanına oturtmuş. İbrahim Çelebi bu hale hayret ederek bunda bir hayır vardır, demesi üzerine Şeyh de öyle ola demiş ve doğru İstanbul'a gitmesini ve Şehzade Bayezıd tarafından gafil olmamasını tenbih etmiş. İbrahim Çelebi İstanbul'a geldiği zaman Fatih Sultan Mehmed'e rastlamış. Pâdişah âdetı üzere bazen şehri gezdiğinden İbrahim Çelebi pâdişahı görünce yolun kenarına durarak kendisini selâmlamış. Sultan Mehmed ona Halil Paşa oğlu değil misin? Diye sormuş, evet demiş, bunun üzerine deliliğin zâil olmuş yarın divana gel emrini vermiş. Ertesi gün İbrahim Çelebi Divan-ı Hümayuna gitmiş. Pâdişah, bilvasıta ne arzu ettiğini sordurmuş o da şeyhinin tavsiyesini hatırlayarak Şehzade Bayezıd'ın bulunduğu Amasya kadılığını istemiş. Sultan Mehmed bu mevkii az görüp daha yüksek mevki vermek için iki defa daha aynı isteği tekrar edince taaccüp ederek henüz cinneti zâil olmamış. Yüksek mevkilerden isterse verecektim. Madem ki Amasya kadılığını istiyor verdim demiş. İbrahim Çelebi Amasya'ya gitmiş Şehzade Bayezıd ona "bu mansıbı ihtiyar etmeniz mahza bizim hatırımız için olduğu malûmumuz oldu. İnşallah bunun mükâfatını görürsünüz" demiş. Çok geçmeden Beyazıd hükümdar olunca İbrahim Çelebi'yi evvelâ kazasker, sonra vezir yapmış.

rafından ihsan olunmuş gibi vezir-i âzam kendi hazinesinden pâdişah ihsanıdır diyerek Hatip Zade'ye on bin akçe vermiştir[1].

İbrahim Paşa o devrin en yüksek âlimlerinden olup 893 H./1488 M. de vefat eden Bursa'lı Hoca-zâde Muslıhuddin Mustafa'yı çok takdir edermiş, onun bu teveccühü pek hasud olan Hatip-zâdeye ağır gelirmiş. Birgün Akkoyunlu devleti büyük âlimlerinden meşhur Celâlüddin Devvânî tarafından Osmanlı âlimlerinden Mevlâna Münşî'ye mektup gelmiş ve mektubun kenarına da Hatip-zâde ile Hoca-zâdeye de selâm varmış. Mağrur Hatip-zâde bu mektubu görmüş ve sonra İbrahim Paşa'ya göndererek Celâlüddin Devvanî mektubunda evvelâ beni ve sonra Hoca-zâdeyi yazmış olması beni ondan üstün gördüğü içindir sözleriyle İbrahim Paşa'nın Hoca-zâdeyi kendisine tercih etmesi sebebiyle bu suretle Paşa'ya tarizde bulunmuştur.

Gelen mektubun kenarındaki yazıyı gören İbrahim Paşa:

İsim takdimi zatı takdimi icap ettirmez; meğer Hatip-zâde bunu bilmezlermiş diye cevap göndermiştir[2].

İBRAHİM PAŞA'NIN VAKIFLARI

İbrahim Paşa'nın Edirne, İstanbul, Kastamonu ve İznik'te tesisleri ve bunlara ait vakfiyeleri vardır. Edirne'deki tesislerini Edirne Kadısı ve kazasker bulunduğu tarihlerde yaptırmıştır: Onlar da cami, medrese, imaret, muallimhane, çilehane ve çeşme gibi eserler olup bunların vakfiyelerini 859 H./1455 M, 862 H./1458 M, 866 H./1461 M, 869 H./1464 M. ve 870 H./1465 M. senelerinde tesbit ettirmiştir[3]. Kendisi Edirne kadısı bulunduğu sırada Gazi Hoca mahallesinde oturmuş[4].

İbrahim Paşa İstanbul, İznik, Kastamonu ve Bursa'daki vakıflarını vezir bulunduğu tarihlerde yapmıştır. İstanbul'dan konağı civarında (Mercan yokuşunda) cami, medrese, mektep ve İznik'te cami ve Kastamonu'da ise medrese ve Bursa'da 893 H./1488 M. de mektep vakfetmiştir.

[1] Şekayık tercümesi s. 169 ve Tâcü't-tevarih c. 2, s. 484.

[2] Şekayık tercümesi s. 170 ve Tâcü't-tavarih c. 2, s. 424 bu hikâyede İbrahim Paşa'yı vezir-i âzam gibi göstermiş ise de doğru olmayıp Hatip-zâde'nin 901 H./1495 M. de vefat ettiğine göre İbrahim Paşa o tarihlerde henüz divanda vezirdi.

[3] XV. ve XVI asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 417, ilâ 423 bu vakfiyelerine ait tahsisleri tahrir defterlerinden alınarak bu eserde gösterilmiştir.

[4] Aynı eser s. 418, 421.

Bunların vakfiyelerini 899 Recep/1494 Nisan ve 904 H./1498 M. senelerinde tertip ettirmiştir [1].

İbrahim Paşa Edirne'deki vakıflarına oğullarından İshak Bey'i ve İshak Bey'den sonra onun oğullarını [2] ve İstanbul'daki vakıflarına oğullarından Muhyiddin Mehmed Çelebi'yi mütevelli tayin etmiştir. Bu, Muhyiddin Mehmed Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Sultan'ın kerimesi Hanzâde Hanım Sultanın oğludur. İstanbul vakfiyesinde Muhyiddin Mehmed Çelebi'den sonra oğullarından Süleyman ve İsa Çelebi'lerle kızı Şahhuban Hatun'ların isimleri geçmektedir.

İbrahim Paşa, dedesi Halil Hayreddin Paşa'nın Serez'deki camiine de vakıf ilâve etmiş [3] ve babası Halil Paşa'dan kalan Filibe'deki köyleri de İstanbul'daki vakfına tahsis eylemiştir [4]. İbrahim Paşa'nın vakıfları arasında Edirne'de Kazasker Hamamı denilen bir hamamı varsa da bu sonradan yıkılarak yeri bile kaybolmuştur [5]. Edirne'de vakfetmiş

[1] Vakıflar Umum Müdürlüğü (Sâdis İstanbul s. 21) ve Başbakanlık Arşivi Tahrir Defteri numara 251 bu defterde "Sahibü'l-cami, İbrahim Paşa Bin Halil Paşa beray-ı cami ve medrese ve mekteb der mahrusa-i Kostantaniyye ve cami-i diğer der Kasaba-i İznik ve medrese der kasabai Kastamonu بر موجب وقفيه الواقع فى اواسط رجب المرجب من شهور سنه تسع و تسعين و ثمانمايه» başlığıyle vakfetmiş olduğu dükkân, hamam, değirmen, han, köy, bekâr odaları vesairenin senelik gelirleri kalem kalem gösterilmiş ve buna göre masraf kısmı tespit olunmuştur. Bu kayıt mûcibince o tarihte Evkafın geliri 135880 ve masrafı 60240 akçe tutmaktadır. Vakıf şartları hakkında şu kayıtlar görülüyor: Şart-ı vâkıf oldur ki menazil-i muayyeneden maada evkaf-ı mezbura istiğlâl olunup bir yıldan ziyadeye icareye verilmeye. Zaruret olursa ol yıla icareye verilüp Saru Danışmendlû demekle maruf karyeden maada mahsulât-ı evkaf-ı mezbûre tamir-ı evkafa sarfoluna ve bâdehu mevkufün aleyh ıslahına sarfolunup ve tamir ve mevkufun aleyh ıslahından bâki kalan mahsulü evkaf beş kısım olup dört kısım mesalih-i câmi ve medrese ve beyt-i talîme sarfolunup hums-u bâki evlâd-ı sulbiye bâdehu ebna-yı ebna-yı ebnaya sarfoluna, şol şartla ki ebnaya ve benat-ı sulbiyeye alesseviye taksim olunup münkariz olanların hissesi bâki kalana verile, bundan sonraki kayıtlardan kadınlardan kimsenin mütevelli olmamaları, nesil münkarız olursa kölelerinden en salih olanının mütevelli tayin edilmesi.

İbrahim Paşa'nın bu vakfı Uzunçarşı başında kendi ismine mensup mahallede idi. Kendisinin sarayı da orada bulunuyordu. Hâlâ cami, medrese ve mektep haraptır. Biri erkek diğeri kadınlara mahsus İbrahim Paşa Hamamı Saraçhane başında, Mimar Ayaz mahallesinde Şehzade Camiine giderken yol üzerinde bulunmakta idi. Sonradan hamam yıkılarak yola kalbedilmiştir.

[2] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 421.

[3] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 425 not.

[4] Başvekâlet Arşivindeki 77 ve 470 numaralı tahrir defterleri ve Maliye'den arşive devredilen vakfiye numara 80.

[5] Edirne Tarihi (Osman Peremeci) s. 98 ve XV, XVI. asırlarda Edirne Paşa Livası s. 387.

olduğu kitaplardan tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf, lûgat ve edebiyata dair kıymetli eserler görülüyor [1].

İbrahim Paşa'nın zevcelerinden Hundi Hatun binti Dayı Karaca Paşa'dan doğmuş olan kızı Şah Huban Hatice Hatun için Edirne'de Yıldırım imareti tarafından bir mescit yaparak mükemmel vakıflar koymuştur [2]. İbrahim Paşa'nın zevcesi Hundi Hatun'un da 897 H./1492 M. tarihinde Edirne'de vakıfları vardır. Bu vakfına kendisinden sonra kızı Hatice Şah Huban Hatun mütevelli olmuştur [3]. İbrahim Paşa'nın diğer zevcesi Hundi Hatun binti Hızır Bey'in de Edirne'de mescit vakfı olup bu da kendisinden sonra vakıfına oğlu İshak Bey'i mütevelli koymuştur [4].

İBRAHİM PAŞA'NIN EVLÂDI

İbrahim Paşa'nın İshak, Muhiddin Mehmed, Süleyman, İsa adlarında dört oğlu ile Hatice ve Hatice Hûban yahut Şah-ı Hubân ile 902 Zilkade/1507 Temmuzda Bursa'da vefat etmiş olan ismi bilinmeyen diğer bir kızı vardı [5].

İbrahim Paşa'nın iki zevcesi olduğunu biliyoruz. Bunların ikisinin adı da Hundi'dir. Bu Hundi Hatunlardan birisinin babası Belgrad muhasarasında şehid olan Dayı Karaca Paşa [6] ve diğerinin babası Hızır Bey'dir [7].

İbrahim Paşa vezirlikten evvel kazaskerlik zamanında Edirne'de

[1] Bu kitapların isimleri Gökbilgin'in Edirne ve Paşa Livası isimli eserinde gösterilmiştir.

[2] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 421.

[3] Muallim Cevdet tasnifi evkaf vesikaları No. 6297 ve Edirne ve Paşa Livası (Gökbilgin) s. 383.

[4] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 388.

[5] Bursa'da Emîr Sultan Camii önündeki küçük kabristanda oraya sonradan getirilmiş olan bir mezar taşında isim yeri olmayarak (خاتون بنت ابراهيم پاشا طابت ثراها ذى القعده فى تاريخ اثنى و تسعمايه هجريه) kitabesine göre bunun İbrahim Paşa'nın kızlarından olduğu baş taşının olmamasiyle isminin bilinemediği anlaşılıyor.

[6] Dayı Karaca Paşa, Rumeli Beylerbeyisi iken Belgrad muhasarasında 860 H./1456 M. de şehit olmuştur. Mihalıç'da evkafı vardır. Karaca Bey kızı Hundi Hatun'un Bursa'da Ulu Cami avlusunda bir mektebi olup 893 H./1488 M. de yapılmıştır. Mektep kapısındaki manzum kitabenin birinci mısrasında (binti Karaca Bey Dilhand Hatun) mısraı adının Dilahand olduğunu gösterir. Vakfiyesinde adı (Şehzade Hundi Hatun binti Karaca Bey) dir (Anadolu 1255 başları s. 383).

[7] Bu Hızır Bey'in *Yörgüç* Paşa oğlu, Mihal oğlu Mehmed Bey oğlu İstanbul Kadısı Hızır Bey'lerden hangisi oldukları bilinemedi.

yaptırmış olduğu vakıflarına Hızır Bey kızı Hundi Hatun'dan doğan İshak Bey adındaki oğlunu mütevelli koymuştur [1]. İbrahim Paşa'nın yine bu hanımdan Hatice isminde bir kızı da doğmuştur. İshak Bey, valdesinin Edirne'de yaptırmış olduğu camiin de mütevellisidir [2]. İshak Bey-den sonra mütevelli oğlu Ali Bey'dir.

İbrahim Paşa'nın diğer zevcesi Karaca Paşa kızı Hundi Hatun'dan Şah Hûban, diğer ismiyle Hatice adında bir kızı vardır. Bu Hundi Hatun, Bursa'da Ulu Cami yanında bir muallimhane yaptırarak 899 Zilkade/1494 Ağustosta vakfiyesini tertip ettirmiş ve kızı Şah Hûban'ı vakfına mütevelli koymuştur [3]. Bu hanım 908 H./1502 M. tarihli ikinci bir vakfiye ile de emlâkini vakfetmiştir [4].

İbrahim Paşa'nın Muhyiddin Mehmed, Süleyman, İsa, Hüseyin isimlerinde diğer dört oğlu daha varsa da bunların valdeleri başka olmalıdır. Bu oğullarından Hüseyin adındaki oğlu, Konya, Halep, Diyarbekir Beylerbegisi olup 940 H./1533 den sonra vefat etmiştir [5]. İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki vakfı münasebetiyle verilmiş olan 909 Zilhicce/1504 Mayıs tarihli huccette oğullarından Muhyiddin Mehmed, Süleyman ve İsa Çelebilerle Şah Hûban'ın adları zikrolunuyor; Keza Çoban Mustafa Paşa'nın Eskişehir'deki tesisleri dolayısiyle tertip ettiği 934 H./1527 M. tarihli vakfiyede İsa Çelebi ile Süleyman Bey ve oğlu Mustafa Çelebi'den aldığı evlerden ötürü bunlardan bahsolunmaktadır [6].

İbrahim Paşa'nın oğullarından Muhyiddin Mehmed Bey'in 909 Zilhicce/1504 Mayıs tarihli vakfiyesinde Fatma adında bir kızı olduğu görülüyor [7]. Yine İbrahim Paşa oğullarından Süleyman Çelebi'nin, Mustafa

[1] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 420.

[2] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 338, 432 "Vakf-ı merhume Hundî Hatun. Büyut-ı müteaddideyi vakfeylemiş, oğlu İshak Çelebiye ki İbrahim Paşa oğludur."

[3] Evkaf Umum Müdürlüğü kuyud-ı kadîme Anadolu 1255 başlar s. 382 ve XV. XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 387.

[4] XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası s. 387, İbrahim Paşa zevcesi ve Karaca Paşa kızı olan Hundî Hatun'un 899 (1494 M) ve 908 (1502 M) senelerinde tertip edilmiş olan vakfiyeleri Edirne ve Paşa Livası isimli eserde s. 293, 297 de görülür.

[5] Sicill-i Osmanî c. 2, s. 183.

[6] Edirne ve Paşa Livası (Tayyib Gökbilgin) s. 525.

[7] Bu vesikadan Mehmed Bey (— سلالة الوزراء العظام المدعو محمد بك ابن المرحوم المغفور له ابراهيم پاشا بن خليل پاشا) diye zikredildiği gibi kardeşlerinden Süleyman Çelebi «افتخار الاماثل و الاكابر سليمان چلبى ابن المرحوم ابراهيم پاشاء» diye Şah Huban Hatun ise سيدة المخدرات شاه خوبان خاتون بنت المرحوم ابراهيم پاشا elkabiyle zikrediliyorlar. (Maliyeden Başvekâlet Arşivine devredilen vakfiyelerden, numara 6.)

ve İsa Çelebi (Paşa)'nın da İbrahim, Ahmed, Halil ve Mehmed adlarında dört oğlu vardır.

İsa Paşa

İbrahim Paşa'nın oğullarından[1] olan İsa Çelebi ecdadı ve babası gibi medreseden yetişmiş, İstanbul'da Davud Paşa medresesinde müderris olup daha sonra terfi ederek Edirne'de üç şerefeli medreselerin birisinde bulunmuş ve kadı olmuş, Filibe'de kadılık etmiş[2] ve 917 H./1914 M. de Tâci-zâde Cafer Çelebi yerine nişancı olmuştur[3].

Yavuz Sultan Selim'in cülûsunda (7 Safer 918/14 Nisan 1512) Rumeli Kazaskeri Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi, Şehzade Ahmed taraftarlığiyle müttehem olduğundan azlolunarak Anadolu Kazaskeri Rumeli Kazaskerliğine tayin edilmiş ve Anadolu Kazaskerliği de Nişancılık üzerinde kalmak üzere İsa Çelebi'ye verilmiştir. 919 Ca. 1513 Temmuz'da İsa Çelebi'nin Nişancı bulunduğu bir huccette görülüyor[339], daha sonra yalnız nişancılıkta kalmıştır.

İsa Çelebi'nin nişancılıktan hangi tarihte ayrılıp sancak beyliğine geçtiği tarih bilinmiyorsa da 919 Şevval ibtidalarında (1513 Aralık başı) Tâciz-âde Cafer Çelebi' nişancı bulunduğuna göre bu tarihte veya az evvel vazifesinden ayrılmış demektir. 3 Muharrem 920/28 Şubat 1514 de babasının vakfına mütevelli olması sebebiyle ve bir dava îcabı Bursa Mahkeme-i Şeriyye Sicilinde (Fahru'l-ekârim ve zahru'l-ümera İsa Bey bin El-merhum İbrahim Paşa) kaydından[4] bu tarihte ümeradan yani sancakbeylerinden buldunduğu anlaşılıyor.

[1] 971 H./1563 M. de vefat eden Halebli Mehmed bin İbrahim'in (در الحبب فى تاريخ اعيان حلب) adlı eserinde İsa Paşa'nın, İbrahim Paşa'nın torunu olarak gösterilmesi yanlıştır. Eser sahibi, İsa Paşa'yı 976 H./1568 M. de vefat etmiş olan oğlu ile karıştırmıştır.

[2] Candar-oğullarından olup dirliği dolayısiyle Filibe'de vakıf yapmış olan İsmail Bey'in vakfı dolayısiyle Filibe Kadısı İsa bin İbrahim'in tasdik etmiş olduğu 872 Muharrem/1467 Ağustos ve 884/1475 Cemazielâhır tarihli vakfiyelerden İsa Çelebi'nin XVI. asır başlərında Filibe kadılığında bulunmuş olduğu görülüyor (Edirne ve Paşa Livası s. 268, 269 vesikalar kısmı) 6 Şekayık tercümesi (Ataî) s. 105.

[3] Başvekâlet Arşivi 832 numaralı Kastamonu mufassal tahrir defteri (حرره الفقير عيسى التوقيعى عفى عنه) tarzında imzası görülüyor. Nişancı Tarihi (Esad Efendi Kitapları numara 2184 s. 61).

[4] Bursa Mahkeme-i Şeriyyesi Sicilli A 24/26, s. 4, sene 920 Muharrem 3.

İsa Çelebi 929 H./1523 M. den evvel Menteşe Sancakbeyi bulunmuş[1] ve aynı senede Yavuz Sultan Selim'in işgalinden sonra Şam Beylerbeyliğine bağlı olarak idare edilen Halep Sancağına tayin olunmuş ve daha sonra yani 933 H./1526'daki Kızılbaş Kalender üzerine yapılan seferde Karaman Beylerbeği Mahmud Paşa'nın Kalenderle yapılan muharebede maktul düşmesi üzerine İsa Bey Karaman Beylerbeyliğine tayin olunmuştur[2].

İsa Paşa, Karaman'dan sonra Şam Beylerbeyi oldu. 934 Şaban/1528 Nisan'da Hama Kadısı ve aynı zamanda Halep'te Emlâk ve Emval-i Sultaniye teftiş ve nazaretine memur olan Alâüddin Efendi'nin Halep'te Ulu Cami önünde linç edilerek öldürülmesi üzerine[3] hâdiseyi yatıştırmak ve mücrimleri tedip etmek üzere İsa Paşa Haleb'e gelmiş. Şedit icraat yapmış, hakkında temadî eden şikâyete mebni Sivas Beylerbeyliğine naklolunmuştur[4]. İsa Paşa, az sonra teveccühünü kazanmış olduğu Vezir-i Âzam Makbul İbrahim Paşa'nın himayesiyle ikinci defa Şam Valiliğine tayin olunarak vefatına kadar Şam'da kalmıştır[5]. İsa Paşa 956 H./1549 M. de vefat etmiştir.

Şekayık Tercümesi'nde ilim ve fazilet sahibi olduğu, gerek sancak beyliğinde ve gerek valiliğinde iyi idaresi ve memleket umuruna alâkalı olduğu ve bu hususta hiç bir ihmali görülmediği ve daima uyanık bulunduğu kaydedildikten sonra ilmî meziyetlerinden başka terbiyeli, hal ve tavırları pek takdire şayan, âdâb-ı muaşerete vâkıf, muhaveresi lâtif, akl-ı kâmil sahibi olduğu beyan edilmiştir[6].

1 Topkapı Sarayı Arşivi, Defter 10057.

2 Tabakatü'l-memalik (Celâl-zâde Mustafa Çelebi) Millet Kütüphanesi s. 295 ve Âlî varak 18 ve Solak-Zade s. 465.

3 934 H./1528 M. senesinde Haleb'de kıtlık vardı. Kara Kadı denilen Alâüddin Efendi halkın ihtiyacına karşı Haleb anbarlarındaki zahirenin satılmasını men etmişti. Bundan dolayı galeyana gelen halk Şabanın beşinci Cuma günü camie gitmekte olan Kara Kadı üzerine hücum ederek öldürmüşler ve ayağından sürüyüp yakmak istemişlerse de men edilmişlerdir (Tarih-i Haleb, Nurosmaniye Kütüphanesi, numara: 3293).

4 Hâlet Efendi kitapları arasındaki 366 numaralı Kanunnâme'nin 65. sahifesinde 937 H./1530 da Sivas Beylerbeyisi.

5 Tarih-i Haleb.

6 Şekayık Tercümesi (Mecdî, s. 420, 421).

Tarih-i Haleb'de ilm-i tıbba vukufundan bahsedildikten sonra İsa Paşa hakkında şunları kaydediyor[1]:

"İlm-i tıbba varıncaya kadar ulûmu fünûnda âlim ve fazıl idi. Yakışıklı, umur-ı mülke ve ıslah-ı mülûke vâkıf ve vezirliğe namzed idi. Haleb Valiliğine geçti, pek güzel idare etti, sonra Dımışk (Şam) Emîr-ül Ümeralığı (Beylerbeyliği) verildi. Bir ara azledildi ise de, tekrar tayin olundu ve orada yerleşti. Şam ekâbirinden bir çoklarına şerbet içirmekle (katletmekle) meşhurdur. Gazaplandığı vakit kendi ellerini tırmalar ve kanatırdı. Gazap ettiği adamın kanı dökülünce o hal kendisinden zâil olurdu. Gazaplı gününde Çerkes hükümdarlarının âdeti üzere kırmızı elbise giyerdi. Haleb Camii Kebîri'nde halkın gözü önünde öldürülen ve Kara Kadı denilen Alâüddin Rumî'nin katillerini teftiş ve Haleb ahalisinden tehcîre tâbi tutulanları sevke memur olduğu zaman 935 Muharrem (1528 Eylül) de Haleb'e geldi ve Haleb ahalisini fazla korku istilâ etti. Maktul kadının katillerini araştırdı, Haleb eşraf, ulema ve tüccarını getirterek hapsetti. Kadının öldürüldüğü camideki vazife sahipleri bunlar arasında idi, hepsini zincire vurdu, askerinden bir kısmını zindana göndererek müttehemlerden yirmi kadarını öldürttü. Ulemayı yanında alıkoyarak yemek verdi ve ikram etti. Müttehemlerden bir kısmını Rodos'a yolladı. Umduğu vezarete nâil olmadan 956 H./1549 senesinde Şam'da vefat etti.

İsa Paşa'nın İbrahim, Ahmed, Mehmed, Halil adlarındaki oğullarından yalnız Halil ile İbrahim'in tercüme-i halleri şöyle böyle bilinmektedir.

HALİL BİN İSA PAŞA

914 H./1508 M. de doğmuş medrese tahsili görerek mülâzim olmuş sonra otuz akçe yevmiye ile büyük babası İbrahim Paşa'nın Uzunçarşı başındaki medresesine müderris olmuştur. 953 H./1546 M. de Divanyolunda Eski Ali Paşa Müderrisi tayin edilmişken müderrislikten vazgeçerek babası gibi ümera mesleğine girmiş ve Maraş eyâletine defterdar olmuştur[2].

Halil Bey daha sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu ve Kütahya Valisi Şehzade Bayezıd'ın oğlu Orhan Çelebi'ye lala ve Afyon Karahisar

[1] Tarih-i Haleb (Mehmed Bin İbrahim Halebî) Nuruosmaniye Kütüphanesi 3293 İsa Paşa'nın tercüme-i hali.

[2] Âlî c. 5, s. 52 de isim zikretmeyerek Kanunî zamanında Çandarlı-zâdenin Haleb Defterdarı olduğunu yazmaktadır.

Sancakbeyi olmuştur[1]. Şehzade Bayezıd'ın muhalefeti ve sonra oğullariyle beraber katli üzerine açıkta kalmış ve daha sonra Budin Eyaleti Defterdarlığına tayin olunup[2] Budin Eyaletinin mükemmel tahrir defterini yapmıştır[3].

972 H./1565 M. de vazifesinden affını istediğinden alâkasının kesilerek İstanbul'a gönderilmesi için Budin Beylerbeyine 13 Safer 973 (9 Eylül 1565) tarihli ferman gönderildi[4]. Bu fermanda iki ay sonra 27 Rebiullâhırda (Kasım) kendisine başka bir vazife verileceğinden bahs ile hesabını görerek zimmetinde kalan parayı deftere yazarak İstanbul'a gönderilmesi tekit olundu.

İstanbul'a gelen Halil Bey'in başka bir vazifeye tayin olunduğuna dair bir kayıt görülmedi. Atayî ile Müstakim Zade 978 H./1568 M. de Budin Defterdarlığından mazul olarak vefat ettiğini yazar.

Halil Bey'in Budin Eyaletinin on iki sancağına ait tertip ettiği tahrir defteri bu eyaletin yüz elli sene yegâne kanun-ı mâlîsi olmuştur. Avusturya ile yapılan sulh müzakerelerinde (Defter-i Halil) denilen bu tahrir defteri esas olarak kabul edilmiştir[5].

Halil Bey şair olup Muhlisî, Defterî mahlâslariyle şiirleri olduğunu Şekayık Mütercimi Muhtesib-zâde Belgradlı Mehmed ve Atayî ve onlardan naklen Müstakim-zâde yazmakta ve hattâ Muhtesib-zâde, divaniyle ve güzel şiirlerinden bahsetmekte iseler de ne o eserlerde ve ne de o asra ait şuara tezkirelerinde manzumeleri görülmedi. Âlim, vekar sahibi, terbiyeli bir zat olduğunu Muhtesib-zâde eserinin kenarında beyan etmektedir.

[1] Kutbeddin-i Mekkî'nin (القوائد السنيه فى الرحلة المدينة و الرومية) isimli eseri Veliyüddin Efendi kütüphanesi kitapları numara 2440, Kutbeddin-i Mekkî 25 Cemaziülevvel 965 de Afyon Karahisar Sancakbeyi Halil Bey ile görüşmüştür. "Buranın valisi Halil Bey bin İsa Paşa'dır. Şehzade Orhan bin Bayezıd'ın lalası imiş. Bize mükemmel yemek gönderdi ve beni yanına istetdi, görüştüm. Gördüm ki akıllı, doğru ve mürüvvetli bir zattır. Sultan Bayezıd'a ne gibi hediyelerim bulunduğunu sordu ben de dedim ki yanımda en cins atlardan bir aygır vardır. Seyit Şerîf bunu Şehzadeye gönderdi. Bunun üzerine memnun oldu." Ataî de Halil Bey'in Şehzade Orhan'ın lalası olduğunu yazar. (s. 122).

[2] Ataî s. 122 ve Mecelletü'n-nisâb (Hâlet Efendi kitapları No. 628.)

[3] Macaristanın fethinden sonra orada dördüncü bir defterdarlık teşkil edilerek Halil Bey tayin olunup vergiler için yeni bir kayıt usulü koydu. Hammer (Ata Bey Tercümesi) c. 6, s. 155.

[4] Mühimme Defteri 5, s. 96.

[5] Mühimme defteri 5.

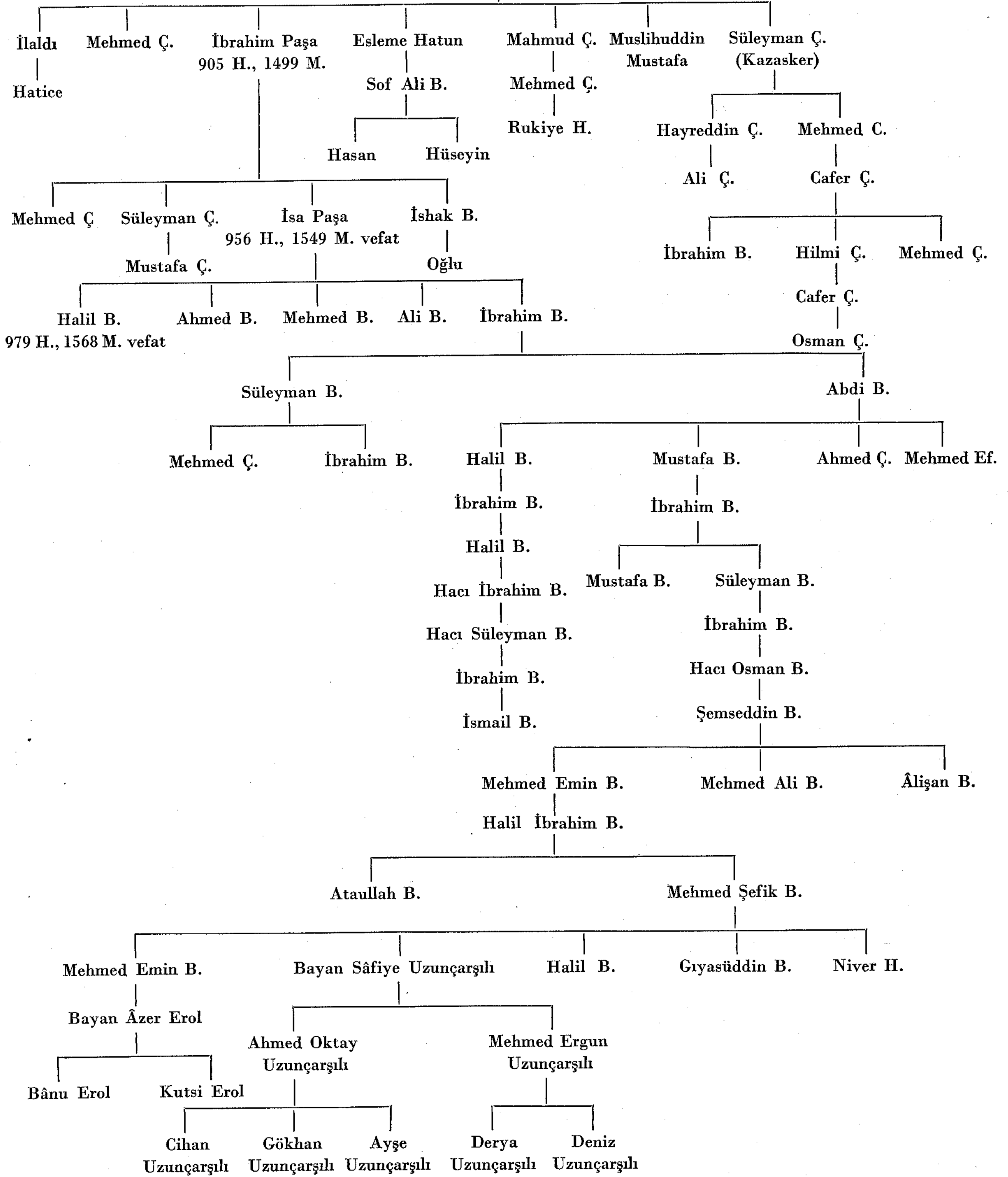
Çandarlı ailesinden Mahmud Çelebi şeceresi

- Halil Hayreddin Paşa
  - İlyas Paşa, Vefatı 793 H., 1391 M. den sonra
  - İbrahim Paşa, vefatı 832 H., 1429 M.
    - Mehmed Çelebi
    - Mahmud Çelebi (Çelebi Sultan Mehmed'in damadı, vefatı 848 H., 1444 M. den sonra
      - Hüseyin Çelebi
      - Ali Çelebi
        - İbrahim Çelebi
          - Abdurrahman Çelebi
        - Sadi Çelebi
          - Mehmed Çelebi
          - Mustafa Çelebi
        - Hüsrev Çelebi
          - Fazıl Ali Çelebi
            - Şah Mehmed E.
            - Hüsrev B.
              - Mustafa B.
              - Mehmed B.
            - Fazullah B.
            - İbrahim E.
              - Sunullah B.
              - Mehmed B.
            - Abdurrahman B.
            - Lutfullah B.
          - Mehmed Çelebi
          - Mustafa Ç.
          - Mahmud B.
            - Süleyman B. (Kocaeli Mutasarrıfı)
              - Halil B.
              - Mehmed B.
              - Derviş Mehmed B.
                - Ali B.
                  - Halil B.
                    - Ali B.
                      - Mustafa B.
                        - Hacı Ali Paşa
                          - Mehmed Sadık B.
                            - Ahmet Bey
                          - Rabia H.
                          - Mehmed Nuri B.
                        - Hacı Osman B. (İznik âyanı 1228 de vefat)
                          - Mustafa B. (Babasından sonra âyan)
                            - Derviş İbrahim B.
                              - Mehmed Rıfat B.
                                - Derviş B.
                          - Eyyub B.
                            - Osman B.
                              - Mehmed Şevket B.
                            - Raşit B.
                            - Rahmi B.
                          - Mehmed Ferhat B.
                          - Nuh B.
                            - Nuh Neciyyüddin B.
                            - Eyyub B.
                            - Mehmed Şefik B.
                            - Osman B.
                          - Hasan B.
                            - Yahya Süreyya B.
                      - Hacı Abdullah B.
              - Mahmud B.
              - Ali B.
              - Ahmed B.
      - Mustafa Çelebi
      - Hasan Çelebi
    - Halil Paşa, vefat 857 H. 1453 M.
  - Ali Paşa, Vefatı 809 H., 1406 M.

İlyas Paşa bin Halil Hayreddin Paşa şeceresi

- Halil Hayreddin Paşa
  - Ali Paşa
  - İlyas Paşa — 793 H., 1391 M. den sonra vefat
    - Mahmud Çelebi
      - İlyas Çelebi
        - Hasan Çelebi
          - Mehmed Çelebi
            - Hayran Çelebi
            - Hüsrev Çelebi
              - Mehmed Bey
                - Ali Bey
                  - Mehmed Bey
                    - İlyas Bey
                      - Ahmed Bey
                        - Hasan Bey
                          - Osman Bey
                            - Hasan Bey
              - Mustafa Çelebi
                - Hacı Mehmed Bey
                - Halil Bey
                  - Mehmed Bey
                    - Hasan Bey
                    - Hayreddin Bey
                      - Kara Ali Bey
                        - Hayreddin Bey
                          - Osman Bey
                            - Hayreddin Bey
                        - Hacı Ferhad Bey
                          - Mehmed Bey
                          - Ali Bey
                        - Mehmed Bey
                          - Osman Bey
                            - Halil Bey
                          - Abbas Bey
                            - Mehmed Bey
                    - Hüseyin Bey
                      - Halil Bey
                        - Mehmed Bey
                  - Mustafa Bey
                    - Bekir Bey
              - Arslan Bey
                - Hüsrev Bey
                  - Mustafa Çelebi
                    - Mehmed Bey
    - Davud Çelebi
      - Cafer Çelebi
        - İbrahim Çelebi
          - Mahmud Çelebi
  - İbrahim Paşa

Halil Paşa bin İbrahim Paşa ibn Halil Hayreddin Paşa şeceresi

BİBLİYOGRAFYA

I. Osmanlı kaynakları : Tarihî Eserler ve vekayi'nâmeler:

Abdülbâkî Sa'dî. Heşt Behişt tercümesi. Hamidiye Ktp. Nr. 928.

Abdüllâtif. Vefeyât-ı Bursa. Üniversite Hâlis Efendi Ktp. Nr. 309.

Âhî (Heratlı). Şehnâme-i Âhî. Yazma.

Ahmedî. Dâsitân-ı tevârîh-i mülûk-i Âl-i Osman. Yayınlayan : Nihal Atsız. *Osmanlı Tarihleri* I. (İstanbul 1949) 3 - 35.

Ahmedî. Dâsitân-ı tevârîh-i mülûk-i Âl-i Osman. Yayınlayan: Nihat Sami Banarlı. Türkiyat Mecmuası. 6 (1939).

Âlî, Gelibolulu Mustafa. Künhü'l-ahbâr. 5 cüz. İstanbul 1277 - 1285.

Anonim. Tevârîh-i Âl-i Osman. Ayasofya Ktp. Nr. 3018.

Anonim. Tevârîh-i Âl-i Osman. Üniversite Ktp., Hâlis Efendi kısmı.

Âşık Paşa-zâde, Derviş Ahmed Âşıkî. Tevârîh-i Âl-i Osman. Âlî Bey neşri. İstanbul 1332.

Atâyî. Şakayık zeyli : Hadâiku'l - hakaik fî tekmîleti'ş-Şakayık. İstanbul 1268.

Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin. Hadikatü'l Cevâmi. 2 cild. İstanbul 1281.

Behiştî. Tevârîh-i Âl-i Osman. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. ve British Museum'da bulunan yazma nushalar.

Beliğ (Bursalı). Gül-deste-i riyâz-ı irfan ve vefeyât-ı daniş-verân. Bursa 1302.

Dursun Bey. Târih-i Ebü'l-feth. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ilâvesi (İstanbul 1334).

Enverî. Düsturnâme-i Enverî. Mükrimin Halil Yınanç neşri. İstanbul 1928.

Evliya Çelebi. Seyahatnâme C. III ve VIII.

Ferâizci-zâde Mehmed Said. Gülşen-i Maarif 2 cild. İstanbul 1252.

Ferîdun Bey. Münşeâtü's-selatin. 2 cilt, İstanbul 1264.

Hadîdî. Tevârîh-i Âl-i Osman. Esad Efendi Ktp. Nr. 2081.

Hayrullah Efendi. Devlet-i Osmaniyye tarihi. 18 cüz. İstanbul 1271.

İdris-i Bitlisî. Heşt Behişt. Esad Efendi Ktp. Nr. 2199.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi. Ravzatü'l-ebrâr. Bulak 1248.

Kâtip Çelebî. Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn. İstanbul 1310/11; M. Şerefeddin Yaltkaya neşri. İstanbul 1945.

Kemal Paşa-zâde Ahmed Şemsü'd-dîn. Tevârîh-i Âl-i Osman. İstanbul Millet Ktp.'de bulunan tamam nusha ve Türk Tarih Kurumu Ş. Turan neşri.

Latifî (Kastamonulu). Tezkire-i Latîfî. İstanbul 1314.

Lütfi Paşa. Tevârîh-i Âl-i Osman. Âlî Bey nşr. İstanbul 1341.

Mecdî (Edirneli). Şakayık-ı Nûmaniyye tercümesi. İstanbul 1269.

Mehmed b. Hacı Halil-i Konevî. Tevarîh-i Âl-i Osman. Paris, Bibliothèque Nationale'de bulunan nusha.

Mehmed b. İbrahim. Dürrü'l-hubeb fî târihi a'yan-ı Haleb. Nûr-ı Osmaniyye Ktp. Nr. 3292.

Muhtesib-zâde Mehmed Efendi (Belgradî). Şakayık-ı Numaniyye tercümesi. Rusuhî Baykara Ktp.'de yazma nusha.

Müneccim-başı Ahmed b. Lutfullah. Sahâifü'l-ahbâr. 3 cild. İstanbul 1285.

Müstakim-zâde Sa'deddin. Mecelletü'n-nisâb. Hâlet Efendi Ktp. Nr. 628.

Neşrî, Mehmed. Târih-i Cihannümâ. T. T. Kurumu yayınlarından 2 cild. Mehmed Köymen - Faik Reşid Unat neşr. Ankara 1948.

Nişancı Karamanî Mehmed Paşa. Osmanlı Sultanları tarihi. Terc. İ. H. Konyalı, Nihal Atsız. *Osmanlı Tarihleri I* (İstanbul 1949) 230 - 369.

Nişancı-zâde Mehmed b. Ahmed. Mir'ât-ı kâinat. İstanbul 1290.

Oruç b. Âdil. Tevârîh-i Âl-i Osman. Fr. Babinger nşr. Hannover 1925.

Osman-zâde Tâib. Hadikatü'l-vüzerâ. İstanbul 1271.

Rûhî. Tevârîh-i Âl-i Osman. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın özel Ktp.'de bulunan fotokopi.

Rüstem Paşa. Tevârîh-i Âl-i Osman.

Sa'deddin Efendi, Hoca. Tâcü't-tevârîh. 2 cild. İstanbul 1279.

Sehî. Heşt Behişt (Tezkire-i Şuarâ). İstanbul 1325.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî. Tarih. İstanbul 1298.

Süreyya, M. Sicill-i Osmanî (Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye). 4 cild. İstanbul 1308.

Şamdânî-zâde Süleyman Efendi. Müriü't-tevârîh. İstanbul 1338.

Şükrullah. Behcetü't-tevârîh. Nûr-ı Osmaniyye Ktp. Nr. 3059.

Şükrullah. Behcetü't-tevârîh. Nihal Atsız çevirisi. *Osmanlı Tarihleri I* (İstanbul 1949) 37-76.

Tâcî-zâde Cafer Çelebi. Mahrûse-i İstanbul fetih-nâmesi. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ilâvesi (İstanbul 1334).

Taşköprülü-zâde Ahmed b. Mustafa. Şakayık-ı Numaniyye.

II. Osmanlı Kayankları : Arşiv belgeleri:

Defter'ler (Topkapı Sarayı Arşivi'nden Nr. 7083, 5488, 7417).

"Evkâf-ı Hâkanî der Livâ-i Burdur" adlı tahrîr defteri (Başbakanlık Arşivi, Nr. 251).

İsa Paşa'ya gönderilen H. 937 tarihli ferman (Hâlet Efendi Ktp. Nr. 366).

İstanbul Tahrîr Defteri (Başbakanlık Arşivi Nr. 251).

Kuyûd-ı kadîme vakfiyelerinden Haremeyn Defteri 1. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Kuyûd-ı kadîme vakfiyelerinden İstanbul Defteri, Nr. 2, 6. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Kuyûd-ı kadîme vakfiyelerinden Küçük Evkaf, Nr. 8. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Kuyûd-ı kadîme vakfiyelerinden Mücedded Anadolu defterleri. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Kuyûd-ı kadîme vakfiyelerinden Mücedded Rumeli defteri. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Mühimme Defteri 5 (Başbakanlık Arşivi).

Tahrîr defterleri (Başbakanlık Arşivi, Nr. 77, 143, 166, 453, 470, 733, 832).

III. Diğer Doğu ve Batı kaynakları:

Chalcacondyle, L. Histoire de la décadence de l'empire grec et éstablissement de clui des Turcs. Paris 1632.

Ducas vekayinnâmesi. Mırmır - oğlu tercümesi. İstanbul 1953.

Françes, Georgios. Vekayinâme. Mırmır-oğlu tercümesi. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.

Kritovoulos. Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni. Karolidi Efendi çevirisi. İstanbul 1328.

Kutbüddin-i Mekkî. El-Fevâidü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medineti ve'r-Ruhiyye. Veliyüddin Efendi Ktp. Nr. 2440.

Nizâmü'd-dîn-i Şâmî. Zafernâme. Felix Tauer neşri. Beyrut. 1930.

Sehavî. Et-Tibru'l-mesbûk fî zeyli's-Sülûk. Ayasofya Ktp. Nr. 3113.

Şerefü'd-dîn Yezdî. Zafernâme. 2 cild Kalküta 1887.

b. Tagrıberdî, Ebu'l-Mehâsin. Havâdisü'd-dühûr (Kitâbu's-sülûk zeyli). Ayasofya Ktp. Nr. 3185.

IV. Araştırmalar :

Ahmed Muhtar Paşa. Feth-i celîl-i Kostantiniyye. İstanbul 1316.

"Bursa Gazetesi"nin 7, 21 Şubat 1935 tarihli nushaları.

Dirimtekin, Feridun. İstanbul'un fethi. İstanbul 1953.

Edirne Vilâyet Sâlnâmesi. Sene: 1315, 1316, 1322.

Eldem, Halil Edhem. İstanbul'da en eski Osmanlı kitabesi. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene: 2, s. 486.

Fevzî, Mehmed Mazhar. Haber-i sahîh, İstanbul 1290.

Gibbons, H. A. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu. Ragıb Hulusî çevrisi: İstanbul 1328.

Giese, Friedrich. Osmanlı devletinin teşekkülü meselesi. Türkiyat Mecmuası I (1925) 151-164.

Gökbilgin, Tayyib. XV - XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı. İstanbul 1952.

Hâmid Vehbi. Meşâhir-i İslâm. İstanbul 1301.

Hammer, Joseph v. Devlet-i Osmaniyye Tarihi. Atâ Bey çevirisi. 10 cild. İstanbul 1329 - 1330.

Jorga, N. Geschichte des osmanischen Reiches. I. cild. Gotha 1912.

Kâmil Paşa. Târih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. İstanbul 1327.

Koyunoğlu, Memduh Turgut. İznik ve Bursa tarihi. Bursa 1954.

Lebeau. Histoire du Bas-Empire. İsmail Hamî Danişmend çevirisi (Özel Ktp.).

Mehmed Cemil. Çandarlı Halil Paşa niçin öldürüldü? İstanbul 1933.

Mehmed Şakir Paşa. Yeni Osmanlı Tarihi. İstanbul 1330.

Otto-Dorn, K. - Anhegger, R. Das islamische İznik. Berlin 1941.

Peremeci, Osman Nuri. Edirne Tarihi. İstanbul 1939.

Schlumberger, G. İstanbul'un muhasara ve fethi. M. Nahit çevirisi. 1330.

Taeschner, F.-Wittek, P. Die Vezir Familie der Gandarlyzade. Der İslam 21 (1929).

Texier, Charles. Küçük Asya. Ali Suad çevirisi. 3 cild. İstanbul 1339.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı tarihine ait yeni bir vesikanın ehemmiyeti ve izahı ve bu münasebetle Osmanlılarda ilk vezirlere dair mütalea. Belleten III/9 (1939) 99-106.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa. Menşe'i-tahsili-kadılığı-kazaskerliği-vezirliği ve kumandanlığı. Belleten XXIII/91 (1959) 457-477.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Çandarlı-zâde Ali Paşa vakfiyesi. 808 H./1405 - 1406 M. Belleten V/20 (1941) 549 - 576.

Ülgen, Ali Saim. İznik'te Türk eserleri. Vakıflar Dergisi I (1940) 364-387.

Yasar, Hüseyin Hüsameddin. Amasya tarihi. 4 cild. İstanbul 1327-1927.

Bunlardan başka not olarak kitapta zikredilen eserler.

D İ Z İ N

A. KİŞİ ADLARI

A

B

C

D

E

F

G

H

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

B. YER, MEMLEKET, KAVİM ADLARI

Ş

T

U

V

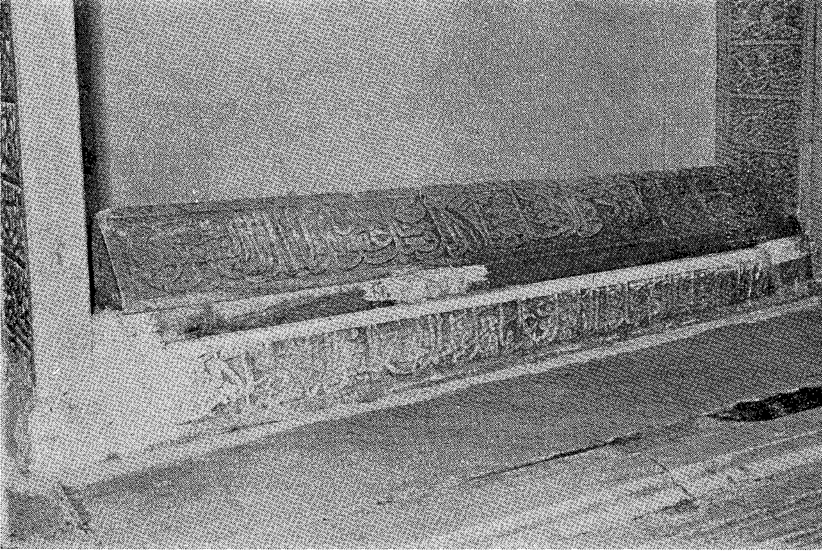
Y

Z

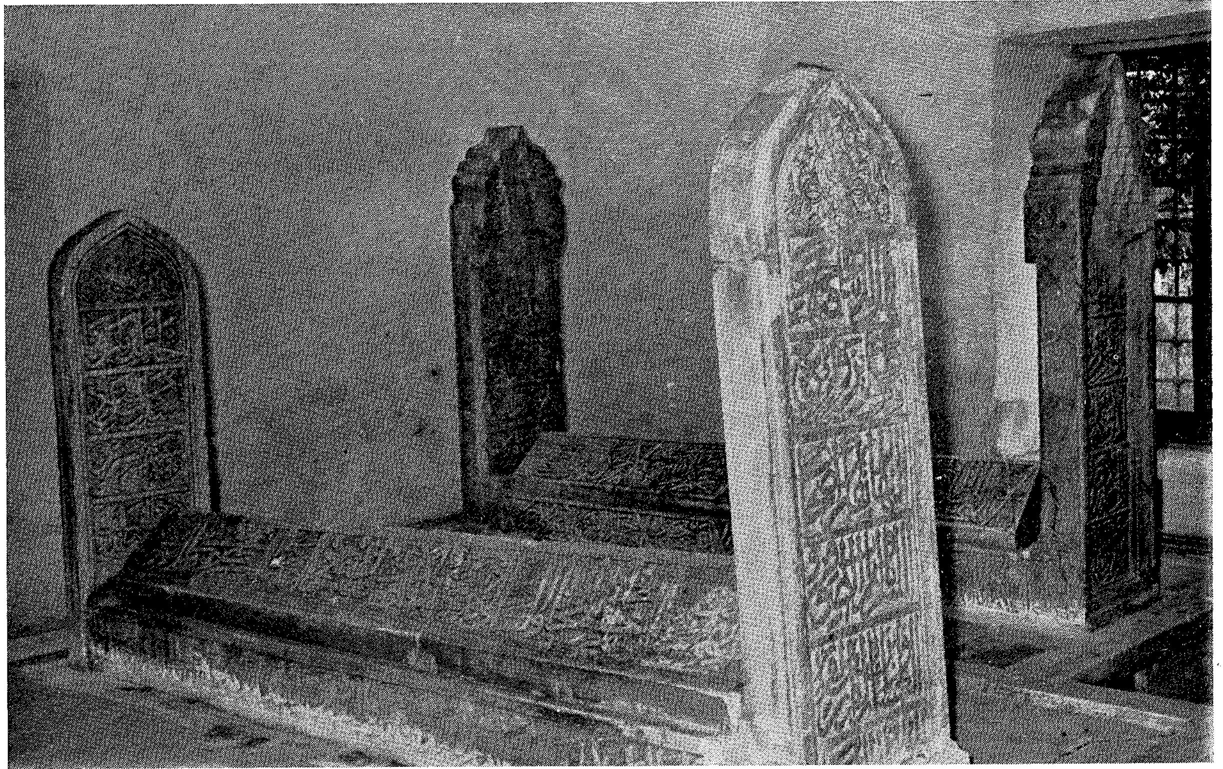
C. TERİM VE DEYİMLER

İznik'te Çandarlı Hayrettin Paşa lahdinin kuzey yönü

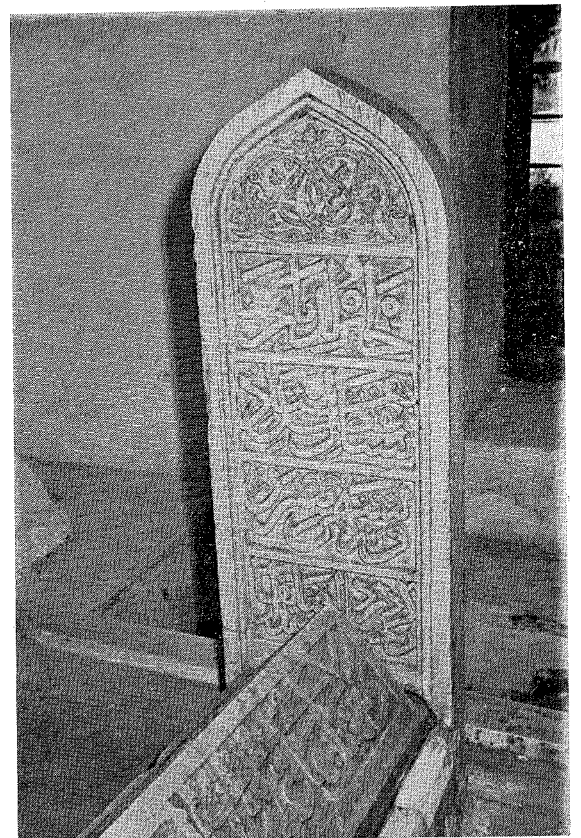
Hayrettin Paşa Lahdinin güney yönü

İznik'te Çandarlı Hayrettin Paşa ile oğlu Ali Paşa'nın sandukaları

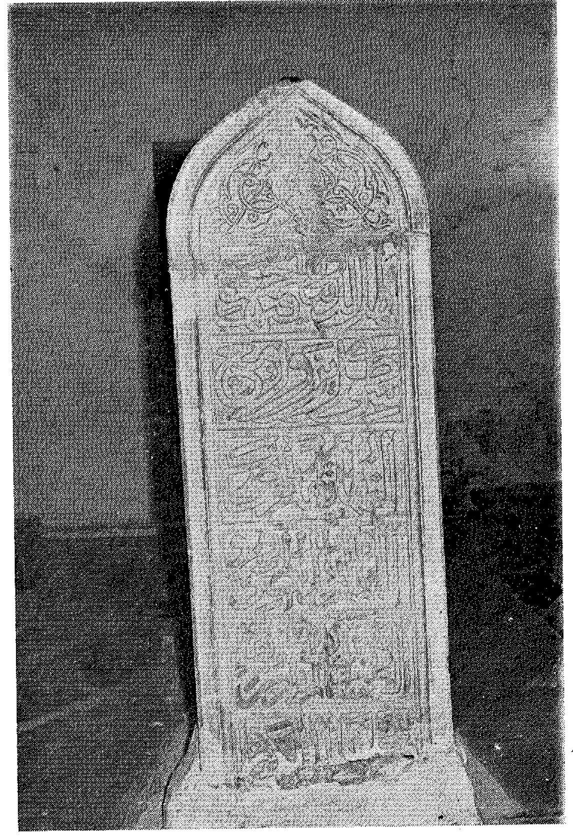
Hayrettin Paşa lahdinin başucu iç yazıtı

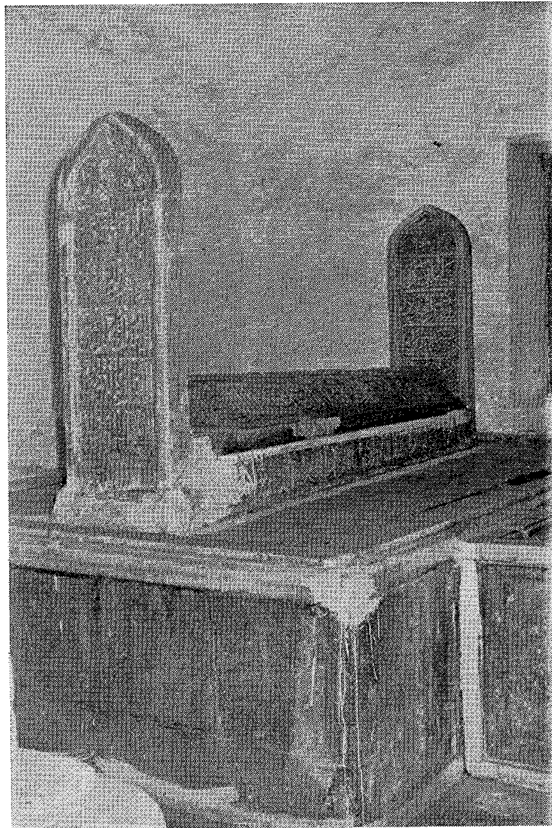
Hayrettin Paşa lahdinin ayakucu iç yazıtı

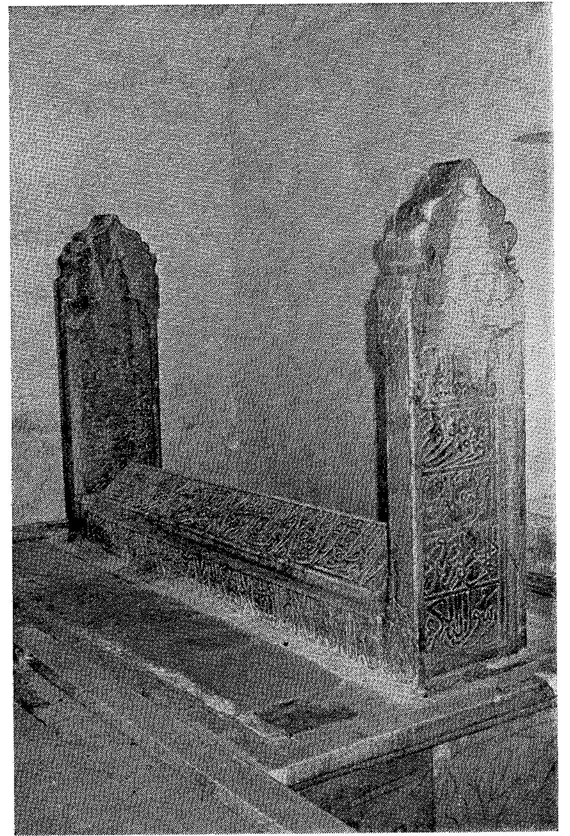
Hayrettin Paşa lahdinin başucu dış kısmı yazıtı

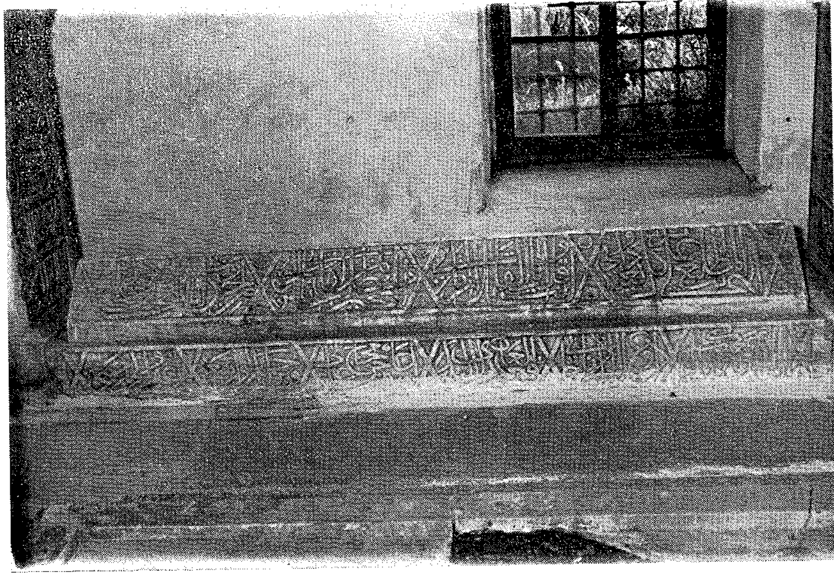
Hayrettin Paşa lahdinin ayak ucu dış kısmı yazıtı

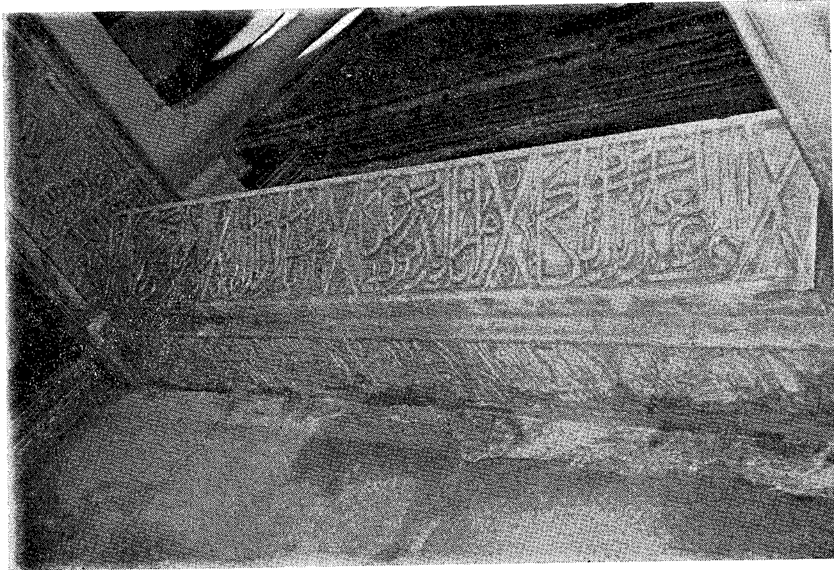
Hayrettin Paşa lahdinin genel görünüşü

Hayrettin Paşa'nın oğlu Ali Paşa lahdinin genel görünüşü

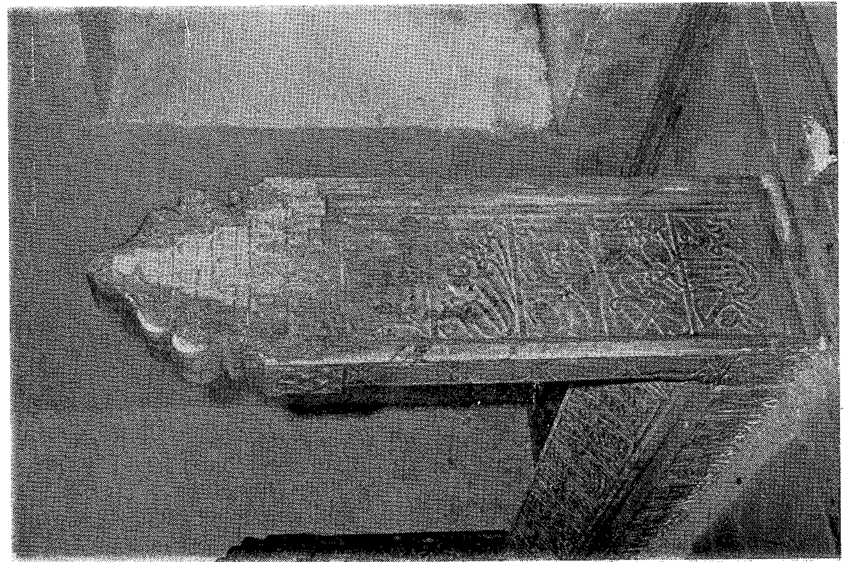
Ali Paşa sandukasının kuzey yönü

Ali Paşa sandukasının güney yönü

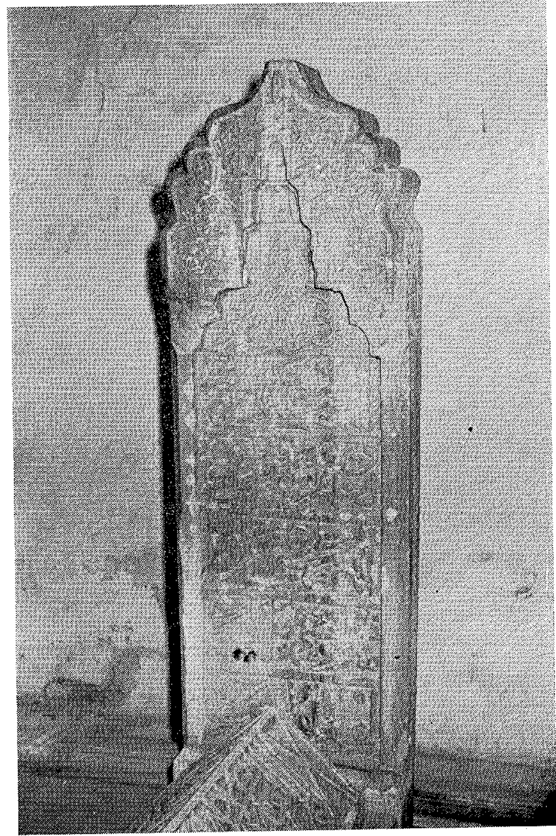
Ali Paşa sandukasının ayakucu dış yazıtı

Ali Paşa sandukasının başucu dış yazıtı

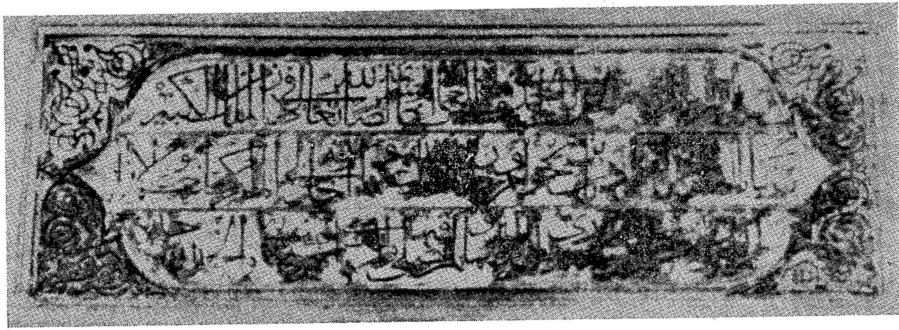
Ali Paşa Sandukasının başucu iç kısmı yazıtı

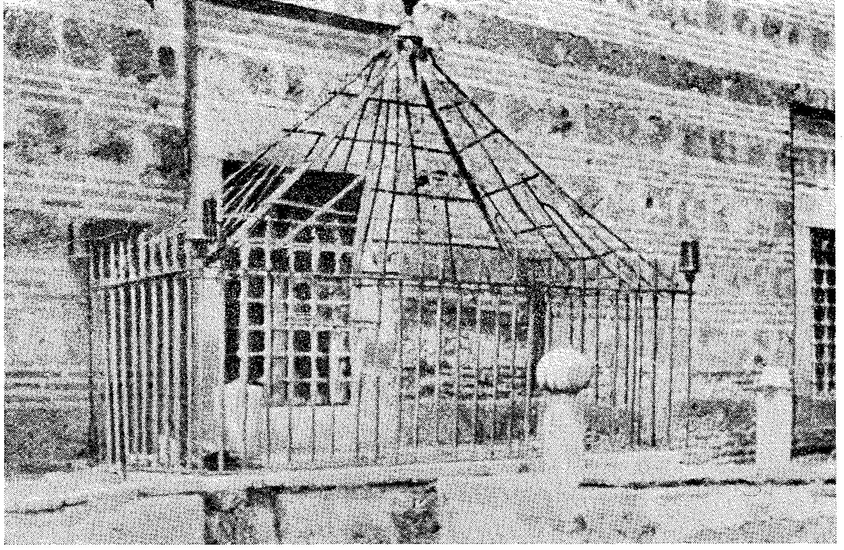
Ali Paşa sandukasının ayakucu iç kısmı yazıtı

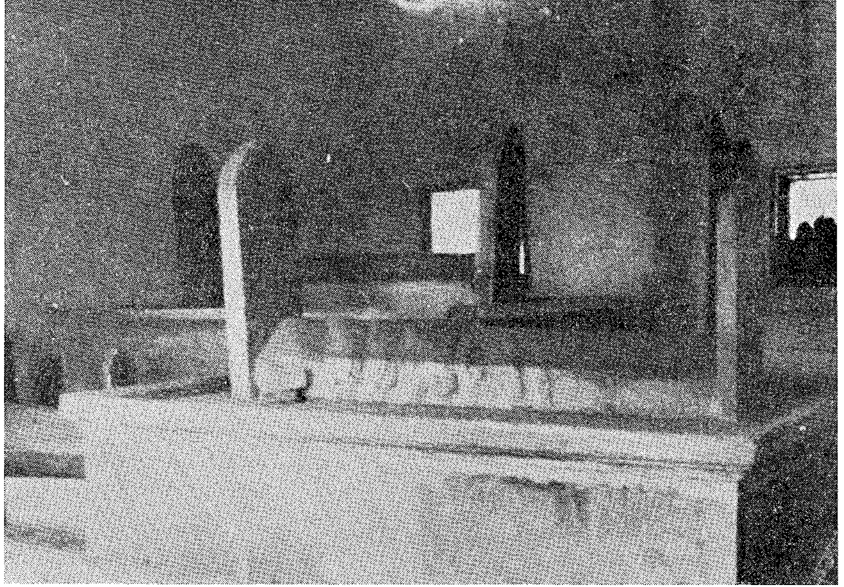
İznik'te Yeşil Cami

İznik'te Yeşil Cami yazıtı (Der Islam 1929'dan)

İznik'te Çandarlızade Mahmut Bey türbesi (Der Islam 1929'dan)

İznik'te Çandarlızade İbrahim Paşa Kabri (Der Islam 1929'dan)

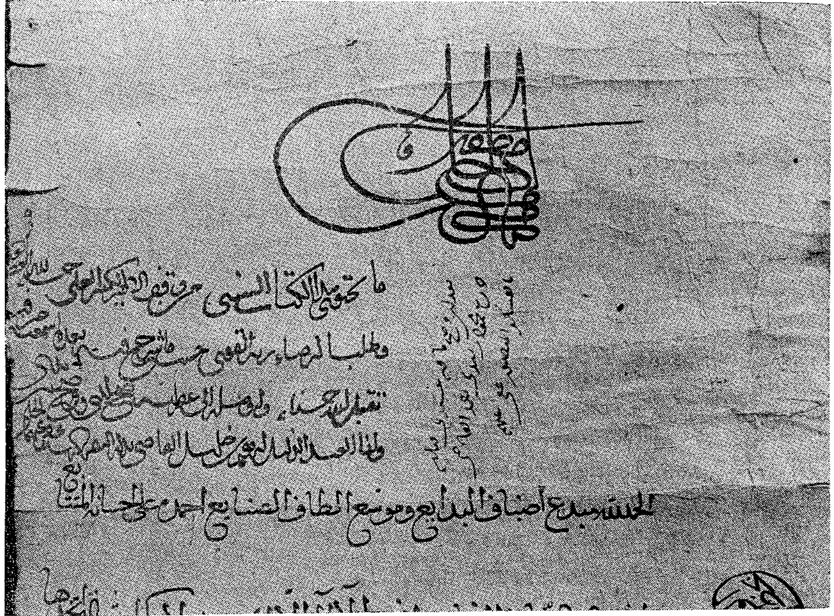

İznik'ten Çandarlızade Mahmut Bey Camii

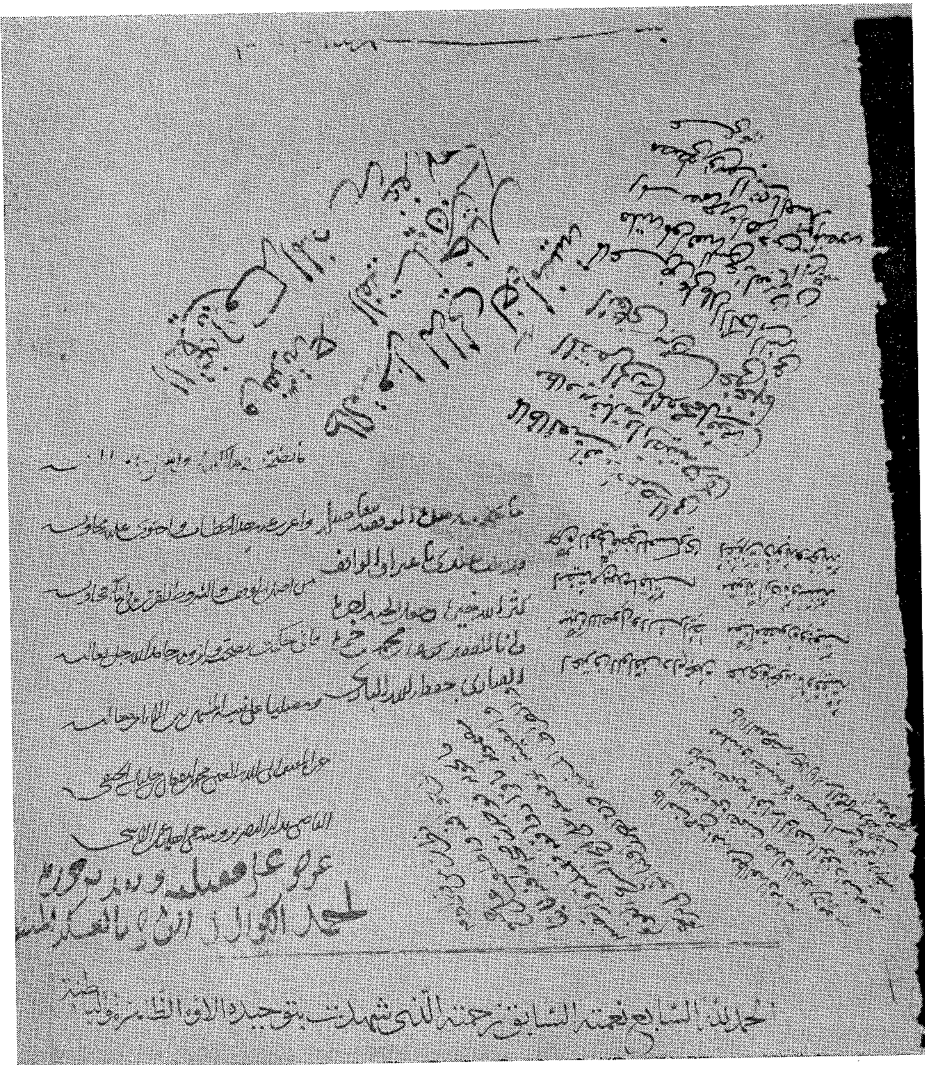
Çandarlızade Halil Paşa'nın Kazasker iken elyazısı (Topkapı Arşivi 7099)

İsa Bey Çelebi bin Bayazıt Paşa bin Yahşi Beyin 839 Ramazan tarihli vakfiyesinin baş tarafındaki imzalar arasında Kazasker Çandarlızade Süleyman Çelebi bin Halil Paşanın imzası

Çandarlızade İsa Paşa'nın Şam eyalatine tayini dolayısiyle teşekkür arizesi (İmzası: Ez'al-el-ibat İsa bin İbrahim)

869 evasıt-ı Cemaziyelâhir tarihli ümeradan Hacı Kemaeddin İsmail Bey'in Edirne'deki mescit ve medresesine dair olan vakıfnamesinde Çandarlızade İbrahim Paşanın tasdik yazısı. (Bu tarihte İbrahim Paşanın İstanbul Kadısı, Mahmutbin Seydi Ahmed'in Kazasker olduğu görülüyor. Topkapı Arşivi 162/3 Nolu vakfiye)

Bayazıt Paşazade İsa Bey Çelebi'nin 839 Ramazan tarihli vakfiyesinin başındaki imzalar. Sahipleri şunlardır : Kazasker Süleyman bin Halil (Çandarlızade), Bursa Kadısı Mehmet bin Faramuz (Molla Hüsrev, 847'de Bursa Kadısı iken Kazasker oldu), Kazasker Veliddin Efendi (İkinci Murat zamanında Kazasker oldu), Yusuf bin Mehmet bin Hamza-el-Fenarî (846'da vefat etmiş olup vakfiyeyi aynı yıl imza. etmiş demektir), Mustafa bin Yusuf-el-Kazi-bil-asker-el-Mansur (Fatih zamanında Kazasker), Hızır bin Celaleddin-el-Kazi-bi-Seferihisar, Ahmet bin Evliya, Mehmet bin Ermegan bin Halil-el-Kazi Bursa (İkinci Murat zamanında Bursa Kadısı), Ahmed-el-Güranî el Kazi-bil-asker el Mansur (Fatih zamanında Kazasker)

Çandarlızade Ali Paşa vakfiyesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Haremeyn defteri 734 s. 109 sıra numarası 120

857 safer tarihli Edirne Kadısı İbrahim bin Halil'in hücceti ve imzası ile kardeşi Kazasker Süleyman bin Halil'in imzası (Emiri tasnifi Fatih dosyası No 26)

ابراهیم پاشا ابن خلیل پاشا وقفیه سی

بسم الله الرحمن الرحیم

Çandarlızade İkinci İbrahim Paşa vakfiyesinin 1. sayfası

Çandarlızade İbrahim Paşa vakfiyesinin 2. sayfası

Çandarlızade İbrahim Paşa vakfiyesinin 3. sayfası

Çandarlızade İbrahim Paşa vakfiyesinin 4. sayfası

Çandarlızade İbrahim Paşa vakfiyesinin 5. sayfası

Çandarlızade İbrahim Paşa vakfiyesinin 6. sayfası